D 58344

NAGYSZENTMIKLÓS
TRADITIONALIS
MONOGRAFIÁJA.



IRTA:

SCHREYER VICTOR.



Nagyszentmiklós,
Wiener Nathan könyvnyomdája
1912.

ELŐSZÓ.

Már gyermek korombam észleltem, hogy az én kedves szülőhelyem külső arczulatja, minden nap változik, rombolják a régi elavult házikókat, amelyek itt-ott az utczai szinvonal alá kerültek — lakói az iczi-piczi ablakokból ki se láttak. Épült helyette más, diszesebb és lakályosabb ház.

A legnagyobb sensatio volt az én gyermeki felfogásom előtt az, amikor a gróf Nákó-féle tisztartói és irodai lak, amely állitólag a Nákó család ősi háza volt, csákány alá került. — Persze én a lebontásnak és az ujjá épitésnek reggeltől estéig hű szemlélője és por felfogója voltam s igy arra is emlékszem, hogy amikor ez a rengeteg nagy ház elkészült, vették észre, hogy elfelejtettek pinczét csinálni, és akkor az épület közepe táján, készült a kis pincze.

Aztán láttam gróf Nákó Kálmán urat nejével Gyertyánfy Bertával beköltözni. Jól emlékezem az esti conczertekre, amit a grófnő tartott Puka Jancsi hegedü-primással . . . A grófnő sokat zongorázott — és mindenki bámulattal hallgatta . . .

De nemsokára még nagyobb dolog ragadta meg figyelmemet. Jöttek a bécsi mérnökök és épitészek. Méregettek és végre a régi kamara házat és a 60 szobás kastélyt is lebontották.

Én sajnáltam, mert ebben a rengeteg nagy épületben, minden porolás alkalmával ott voltam az öreg Maschek bácsinál. Ő tanitott a számokra, a hogy olvastam a szobákat. Hát bizony sok időbe került, mig e sok számot megemésztette kis fejem. No de Matschek Mathuzalem kort ért el, hát reá ért, fejembe verni 60 számot. — A régi Kristof-majort is sokszor látogatták ez időben a gróf kocsisai, mert onnan hordták a téglát az ujonnan épitendő kastélyhoz. Itt a méntelep istálót bontották le, annak jó, használható tégláit hordták — mert akkor nem volt ám téglagyár — és venni se lehetett.

BIBLIOTECA MUNI...

Bizony sokszor gondoltam, amikor a bazárokat láttam, amelyek a mostani aszfalt járda széleig nyúltak, milyen jó volna ezeket lefesteni, és igy a jövő nemzedéknek bemutatni.

De akkor még fényképező gépek, kodakok ösmeretlen fogalmak voltak, rajzolni se tudott Klimón kivül senki, én még akkor irni se tudtam.

Később azonban azok a sok, mondhatni temérdek benyomások szülték bennem azt a meggyőződést, hogy Nagyszentmiklós még sem lehet egy uj sütetü telépitvény, hanem egy régi mezőváros, amint ezt ez időkben, igen helyesen megkülönböztették a falutól.

Nagyszentmiklós mezőváros az én gyermek koromban, ódon, de kőházak óriási sokaságával, lényegesen külömbözött minden helytől, amely itt felső Torontálban volt, a hol csak vert falból készült vityillók állottak.

De ezen inponáló kőházak megint régiségüknél fogva, nyiltan hirdették szemeimnek, hogy Nagyszentmiklós még a török világ előtt is város lehetett.

Voltak és vannak még fenn álló házak, a melyek a hajdan-kor nyomait mutatják.

Ezek az ifjukori benyomások érlelték meg bennem azt az eszmét, hogy én az akkor élő öreg emberektől, de szellemileg már magasabb talapzaton állóktól megtudom városom hajdanát. Ezektől nyert traditiókat akarom megörökiteni. Megvallom őszintén, hogy életpályám nem igen engedte meg, hogy e traditiókhoz a szükséges okmányokat is megszerezzem, de azon hitben éltem, hogy Nagyszentmiklós nagytudományú szülöttjei, a kik kétségtelenül nagyobb hivatással, és több történelmi tudással és őszintén elismerve, az enyémnél nagyobb türelemmel és kitartással, fel fognak menteni e nehéz munkától. Ámde most, éltem utolsó szakában látom, ha volnának is hivatottabbak, mint jó magam, azok már a traditiókból vajmi keveset gyűjthetnek, s igy adtam reá öreg fejemet, hogy ezt a traditiónális monografiát megirjam . . . .

Monografiát, bocsánat csak emlékeket, a hajdan-korból irni, nem kis feladat. Roppantul meg kellett az anyagot rostálnom, hogy a történelem anyagával és az akkori kulturával harmonikus képet teremtsek, és az ellentmondásokkal meg ne bénitsam törekvésemet.

Rendelkezésemre se állottak azon kútfők, amelyek addig a temesi bánság történetét tárgyalják. Nem szereztem be Grisolini munkáját »Vorsuch einer natürlichen und politischen Gesichte des Temeser

Bizony sokszor gondoltam, amikor a bazárokat láttam, amelyek a mostani aszfalt járda széleig nyúltak, milyen jó volna ezeket lefesteni, és igy a jövő nemzedéknek bemutatni.

De akkor még fényképező gépek, kodakok ösmeretlen fogalmak voltak, rajzolni se tudott Klimón kivül senki, én még akkor irni se tudtam.

Később azonban azok a sok, mondhatni temérdek benyomások szülték bennem azt a meggyőződést, hogy Nagyszentmiklós még sem lehet egy uj sütetü telépitvény, hanem egy régi mezőváros, amint ezt ez időkben, igen helyesen megkülönböztették a falutól.

Nagyszentmiklós mezőváros az én gyermek koromban, ódon, de kőházak óriási sokaságával, lényegesen külömbözött minden helytől, amely itt felső Torontálban volt, a hol csak vert falból készült vityillók állottak.

De ezen inponáló kőházak megint régiségüknél fogva, nyiltan hirdették szemeimnek, hogy Nagyszentmiklós még a török világ előtt is város lehetett.

Voltak és vannak még fenn álló házak, a melyek a hajdan-kor nyomait mutatják.

Ezek az ifjukori benyomások érlelték meg bennem azt az eszmét, hogy én az akkor élő öreg emberektől, de szellemileg már magasabb talapzaton állóktól megtudom városom hajdanát. Ezektől nyert traditiókat akarom megörökiteni. Megvallom őszintén, hogy életpályám nem igen engedte meg, hogy e traditiókhoz a szükséges okmányokat is megszerezzem, de azon hitben éltem, hogy Nagyszentmiklós nagytudományú szülöttjei, a kik kétségtelenül nagyobb hivatással, és több történelmi tudással és őszintén elismerve, az enyémnél nagyobb türelemmel és kitartással, fel fognak menteni e nehéz munkától. Ámde most, éltem utolsó szakában látom, ha volnának is hivatottabbak, mint jó magam, azok már a traditiókból vajmi keveset gyűjthetnek, s igy adtam reá öreg fejemet, hogy ezt a traditiónális monografiát megirjam . . . .

Monografiát, bocsánat csak emlékeket, a hajdan-korból irni, nem kis feladat. Roppantul meg kellett az anyagot rostálnom, hogy a történelem anyagával és az akkori kulturával harmonikus képet teremtsek, és az ellentmondásokkal meg ne bénitsam törekvésemet.

Rendelkezésemre se állottak azon kútfők, amelyek addig a temesi bánság történetét tárgyalják. Nem szereztem be Grisolini munkáját »Vorsuch einer natürlichen und politischen Gesichte des Temeser

Banates 1785 Wien, sem a régi, sem a legujabb kitünő történészünk Szentkláray művét sem olvastam el. Tettem ezt azért, mert én ezek műveiből mitsem akartam kivonni, compillalni, lopni, hanem tisztán az **általam gyüjtött traditiókat** leirni. Már pedig ha én ezeket a kitünő műveket olvastam volna, amelyek okmánytári adatokkal vannak támogatva, hej de sokszor láttam volna, hogy az én traditióim talán egészen hamisak, ferditések, pletykák és igy mindenesetre reám megtévesztők lettek volna.

De én ép e traditiókat eredetiségüknél fogva leirásra érdemesnek találtam és benne megtaláltam Csanádmegye ősi területének és Nagyszentmiklós monografiájának sceletjét.

Ezen előszó befejezéseül bocsánatot kell kérnem, hogy ez egyes episódok leirásánál folyton az ujabb korig tévelyedek, de azon hiszemben irtam ezt igy, hogy folytonos ismétlésekkel unalmas ne legyek. Egyuttal azon reményemnek adok kifejezést, hogy talán az én gyönge törekvésem buzditásul fog szolgálni Nagyszentmiklós fiainak, kik a tudományos pályán előre törnek, hogy ezen szerény kisérletemnél sokkal jobbat fognak alkotni. — Egyuttal bocsánatot kérek, hogy azt, amit leirtam, népies, egyszerü nyelven irtam, hogy azt, mint olvasmányt is, mindenki könnyen megérthesse.

Az ős kortól az uj korig.

Az örök város Róma alapitása is homályos és legendákba van burkolva.

A valódi monografiákat irók csak a történelmileg ösmert, irásbeli feljegyzésekre alapitott adatokra épitik müveiket.

Az ős eredete azonban a történelmileg szereplő városoknak, majdnem mind egyforma ; mert ott, a hol városok, monostorok, őrhelyek nyomára akadunk, ott a talaj felszin alakulásában, a város fekvésében kell keresnünk az okot, hogy itt vagy ott város épült. És igy minden régi város eredete egyforma, mert azon az alapon nyugszik, hogy ember lakta helyek közül kivált és az emberek oda tömörültek. Ily helyeken árkok, föld alatti gunyhók, később vert falak és sással fedett házak keletkeztek. És ha az ilyen hely az embereknek, az emberek és fenevadak ellen biztos menhelyet nyujtott, kezdtek szilárdabban épiteni és letelepülni.

Hogy a folyamok partjait és magasabb fekvésü helyeket a régi népek előszeretettel keresték fel a letelepülésnél, bizonyitják az összes világ városok, sőt a ma létező nagyobb városok is.

Hogy minden város eredetére jussunk, biztos támpontot kell keresnünk a földtani adatokban és igy ez okoskodás révén megállapithatjuk, hogy Csanád és Nagyszentmiklós öseredete a Maros és Aranka folyó lehetett.

A Maros vize hajdan, amikor Paulisnál a hegyeket elhagyta, rendetlenül szakadt le Aradnak, Arad alatt pedig ugy a jobb, mint bal partján széjjel szakadt, számos medret ásott magának, közben lapos helyeken tavakat, mocsarakat, réteket képezve, végre a Tisza mocsaraiba temetkezett, Vásárhely és Pádé közötti területen. A torontáli részén Fenlaktól kezdve a Harangod folyót táplálta, a csanádi részen pedig a szárazeret. Ezen marosi területek inundatios fensikjai megközelithetlenek voltak. Ezen fensikokra csak az juthatott, a ki ösmerte a gázlókat és utakat.

Ezek a fensikok, amelyek a Maros vizei között feküdtek, képezték Csanád területét.

A fensikokon levő területek a legédesebb legelői Magyarországnak, igazolja ezen állitásomat, hogy e legelőkön minden állat, még a vad nyul is meghizik.

Ezek a jó elsőrendü legelők szolgáltatták a nyári élelmezést, a a vizes rétek és a kevésbé mocsaras helyek pedig termelték a sásos szénát, tengernyi mennyiséget szolgáltatva, és bő élelmet nyujtottak a téli karánokba szorult gulyáknak.

Idealis hely volt az a sok folyó és tó, homokos talaju és igy az itatásra könnyen hozzáférhető, kristály tiszta viz. Idealis hely volt ez nem csak a legeltetésre, de a halászat és a vadászatra is, mert tenger sok hal, csik volt e kövér talajokon és a vad kacsa és lud ezrei itt tanyáztak.

Hogy ily hely lakatlan maradt volna az ősidőkben, az ki van zárva. De hogy lakva is volt, igazolják a számtalan őskor archeologiai leleteink.

A nagyszentmiklósi letelepüléseket az archologia fogja nemsokára méltó figyelembe venni, mert itt az intenzivebb gazdálkodás és ipartelepek révén, minden nap ujabb és ujabb támpontokat lelünk ahoz, hogy megállapithassuk Nagyszentmiklós őskorát.

Mindenek előtt vannak : I. bronz korszakból
II. Vannak agathirsesi korszakból
III. Vannak kelta korszakból
IV. Vannak görög leleteink.
V. Vannak római
VI. Vannak számtalan hun, avar, bolgár, gót és végre
VII. Magyar leleteink.

A történelmi korszak a rómaiakkal kezdődik, ezekről tudjuk, hogy a római XIII legiójának Castrumjainak legszélsőbb állomása a »Marusia« vár volt, amely az akkori irók egybehangzó állitása szerint a Maros torkolatától nem messze lett alapitva. Hogy a Maros torkolata ez időkben Nagyszentmiklós és Csanádon tul messze nem terjedt, láthatjuk abból, hogy még 1869 szeptember 1-sején, 127 sz. a. amikor Katona Antal Tisza-Marosi társulat főmérnöke megállapitotta **a marosi árterületet** Kis-Zombor határától az ugynevezett meregetőtől az uradalmi birtok szélén a porgányi határszélig, onnént a Sándor- és Porgány-major alatt nyugot felé a magaslat lábától a keglevichházi vörös csárdáig,

innént keletnek a keglevichházi határ szélétől, alább a keglevich—óbessenyői határ széléig, a magaslat lábától folytatólag kelet felé Óbessenyő Golemmirét befoglalásával Óbessenyő község éjszaknyugoti széléig. Innént visszafordulva óbessenyő—kocsóháti uttól északnak fekvő szőllők széléig, és a kocsóháti erdőig, aztán onnént a valkányi urbéri földeken át Teremia, Mokrin határáig

E területen kivül van a tisza—marosi öblözet és árterület, mely az ősi időkben rét és mocsár volt, tehát ebbe szakadt a Maros, s igy nyilvánvaló, hogy a csanádi »Marusia« castrum a Harangod és Maros akkori torkolatától messze nem is volt

A római legió castrumja tehát szinte ezen földtani adatokon nyugszik és e vár biztositotta a legfontosabb kereskedelmi utat, mely a jazigok földjén keresztül Pannoniába vezetett.

A történelem tanusága szerint a római legiók itt a keltákat hóditották meg és csak azután kezdték a nagy Marusiai castrumot épiteni. Itt emelkedtek a legióknak az ijjas harczi eszközök elleni biztos kőépületei. A római castrumok körül a nagyszentmiklósi határban félhold alakban még ma is fenn állanak a vár őrhelyei, azok az ember alkotta dombok, a melyék a sik földön a messzelátó határt alkotva, minden meglepetést kizártak.

Nagyszentmiklós határában a Szeléstyében én is láttam római romokat és római téglákat, sőt Dagár János szolgámmal együtt találtunk egy aranyat Galba Ottó római császár idejéből.

A római castrum, nem egy kis területre szorult váracska volt, hanem egy nagy kiterjedésü elfoglalt földterület, s miután számtalan leleteink igazolják ép, hogy Nagyszentmiklós területe a közeli Csanáddal együtt volt egybefoglalva a »Marusia« várral, teljes joggal kimondhatjuk, hogy a régi kelta várost átvették a rómaiak és a Harangod és Maros között feküdt a Marusia, s igy a mi ősi helyünk azonos az ősi castrum helyével, noha nevünk már egy keresztény szent után kaptuk, akkor, amikor ez az egész terület számtalan kis és nagy falu és városra oszlott és Csanád nevet kapott.

Nagyszentmiklóson a római legiók elvonulása után a hun birodalom székhelye lett.

Attila, az Isten ostora, a hun birodalom legyőzhetetlen fejedelme is itt lakott, nem egyedül a faltörő kosok ellen is biztos védelmet nyujtó, épségben maradt római castrumok folytán, hanem azon okból, mert itt voltak azok az ideális legeltetési területek, amelyek

nélkül ily óriási nomád életü népek meg sem lehettek. Már pedig, ha a marosi fensikokat elhagyjuk, akkor, ha a rét és mocsár már nem oly terjedelmü lett volna is, a marasztaló szurkos sár egész a Tisza vizeig nem kellett a legeltetőknek, onnént pedig egész Buda alá a homok sivár pusztasága se csábithatta a legeltetőket.

De Szentmiklós ősi voltát igazolja az a lelet, amely ma száz milliókat ér. Vuin Necza juhász a Sziget-városrészben találta meg azt a kincset, melyet Pulszky és Hampel Attila kincseinek nevezett. A traditió szerint, mint azt Telléry József jegyzőnk hivatalosan is felvette, igy szól: Hogy Vuin Necza juhász egy keritésnek alapját ásva, egy teknyőre akadt, amely magában foglalta a fent emlitett kincseket.

Megtisztogatta őket, de értékükről fogalma sem lévén, szobájába akasztotta, a többieket pedig felállitotta. Egy görög gyapju kereskedő látta meg ezeket először és megvette. Vuin e vételáron két egész telket vásárolt. Ez a kereskedő vitte volna fel Bécsbe a kincset ő felségéhez.

Ezen versió ellen egy más tratitió áll fenn, hogy a nép összeszaladt, egy része a grófhoz futott és a gróf azonnal confiscálta az egész 23 edényt. Vuin kapott 2 egész telket az uradalomtól recompensatió képen. Torontálmegye 1881-ben utasitotta a községet, hogy a lelet helyét fürkéssze ki és állitson fel oda emléklapot. Ez meg is történt.

A szinaranyból álló kincs a milleniumi kiállitás födisze és bámulat tárgya volt. A lelet 23 edényből áll: két tálcza, egy szelencze, egy ivó kürt, 3 billikom, 2 pohár, 7 korsó, 7 csésze, $1678^{8}/_{16}$ gram arany. Ujabban Butual és Buila Zoopan fejedelmek kincseinek mondják. Az archeologusok egy része bolgár, mások avar kincseknek mondják. Azt hiszem, minden versió azt bizonyitja, hogy itt ősi fejedelmi székhely volt. Öreg atyám emlitést tett egy aranyleletről, amely szobormü egy embert jelképezett, aki két ökörrel szántott, de hogy hová lett ez, arról felvilágositani nem tudott.

Ezt a következtetést tovább fűzve, okvetlenül arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ha igaz az a legenda, hogy Attilát, hármas koporsóba tették, amelyből egy arany, egy ezüst lett volna, és hogy az ugy lett eltemetve egy folyó medrébe. A bevégzett temetés után pedig a 200 siráso is fel lett konczolva, hogy a temető titkát el ne árulhassák. Ha ez igaz, amit az akkori

történet irók is igazolnak, akkor ez a temető csakis az Arank folyó lehetett, az ő számtalan kanyargós medrével.

Csakis Harangod illetve az Aranka lehetett az a folyó, mely lecsapolni, más felé terelni lehetett. A Maros, Tisza, Körös viz combinatioba sem vehetők. Ezek még ma, a tehnika összes ví mányainak felhasználásával, és csakis óriási embertömeg munkáj mellett volnának elterelhetők, elvezethetők és csakis egy ujab meder megásása mellett. Hogy ezt 200 ember megtehesse, ez ! van zárva. Mig az Aranka folyó különösen nyáron, amikor főfolyam csak is esőzések után táplálta, csak csörgedezett, 2(ember könnyen vezethette el és ereszthette vissza. S igy bizt lehet következtetni, hogy az Aranka sirja Attilának és lehet, ho a véletlen majd igazat ad nekem, meg fogják találni valamely kanyarulatban a nagy hős, Attila koporsóit.

A hun és utóbb az avar birodalom elpusztulása után a nag szentmiklósi—csanádi római castrumok nem pusztultak el, azo akkor még bátran büszkélkedhettek — nem voltak még felt lálva az ágyuk — s egy ily várnak vagy kiéheztetés, vagy óriá viadalok árán lehetett csak birtokába jutni. De tény, hogy Árpá vitéz népe elfoglalta a castrumokat és a magyar nemzet birtokál vette és a területet magyarrá tette.

Ide érve, most volna alkalmam az összes eddig megjelent tö ténelmi művekből és monografiákból — kiváltképen Borovszi Samu műveiből — kötetekre menő monografiát irni ; hisz kiindulási pontom Nagyszentmiklós és nem Csanád. — De Borovszky kitünő műveiből csakis a szerb lakósság összeir részt, amelyet a török defterdárokból közölt, vettem át. Sze kláray történelmileg kitünőnek minősitett és részben a Nag szentmiklóson óriási közönség előtt felolvasott Temesi-bánsá történelmi műve egy kis részét hallottam, de nem olvastam s igy, hogy a kortörténeti összefüggés is meglegyen, röviden e adom, hogy Árpád után a fejedelmek, aztán Szent István kezdve az árpádházi királyok, ezek után a vegyes házbeli ki lyok következtek. Itt megjegyzem, hogy Szent István alapit a csanádi püspökséget, és Csanád Árpád kitünő vezére u nevezte el a »Marusia« földet Csanád földjének és Csa várának.

Fischhoff Leo szivességéből kaptam az 1796. évben Vály A rás ősi művét kezemhez és miután ez dióhéjban hozza Na

szentmiklós alapját képező történeti részt, azt a következőkben adom le :

Ott kezdi tárgyalni Csanád városának eseményeit, a hol Bonfiu szerint a mohácsi vész és Dózsa György parasztlázadásával kapcsolatosak, megjegyezve azt, hogy már Mátyás király idejében Csanád vár tájékára huzódó rácz harczias törzsek szivesen lettek fogadva. Lehet, hogy már ekkor Szentmiklósra települt valan ennyi család, mert már 1550—60-as években voltak ráczok, kik már 1590-ben a csanádi püspököt uraságuknak elismerni nem akarják. Valjon épen a szentmiklósi szerbek voltak-e, azt a történelem nem igazolja, sem pedig azt, hogy melyik Szentmiklós lett volna, s igy lehet, hogy ez a csanádi püspöki vár más szerb letelepültjei is lehettek.

Azt mondja Vályi : »Még szomorubb és utálatosabb története vala azután a **Maros vizei közötti területnek, amelynek Csanád vala a neve**. Dózsa György székelynek istentelensége által, a ki az ozmanok ellen gyűjtött seregét maga feleinek és a csanádiaknak is nagy romlására vezette. Azután is nagy inséggel küzködött Csanád városa, mert György szerzetes Izabella királynénak követője által Erdélyi igazgatásakor ostrommal körülvétetvén, mind a vár, mind a város ostromot szenvede.

Petrovics Péter az alvidék kormányzója vezérlete alatt, a ki Kerepetz Miklós akkori Csanád várának igazgató kapitánya által férfiasan megveretvén, elüzetett az ostromlástól.

Varkuch Tamás küldetvén pedig ismét György szerzetes ellen, hogy a csanádiakat váratlanul éjjel támadná meg, szerencsésebb vala Petrovitsnál, mert Kerepetz Miklóst a városiakkal egyetemben véletlenül megtámadván, annyira megverte, hogy csak néhányad magával menekülhetett meg.

Ezután jöttek a törökök, Izabella királynénak fiacskáját igyekeztek vala a királyi székbe ültetni, másfelől Ferdinand is sürgette vala magának az országot, mely veszekedés nem lehetett meg nagy vérontás nélkül, lefoglalván ez annak okából az ozmanok némely várakat. Csanád alá jött Ugodi Ferencz akkori csanádi püspök, hogy azt, minek előtte az ostromnak erejét érzette volna, **minden lövés** vagy oltalmazás nélkül az ozmanoknak feladta, mely azt okozta, hogy a többiek is megfélemledvén, **minden helyeket, melyek Maros vizei között valának, az ozmanoknak által engedték**, a ráczok pedig által pártoltak az ozmanokhoz.«

»Igy jutott 1550. esztendőben mind a város, mind pedig a püspöki szék az ozmanok járma alá.

Borbély György egy kis időre visszafoglalta MDCV esztendőben, de Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Szatorcsi Mehemednek adta át.

Lugosy Ferencz várparancsnok azonban itt egy ujabb Zrinyi kirohanást tett és egész seregével elpusztul.«

* * *

»És igy maradt egészben a **Maros vizei közötti terület az ozmanok hatalmában,** mig Buda vára megvétetvén, Szeged város feladatván, Csanád ismét a keresztények birtokába jutott október hó 12-én.«

Ugyanezen forrás szerint tehát Nagyszentmiklós, Nagylak, Makó, Apostag, püspöki Csanád vár és város területe a keresztények birtokába jutott.

Szerintem azonban e történet iró helytelenül teszi e terület felmentését 1686-ra, amikor Budavára vétetett el az ozmanoktól, de történelmileg az 1697-re se tehető, mert igaz ugyan, hogy akkor verte meg Szavojai Eugen Lipót magyar király fővezére a törököket Zentánál és pedig 1697 szeptember hó 11-én, de a Maros vizei közötti terület nem szabadult fel egészen.

És pedig azért nem, mert a törökök Zentától menekülő hadereje Csanád várába vonult és amikor Eugen Szegednek ment, Lipót király egyik vezérét a Csanádból kitörő török haderő Szentmiklóson keményen megverte. Az elesettek csontjai halmazatban az ártézi fürdő helyére lettek temetve, egy régi szerb temetőbe és ott a medencze kiásásánál nagy halmazokban feltalálva. Hogy a magyar hadsereg bombázta-e Csanád várát, azt a traditiók nem tudták, de bizonyos, hogy a zentai ütközet után a törökök Nagyszentmiklósra jöttek át és itt laktak. Ez görög szerb hagyomány és nem áll semmi ellentétben a történelemmel, noha a császári hadak ezt soha Bécsbe nem jelentették, hogy Nagyszentmiklóson megverve lettek. A csanádi sandzsák területe igen nagy volt és három járásból állott. Szentmiklós pedig akkor 4 részből állott, egy Szentmiklósnak volt szerb 30 háza: 29 régi, 1 uj. Szentmiklós magyar faluban 4 régi ház. Szentmiklós megint szerb falu 10 házzal: 8 régi, 2 ujjal. Meg vagy Megy falu szinte Szentmiklós területén, 17 ház, a miből 16 régi 1 uj. Ha e 4 helyet összeadjuk, kitünik, hogy Szentmiklósnak 60 régi és 4 uj

háza volt. Ezek voltak: a Sziget szerb falu, Kenderes szerb falu, Meg belváros és a Szentmiklós német falu része 4 magyar házzal.

Ha megtekintjük a régi várak elhelyezését, tapasztalhatjuk, hogy egy-egy vár belső területe igen szükre lett szabva. Maga a bécsi vár, temesvári, szegedi is nagyon kis terjedelmüek voltak. Különösen az alföldön épült várak a kőhiánynál fogva is szükösek voltak és inkább kikarózott sánczokkal pótolták. — Csanádnál, e szempontokat figyelembe véve, tudhatjuk, hogy a római légiók által épitett vár alig lehetett nagyobb, mint a szegedi, s igy csakis a püspöki udvar és a vár őrizetére rendelt várnagy emberei leltek ott otthont.

Ily városok egész külterülete aztán megnépesedik és miután a régi időkben a családok egy ősapa felügyelete alatt éltek, magától érthető, hogy rendkivül sok kis falu keletkezett egy ily nagy város körül.

Ilyen faluk voltak Csanád körül, és a régi térképeken tényleg számtalan kis falut találunk és már az Árpádkori térképeken ott találjuk a Szentmiklósokat — s igy megállapithatjuk, hogy a Szentmiklósok Csanád várának közelségénél fogva elővárosai volt.

Már a temesvári ütközet és békekötés után a Csanádi vár lerombolása a békefeltételek közzé vétetett fel, de még a törökök birtokában maradt.

A csanádi várat a törökök elhagyták, valószinü már lakhatatlan is volt, és átjöttek nyaraló helyükre lakni. Ha Eugen vitézeit a törökök Nagyszentmiklósnál meg nem verték volna, már miért nem foglalták el a csanádi várat akkor, amikor Savojai Eugen a szegedit elfoglalta — ebből világlik ki, hogy a görög szerb traditió igaz. Sokszor lett sürgetve a vár lerombolása, de a törökök mindig azt jelentették, hogy nincs munkás, a ki ezt lerombolná, s amikor nagyon keményen reájuk irtak, a nagyszentmiklósiaknak engedték át a várfalakat. És akkor kezd Szentmiklós népe neki esni a várfalaknak, hordja a temérdek követ, közben épitenek, egyesek udvaraikon halmozzák fel a termés köveket.

Nagyszentmiklóson nincs udvar, amelyikben ne volna többkevesebb termés kő, s tudva levő dolog, hogy itt szegény nép lakott s igy hajóval ezt nem hozathatták, de a traditiók is a terméskövekét határozottan a csanádi vár falaiból valóknak ösmerik el.

És ekkor kezd Szentmiklós kibontakozni várossá. A szer
ellepik azokat a részeket, amelyek a 4 falu között üresen
tak, igy épül be a pörös-utcza, a templom-utcza, a szegedi
a másik részen a galamb-sor s a Sándor-utcza, egyszóva
faluból lesz egy, és miután a szerbek többsége bizonyos, az
már »Veliki« Szentmiklósnak nevezték el.

Igy jutott Nagyszentmiklós kitünő épitési anyaghoz, valósz.
ingyen és igy keletkeznek a vert falu vityilók helyet
házak.

A pazarováczi béke után egy statistica felvétel készült é
ugy találta, hogy egész temesi Bánságban nem volt több,
663 helység, az összes házak száma 21.280 volt, ebben b
volt: Temesvár, Karánsebes, Lugos, Nagyszentmiklós, N
becskerek, Pancsova, Versecz, és ezeknek is legnagyobb r
düledező és elhagyatott állapotban. Még 1717-ben az u
statisticai felvételek után is Torontál megyében mindössze
község 1796 házzal lett összeszámlálva és ebből magára Na
szentmiklósra 64 esett, de csak olyan, a hol kémények vol
mert ez képezte az adó tárgyat. Az akkor keletkezett Pusz
keresztur község Gewährschein-féle okmányokban is a kémé
utáni adót hagyta meg. A nép azonban a fa hiányában puti
ban, vityilókban lakott, kémény nélküli házakban.

A magyar ország gyülés többször sürgette e 3 megye, Tem
Torontál és Krassónak visszacsatolását. De Savojai Eugen
a területet a Duna, Tisza és Maros között egy külön terüle
tartománynak szánta, ezt Temesi Bánság neve alá sorolta és
bécsi kormány ezt el is fogadta.

A bécsi kormány szentül hitte, hogy ez a föld, óriási term
kenységénél fogva, kitünő hizlaldája lesz az ő zsold nélki
martalócz katonáinak, akiket állandóan a magyarok leigázásár
tartottak.

De a temesi bánsággal felsültek. Itt a gyér népség miat
daczára a beözönlő ráczoknak, a földmivelés nem igen gyökö
sült meg. A régi magyar lakosság majd mind mesterségre adt
magát. A többi bevándorlott nép pedig kizárólag a marha-te
nyésztésből élt. Különösen a Ratiából, ráczoknak nevezett be
vándorlók, akiket uszkóknak is neveztek, sokkal inkább a harc
és háborukhoz voltak szokva, semhogy földmivesekké váltal
volna. Ez a traditió ellentétben áll a Torontál megye

a hol a most inkább iparra tóduló szerb népet egyedüli iveseknek nevezi. Vitézségük, bátorságuk inkább érvénye- a pásztori állapotnál és azért a bécsi haditanács minden lete meghiusult őket egy helyre szoktatni. A Dunától fel nezővásárhely—Szemesig jártak a szerb gulyák és ménesek jó réti füveken hizlalták — Bécs számára — a marhákat. y hát minden kisérlet, pénz forrásra szert tenni, dugába dölt. negszálást a folyton grassáló pestis is akadályozta. A hogy -pár pestis eset volt a szerbek között, akik egy családi nevezett patriarcha, ősapa fenhatósága alatt éltek, azonnal zedték sátorfájukat és tovább mentek.

(Borovszky Szentmiklós czimü részből.)

»A XVI. század közepén már a szerbek voltak lakosai. A nesvári defterdar 1557—58-ban 30 családfőt irt össze, névszet a következőket: Badinacs Jovan, Berdar Maksa, Berenics tar, Bolgár Jován, Borbin Jován, Branics Luka és Radol, erman Acsotko, Csermics Isztoján, Dabaszno Vuk, Dezsics ika, Dobramics, Ilia, Golorics Ranko, Katics B. és Kola, Veszics amján, Kotics Mihajló, Mandan Filip, Martics Gertoga, Mihalsics Nacsa, Palics Petar, Putics Mara, Stancsics Kola, Stonovács Jován, Ulucs Luka, Vukolics Stanov szerbek. Kalmár István, Halász György, Földvári Mihály, Tolmács Dömötör magyar, a későbbi összeirás is 4 magyar házat, illetve családfőt ösmer el.« A Kalmár család ősét, a 80 néhány éves kovács mestert, Kalmár Istvánt, a szegedi-utczában a Vig oláh korcsma sarkán ösmertem, és ő is sokat mesélt nekem a régi világból, szinte Kalmár István fia kocsóháti pusztán halt el, unokája Kalmár István Szegeden, mint ügyvéd települt le, 2 leány testvére: Roza és Piroska kitünő magyar szinésznők voltak. A négy családból még ma is van egy Kalmár Szentmiklóson, de ha jól tudom, egyetlen-egy szerb sincs a Putics családon kivül, de ennek a neve is Poticsra van irva.

Borovszky után Szentmiklós lakott helység maradt. Hogy a nevek milyen ferditésekben részesülnek, azt talán a temesvári defterdár összeirása is mutatja, de hogy utóbb se jobbak az összeirások, igazolják, hogy Borovszky legujabban beszerzett nevei között is van hibás név. 1752 Marczika főkenéz, Moczika helyett, 1781 Marko Szumancu biró, Vakoreskó Jóván esküdt, 1859 Barakovits. A jegyző, Jankovics János biró, 1864 Kodu

Sándor, (pedig Kodics), Moczila Miklós biró pedig, ez Moczika, 1782-ben volt Müller Péter biró, Franczis András és Bücher Ferencz esküdtek, 1783 Bücher Ferencz biró, Streit Peter és Kiechen György esküdtek (ez talán Kyri), 1864 Dreher Fülöp biró, 1866 Zahn Péter biró, Egenhil Péter és Gensinger Péter esküdtek. — A sárafalvai szerbek nevei következőek: Bendovics Luka, Boráz Ilia, Bunics Stana, Buzdár Lukács s Pavel, Dobrinics Petar, Grunak Radován, Ilia Gyurka, Isztán György, Ivkucsics Ján, Janovits Gyura, Kabas Rados, Kanacsics Vuko, Kovács Petar s Fodor, Kuday Lázár, Likár Demeter, Markovics Marko, Mihalinics Radó, Mitrovits Sztoján, Nikolaics Ján, Palikovits Ján, Povics Nikola, Rankovits Ján és Luka, Szabó Lukács, Szvedovits Marko, Sendovics Balázs, Turmanics Marovin, Varga Balázs, Vergics Ilia és Jakob és Vukasovics Ján.

Nem összehasonlitásként emlitem, de tényleg, ugy jártak, mint még a mult században a mi vándor czigányaink, Igy szokták ezt meg, hiszen nekik föladatuk volt a törökök elől menekülni. Hogy ily nomád élethez szokott népre valami nagy felügyeletet lehetett volna kiterjeszteni, az még azért is lehetetlen volt, mert a szerbek, ugy mint a magyarok is egy ősapa felügyelete alatt állottak és csakis ennek parancsait fogadták el.

A Bécsből kiküldött német jámbor leigázókat fel se vették, nem állottak velük szóba, de szavukat se értették, mert a szerb nyelven kivül csak a magyar nyelvből tudtak valamennyit, mert ezekbe a szerb családokba beleolvadtak a véreiktől elszakadt magyarok is. Hogy ez az állitásom igaz, bizonyitja a deftesdárokban felsorolt szerb lakosok között élő tiszta szinmagyar nevök is. Ilyen Bolgár, Borbin, Kalmár, Halász, Földvári, Tolmács. A sárafalvai szerbek között ott találjuk Istók, Kovács, Kuday (tatár-név), Sánta Balázs, Varga Balázs és Szabó Lukács nevüeket.

A kiküldött német Beamter urak tehát elmentek a városokba s igy már 1686-ban, a mikor a zentai ütközetben győztesek lettek az osztrák-magyar hadak — itt voltak és letelepedtek Nagyszentmiklóson. Nagyszentmiklós már a törökök idejében fejlődött, de a zentai ütközet után a török haderő már csekély lehetett és a traditiók szerint Csanád várából ki is vonultak, talán az oda menekülő zentai török katonák a pestist is belehozták és ettől menekültek. Tény azonban, hogy a törö-

kök többé semmivel sem törődtek, a fennhatóságot csak látszólag tartották fenn, tudták, hogy az ő végleges kivonulási idejök itt van, és azért itt Szentmiklóson éltek.

A Bécsből kijött urak, ugy látszik, ezt a bitáng korszakot már kihasználták, azon a czimen voltak itt, hogy Nagyszentmiklós a bécsi bank tulajdona, záloga. A török urak, ugy látszik, evvel se törődtek, várták — a csanádi vár lerombolása után a kivonulási parancsot.

Állitólag az én házamban volt a török kaszárnya és ezen kivül a törökök nem tartottak elfoglalva mást, mint a basa házát, a janicsár iskolát és a janicsárok házát. Nagyszentmiklós ezen bitangnak nevezhető korban óriásilag fejlődött, a görögök és magyar mesteremberek ugyancsak hozzáláttak az épitkezésekhez.

Itt-ott rendes utczák is keletkeztek, de a görög templomtól a vörös ökörig és az Arankáig, a Kálmán-utcza innenső részéig szórványosan, össze-vissza egész görbe utczák alakultak, azok nyomai ma is láthatók, az ugynevezett görög közben, amely nevét ma is megtartotta.

Okvetlenül voltak itt már értelmesebb emberek is, a kik az épitkezésekhez értettek, ezt igazolja a mész használata, az alapkő és a régi pinczék szerkezete.

Igazolja maga a felépitett sörház, amelyre a felállitási engedélyt 1724-ben Oexel Mátyás kérte. Ha az óriási épületet vesszük figyelembe, már ebből is láthatjuk, hogy ezt egy nagyon is értelmes, tanult szakember épithette. Ilyen qualificált és hozzá gazdag ember lehetett Oexel Mátyás, és igy nagyon valószinü, hogy Oexel Mátyás vagy a bank egy magasabb rangu tisztviselője vagy a bank tisztviselői által ide csalogatott ausztriai ur volt.

Az a combinatió sincs kizárva, hogy az 1777-i óriási árviz kényszeritette a törököket Nagyszentmiklósra, nyári tartózkodási helyükre költözni, mert tényleg Csanád körül lehetett a legnagyobb árviz 1777-ben, mert akkor még Csanád a Maros tulsó oldalán lehetett, vagy akkor jött Csanád alá, ott, ahol most Őscsanád előtti nagy hid még ma is mutatja a nagy holt Maros ágyát.

A bitang korszak 1686-tól 1717-ig, tehát teljes 31 évig tartott. Akkor támad a bécsieknek fejében az az eszme, hogy ezt

a termékeny földet colonizálni kellene és e czélra kiszemelték Merczy tábornokot a Temesi bánság kormányzójának és hogy a nép megértse hatalmát, az »atyaúristennek« lett ide küldve — Merczy tábornok franczia ember s igy finom és derék ember is volt. A szerbeknek kijelölte a discriktust és autonomiát adott nekik, ez a szerbek egy részét letelepülésre kényszeritette. — Temesvár környékén pedig a birtokokat eladogatni kezdte és a vevőket a temesvári katonasággal védte.

A traditió ugy mondja, hogy Merczy generális telepitései Temesvár és Arad között voltak az elsők, és ép e vonalon látjuk is, hogy Merczifalvában van megörökitve saját neve. Nagyon szép rendben ment a telepités ezen tábornok alatt, de csakhamar, 1734-ben elhalt. Ami azután következik, az nem volt más, mint egy rém chaos. Hány generális és hány tisztviselő szedte fel kétszer-háromszor is egy-egy birtokért a pénzt, azt megállapitani nem lehet. De Bécsben csakhamar reá jöttek erre a manipulatióra, amiért a franczia sváb településnek ujból rendszeres medret adtak.

De a Marosvidéki mocsarak között se a letelepülés, se az eladás nem sikerült, de talán azért is, mert a bécsi kormány a nagyszentmiklósi sandzsákot és még más temesi birtokokat a bécsi banknak 10 millió forintért zálogba adta volt.

Igy jutott a traditió szerint Nagyszentmiklós a bankválasztmány kezébe még 1686-ban. A bécsiek azon hiszemben lehettek, hogy ez a terület már az övék.

Der Herr von Kollmann, der Herr von Siegel, der Herr von Langen, der Herr von Oexel nevekre emlékeztek a traditiók 1686-tól 1727-ig. Ezek azonnal a Maros vizéből egy csatornát létesitettek, a mely az epreskerti Aranka mederig lett vezetve, ott épült egy óriási műmalom (turbinákra.) Valószinü, hogy ők épitették az első töltéseket a Maros mentén, mert a canalist zsilippel látták el. Az urbéri rendezést is ők kezdhették meg, mert ez sajátságánál fogva sokkal jobban hasonlit az osztrák és cseh földosztályozáshoz, mint a mi felületes magyar urbéres osztályozásunkhoz, amire később reá mutatok.

Még 1768 évben is rettentő állapotok dúlhattak a temesi bánságban, amikor II. József — Mária Terézia fia — később koronázatlan királya Magyarországnak, lejött, hogy saját szemeivel

meggyőződést szerezzen az itteni sanyarú állapotokról. Ő volt az egyetlen uralkodó, a ki Nagyszentmiklóst meglátogatta, sajnos, hogy ép ő volt koronázatlan uralkodója hazánknak.

Második József, ki korának legszabadelvübb embere volt és észbelileg a család disze és virága, teljesen igazolva találta a magyar főurak panaszait, sőt maga kijelentette, hogy a panaszosok sem tudták, hogy panaszaiknál százszor rosszabb állapotok uralkodtak. Csakis Nagyszentmiklós szépsége és rendessége ragadta meg figyelmét, és nagy jövőjü városnak mondotta. Saját szavai ezek lettek volna, amit II. József Bécsben mondott : Liebe Mama es ist ausser dem Szentmiklóser Kamaral district alles am Hunde.

Nagyszentmiklós tehát 50 és nehány év alatt óriásit fejlődött. Anyjának azt tanácsolta, hogy vagy vegye az egész területet kamarai kezelés alá — katonailag — vagy osszák fel az egész temesi bánságot 50000 forintos területekre és adják el. Mert a kincstár nagyon rosz telepitő volt, az urbéresek állandóan uraságukra szorultak, és miután a kincstári tisztviselők, mint hivatalnokok semmit sem adhattak az uraság javaiból, ép ezeket a szegény földhöz ragadt urbéresek kerülték, és ha meg is telepedtek, csakhamar megszöktek ; igy a lovrini szerbek utolsó emberig ott hagyták falujukat.

II. József ajánlata után a gróf Batyáni család azonnal ajánlatot tett az Oroszlámos, Valkány, Bébi, Csanádmegyéhez tartozó földbirtokra, 50000 forintra, amit azon feltétel mellett, hogy Puszta-Keresztur (1773-ban lett telepitve Mária Terézia által) Kis-Béb, Rábénak, Majdánnak adott Gewährschein földeket szabadon engedi, meg is kapott.

De csakhamar másra határozta el magát Mária Terézia királynőnk. Temesi Bánát néven egy külön önálló herczegséget akart alkotni és mint önálló herczegséget az osztrák-cseh canczellária alá akarta rendelni.

Ekkor lépett fel Eszterházi Ferencz hazánk nagy fia, a ki Mária Terézia külön gratiájában állott.

Ő volt az, a ki emlékeztette királynőnket arra, hogy a mohácsi vész után a magyar nemzet egy nagy része a Habsburg házban kereste azt az erőt és támaszt, hogy a törökök által elfoglalt Délmagyarországot visszahóditsa és ujra a magyar királyságába keblezze.

A Habsburg családbeli királyok ennek megfelelőleg, trónfoglalásuk alkalmával erre megesküdtek. Létalapja és a trónra való meghivása e családnak ezen óhajban összpontosult. Minden egyes király ujbóli megválasztásának egyedül elfogadható indoka azoknak egyöntetü igérete, hogy a magyar birodalmat visszaszerzik a töröktől Németország segitségével. Az ország egy igen tekintélyes része soha sem hit ezen igéretekben és nemzeti királyt választott.

Zápolya Jánostól II. Rákóczi Ferenczig minden harcz és háboru, minden vérontásnak oka volt a bizalmatlanság, a mely az uralkodóház ellen irányult, és ő, mint a Lotheringiai uj ág első királya, a ki a pragmatica sanctio talaján áll, és még hozzá nagyrészben a magyar nemzetnek köszönheti osztrák trónját is, ő akar igazat adni Bocskay, Bethlen, Rákóczi, stb. magyar főuraknak, a kik évszázadok óta fegyverrel kezükben ezt vívják, ezt nyiltan hirdették, ne higyj a németnek! és csakugyan ő akar a magyar birodalom testéből egy külön osztrák herczegséget alkotni.

Szerinte ez sem Magyarország, sem a dinastia érdeke nem lehet. — Mint mindig, amikor a magyar alkotmány és jog elösmerésének kérdése felmerült, a bécsi udvarnál lézengő német aristocratia nehézségeket támasztott, ugy a jelen esetben is beleavatkoztak, teljes szemtelenséggel a magyar nemzet és a magyar király egymáshozi viszonyaiba. Igy folyt a harcz 1777-ig, amikor Mária Terézia az egész ügyet átadta Albrecht herczeg vejének, hogy ő tanulmányozza az ügyet. Ugy látszik a bécsi creaturák őt akarták a temesi bánság herczegévé tenni.

Most kerültek nyilvánosságra az osztrák kapzsiság indokai.

»A temesi bánságot az osztrákok és a csehek közköltségén szerezték vissza a töröktől, és nem méltányos, hogy Magyarország ezt az óriási területet ingyen kapja. — Magára a véráldozatra nem hivatkoztak, mert Frigyes porosz király a megmondhatója annak, hogy a magyar huszárokkal mennyi baja volt.«

De a pénz az már más, már nekik Mária Terézia trónjának visszaszerzéseit is financzirozni kellett s igy mindkét részen nekik van pénzbeli követelésük.

A magyar főurak pedig utaltak arra, hogy milyen kapzsiak, és elösorolták azokat az óriási földterületeket, amelyeket már eddig

eladtak és egészen egyoldalulag az ő zsebeikbe kebleztek, tekintet nélkül a közköltségen tett szerzeményre.

Sőt utaltak arra, hogy ő felsége egyetlen egy magyar mágnásnak sem adott donatiót, pedig igen sok magyar nemes még be is tudná bizonyitani, hogy őseié volt egyik-másik nagy birtok és mégis a kincstár czime alatt nem a magyar, hanem az osztrák kincstár szerepel.

Folyt is ez időben a kótya-vetye, a hogy csak lehetséges volt és amikor jelentetett, hogy a legnagyobb része el van adva és telepitve, Mária Terézia nagylelküen kiküldötte Nitczky Kristóf grófot s öt bizta meg, hogy a temesi bánság területét 3 megyére osztva, a magyar állam testébe keblezze.

Már akkor, mint emlitém, a herczegség meg volt alkotva, magyar települök nélkül. E három megyében a franczia és sváb nép volt a legintelligensebb, de arról, hogy egy külön herczegség alá jussanak, nem akartak tudni semmit. Politikailag érett nép volt a franczia és vele összesógorosodott sváb és ezek nyiltan kimondották, hogy ők a magyar birodalomba és nem egy általuk egyedül fentartandó herczegségbe költöztek. Azonnal érintkezésbe is léptek a magyarokkal, jegyzőket kivétel nélkül magyarokat választottak. Félvették a magyar nép öltözködési módját és berendezkedtek egy uj magyar faj megteremtésére.

Sok ember szájából hallottam azt a traditiót, saját családomnak tagjaitól is, hogy azt, amit a franczia király, német császár és a mi választó fejedelmeink elmulasztottak a keresztény magyarok megvédelmezésében és ezek e réven megölettek, rabszijra füzettek s igy testükkel megvédelmezték a nyugoti birodalmakat, ezek helyett mi franczia-svábok leszünk jó magyarok. Már az első időkben is összeházasodtak és azóta nevezik egymást sógornak.

Azt is hallottam, hogy kimondották őseink, hogy soha pártot nem ütnek a magyar hegemonia ellen, nem ugy mint a ráczok, ők hű fiai lesznek e hazának örökké. — Az én családom egy tagja, Schreyer András, amikor hallotta, hogy itt herczegség készül, azonnal Kőbányára ment s ott egy virágzó családot alapitott. — Kőbányán a fekete kutyához czimzett szálloba tulajdonosa volt egyik unokája.

Családunk többi tagjai is járatlanságból Magyarországba Csanád megyébe Nagyőszre költöztek Szenthubertről. Itt azonban a gróf

Gyulai mészárszékeit, italmérési jogát bérelte Sárafalva, Nagyősz, Nyerő községektől, és ott maradt. Nagyatyámat: Schreyer Miklóst Nagyőszön csak Studentnek hivták, mert ő már Szegeden 8 osztályt végzett, szinte bérlője maradt a gróf Gyulai család jogainak és sárafalvai birtokának is.

Mária Terézia azon törekvései, hogy itt egy német herczegséget alapitson, ép a németeknek azon ellenszenvére, hogy a német herczegekkel, választó fejedelmekkel egészen jóllakva voltak — megdőlt.

Mária Teréziát mindazonáltal a traditiók nagyra becsülik, de ez a hála nem terjed a haza elleni hütlenségig, amit a franczia sváb elem az 1848—49 önvédelmi harczban napnál világosabban beigazolt. A Schulverein izgatása is hajótörést szenvedett. A csatádi gyülésen kimondotta azt az ezrivel megjelent franczia sváb nép, hogy azon törekvést, hogy ők magyarul ne tanuljanak, kereken visszautasitják. A traditiók azt mondják, hogy Mária Terézia halálos ágyán mondotta: »Hogy hálával emlékezem meg a magyar nemzetről halálos órámon.«

A történelem tanusága szerint mindkét trónját a magyar nemzetnek köszönheti, igy indirecte lehetett a franczia sváb nép települő anyjává.

Már akkor igen szükös volt a jó ezüst pénz, minden nap ujabb és ujabb kiadások merültek fel az udvarnál. Párizsban, Németországban, Angliában a fegyverkezés óriási dimensiokat vett és az osztrák hadi kincstár üres kasszákba tekinthetett; de, hogy a többi hatalmakkal egyöntetüen felfegyverkezhessen, pénzt kellett teremteni, és igy egy országot bocsájtottak eladásra. A temesi bánság volt ez az ország, talán az egyedüli a nagy világon, melyet első izben egy fejedelmi ház eladás tárgyává tett, sőt amikor ez nem sikerült, kótya-vetye árveréseken a legtöbbet igérőnek adatott el. Hát Magyarország történetének egyik szégyen lapja, de szegénységének is egyik bizonyitéka ez.

Nem volt a magyar főurak kezében 70—80 millió forint, hogy ezt megvették volna, vagy egy országos kivetés alapján az országnak megtarthatták volna, hogy azon majd a nép szaporodása révén magyarokat telepithessen.

Bizonyára nem volt. Szegények Bécsben az udvarnál fehér parókákban járva találták boldogságukat. Mit gondoltak ők a haza

egy ily gazdag részére, mintha már akkor is tudták volna, hogy ugy is a parczellázó bankok kezébe fog kerülni.

A romokról kezdtem traditiómat és e traditiók tényleg megerősitést nyertek, mert Nagyszentmiklós régi házainak lebontása és alapjainak kiásatásánál temérdek termésköveket találtak. A jelenlegi Hadfy Károly főszolgabiró ur házának helyén állott ház fundamentumából körülbelől 3000 darab terméskövet szedtek ki. Ennek egy része vissza is lett épitve, egy tekintélyes részét megvette a község Maticsich Ferencz ügyvédtől és Mály János jelenlegi háza előtt soha be nem tölthető fenék betömésére használta fel. Azóta e talaj ott nem süpped . . . .

Rommá lőttek a törökök mindent, a hol ellentállást találtak, de soha se vettek maguknak annyi fáradságot, hogy valamit is épittettek volna. De ha valami épület megmaradt, azt ők foglalták le a maguk és háremjük számára.

A Csanád körüli castrumok és azt körülvevő monostorok legnagyobb részét ők pusztitották el, mert a várat ők foglalták el Lugositól, aki a történelem tanusága szerint többé nem védelmezhette. Zrinyi módra kirohant és hősi halált szenvedett.

Csanádon csakis egy templom maradt meg, amely a traditiók szerint szent Gellért temploma volt. Magam is sokszor néztem e régiséget. Ugy tudom Romer Floris nagy archeologiai értékünek mondotta. Azt is hallottam Földesy Károly, atyám sógorától, Bomcaz püspök tiszttartójától, hogy e templomot az ujba beleépitik, hogy igy örökre megmaradjon, miért nem történt ez meg, majd a csanád—szentmiklósi egyháznak történet irója megfogja találni.

A mostani szerb templom átellenében volt a görög nem egyesült hitüek temploma és körös-körül az ő temetőjük.

A lebontott városháza és a vele kapcsolatos Nicsevits-féle házak bazárjaikkal, végre a sok apró ház a görög közben, a fő-uton a Fischhoff- és Roósz-féle, a szegedi-utczában az én, a templom mellett a plébánia ház, a melyek elején egy görög kereskedő pompás bazárja állott. Végre a proczes-utcza és templom-utczában is számos ház. A szegedi-utcza sarkán állott a Révay—Klimo és Losenfeld nevüeké, 3 Mathusalem koru ház, ugy a Kupkay háza helyén is állott egy pár század előtt épült ház, ezt a nemesi Rácz család házának mondták, a polgári Casino helyén állott a Szalay-féle ház.

Mindezek, de még számtalan más, erős kőbül épült házak nyiltan mutatták és hirdették Nagyszentmiklós ősi jellegét.

Megmaradt az epreskertben a nagy műmalom romja. Ebbe a Marosból vezetett csatorna hozta a vizet. Ez a csatorna még maig is a Mlenistye-érnek Maros alatti részéig látható és én Tóth István főmérnök urral ezt a terepet be is jártam.

A zsilip helyét azonban nem találtuk meg, az Hadfy Károly ur birtokán, vagy a Maros jelenlegi partján, vagy ha igaz, hogy a Mlenistyében folyt akkoriban a Maros, akkor szinte Hadfy ur birtokán kellene megtalálni.

Az 1777-iki árviz után jött az 1816-iki, amely az elhanyagolt zsilipet kimosta és a Maros vize oly rohamosan tört be Szentmiklósra, hogy a viz a mostani Nákó-utczába jutott és onnan, a jelenlegi állami ut nem lévén, iszonyu rohammal szakadt be az Arankába. Traditiók szerint a német község, a lóvarda, Szentmiklós Nagyősz felé eső része, és a szegedi-utcza maradt csak ki az árvizből, de maga az ár nem tartott soká.

A csatorna meg a műmalom kié volt, azt a traditiókból megállapitani nem tudtam, de tényleg arról tudtak az emberek, hogy a gróf Nákó család és a megye, a ki akkortájt a magyar kincstár érdekeit képviselte, vindikálta magának a malmot.

Tény az, hogy a megye birtokában maradt, mint régi kincstári tulajdon.

Csakis ezen versengésnek köszönhette Nagyszentmiklós az árvizet, és én magam is azt hiszem, hogy ha a Maroson levő zsilip az uradalomé lett volna, ösmerve ezen uradalom pontosságát, és látva a hátrahagyott épületek sokaságából azt is, hogy nem riadt vissza a költséges épitkezésektől sem, bizonyára jó karban tartotta volna. Ez a malom azonban rendeltetésénél fogva a katonaság őrleményeinek feldolgozására szolgált s igy, miután az élelmezést a megye vette át, igy ez a malom is tulajdona maradt. Igazolja az, hogy legujabb időkben a megye ezt a területet megyei epreskertnek használta, és amikor az összes községek is állitottak epreskerteket, a megye ezt, mint feleslegest, eladta Cherrier Jakab helybeli birtokosnak.

Hogy már hajdanában Szentmiklós a Maros—Aranka befolyása mondhatni uralma alatt állott, azt világosan kimutattam. Ámde ezuttal is Nagyszentmiklós oly szerencsés volt, hogy épen az

1816. árviz alkalmával Nagyszentmiklós már a megye székhelye volt. Itt lakott az alispán Márffy József és az összes megyei tisztviselők.

Nagyszentmiklós és vidéke oly szerencsés volt, hogy a felsőtorontáli összes lakosság munkaerejével épitették a Maros töltéseit. Minden községnek ki lett mérve darabja és azt meg kellett csinálni. Igy ezen oldalról a Maros többé nem zaklatta Szentmiklóst, mert a szeszélyes Maros nymfáit kényszeritették, hogy a Csanád alatti mederben folyanak és ne kalandozzanak s változtassák ágyaikat. De csakhamar megmutatták a vizi nymfák, hogy velük tréfálni nem lehet, szerelmök ide vonzotta őket ősi, millió évekig használt szentmiklósi Aranka ágyaiba, és az Aranka tulboldogságában áradozó állapotba került és a nymfáktól megtermékenyitve, kitört, hol a Szelistyébe, hol a Balatonba, hol a Zábránba, Plocsába és onnan zuhogtak be a gornya Arankába. Sokszor a Kapuszáti ereket is megtisztelték és a falun keresztül a szegedi utra törtek.

Megkezdődött hát a harcz Torontál és Temes megye között. Sok évekig tartott e háboru, de végre a helytartó tanács megunva a sok feliratot és leiratot, a gorduisi csomót ugy vágta ketté, hogy megengedte Torontál megyének, hogy az Aranka folyót megszüntesse. Igy keletkezett a perjámosi kereszttöltés, mely a Marostól a varjasi fensikig terjed.

Az Aranka e naptól kezdve megszünt élni, emlőitől elszakitva, minden nap kisebb, végre egy ronda mocsárrá lett, amely itt-ott medrekbe szoritva — a belvizeket sem vezette le s igy saturalva lett a föld vizzel — mocsaras helyek keletkeztek és sok föld használhatatlanná lett.

Sajnálták is Nagyszentmiklós polgárai, de talán még jobban földmivesei, hogy elvesztették folyó vizüket. Bizonyitja ezt azon körülmény, hogy 1830-ban egy nagy deputatió ment fel Magyarország nádorához, a kihez azon kérelmet terjesztették elő, hogy a Ferencz-csatornát épitenék ki egész Perjámos—Fenlakig s igy kössék össze a Kánaán-földjét a Dunával.

A deputatió egy memorandumot is adott be, térképekkel felszerelve, és a nádor ezt a deputatiót tényleg kegyesen fogadta és az eszmét oly életre valónak találta, hogy határozott igéretet tett, hogy ezt Ferencz király ő felségének be fogja mutatni és tekin-

tettel arra, hogy az ő kedvencz eszméje volt maga a Ferencz-csatorna is, bizton számithatnak erre a nagy Aranka-csatornára.

Nagy volt az öröm, de az nem sokáig tartott, mert azt a feleletet kapták, hogy még a Vaskapu szabályozva nem lesz, semmi ily költségbe kerülő művek foganatba nem vehetők. Mocsaras maradt a környék és a mocsár terjesztette a váltó-lázat, amely az egész népet, különösen a gyermekeket, velem együtt iszonyuan sanyargatta.

A nagy kamarai ház egy óriási terjedelmü épület volt. Még valamelyik magyar főur épittette, mert ez az épület a törökök által el nem pusztitott bihari Curiákhoz hasonló volt, ami szerintem kizárja, hogy azt a kamara, vagy a bécsi bank épittette volna. Régi sablonu és nem az akkori épitkezési mód szerinti ház lévén, okvetlenül egy török főur, egy basa székhelye volt. A kamara ház mellett volt egy kis templom vagy kápolna — mecset — és egy hosszu ház, amely azonban két részből állott. A traditiók szerint Nagyszentmiklós egy török basalik főhelye volt és nem a rekedt levegőjü csanádi várban lakott volna. Ezt az óriási kamarai házat a maguk részére foglalták le a törökök, mert más ily nagy épület csakis az én házam volt, de ezt a traditió szerint a sandsák házának mondották.

Az a hosszu ház, különösen feltünt még nekem is, és kérdezve e ház eredeti hivatásáról azt mondták: ezek a janicsárok házai melletti iskolák voltak.

A janicsárok iskolái az én időmben még Szerbnagyszentmiklóson voltak. A törökök folyton portyáztak, és sokszor hoztak magukkal fiukat, a kiket a magukéval együtt e házakban janicsároknak neveltek. Hivatkoztak egyes emberekre, a kik itt maradtak a törökök elvonulása idejéből, hogy még most is janicsárinak nevezik őket, állitólag az ő apáik is ott lettek volna ez intézetben. Ez a janicsári intézet még a zentai ütközet után is megmaradt, és amikor a király hadai elfoglalták Nagyszentmiklóst 1701-ben, ezt az intézetet fentartották és a 61. magyar gyalog ezred növendék házának avatták fel és az is maradt 1848-ig. Azt is mondták, hogy a Nákó család grófi rangra emelése előttt, két alapitványt tett, az első volt ezen katonai intézmény fentartása céljából egy alkalmas palota épitése, a második a földmives iskola alapitványa.

Állitólag a janicsárok lakóháza még 1816-ban az árviz alkalmával a kápolnával együtt romba dölt volna. A janicsárok háza helyett a grófi ősi telkéből egy házat hasitott ki és ott nevelkedtek a növéndékek. Ezt a házat az alapitványoknak ketté osztása révén a csanádi Nákó család kapta és e házat Nákó ur felépitette és pedig a jelen állapot szerint, de 1848-ban már az uj ház üres lett, vagy talán akkor készült csak el.

A Bach sistema alatt ezt az ügyet egyetlen egy magyar ember se bolygatta, feledésbe merült, a biróság maga vette ki bérbe, mig 1869 vagy 70-ben, az első nagyszentmiklósi takarékpénztár megvette, és azóta tulajdonosa ennek a nagy hivatásu háznak.

A földmivesiskolát azonban Bartók János gazdasági tanár élesztgette, és grófi Nákó Kálmán egy megbővitett alapitvány keretében, amelyhez igen sok község is alapitványnyal hozzá járult, azt ujra megnyitotta és Nagyszentmiklós községe 100 hold örök bér földje által Bartók Béla igazgató vezetése alatt első rangu intézetté lett, és Nagyszentmiklós egyik büszkeségét képezi. Lukácsi Imre igazgató ur vezetése alatt egy kis paradicsommá lett.

A kis templom 1716-ban romba dölte után, a róm. kath. plébánia a csanádi parochiába olvadt, 1816—1824-ig filialisá is lett. Hiába hivatkoztam én arra, hogy Nagyszentmiklóson soha sem volt kath. plébános, és mindig a csanádi plébániához tartozott, ezt mindnyájan, még a legöregebb gör. kel. is tagadták, azt mondták, görög és katholikus papunk mindig volt.

A szentmiklósi plébánia a történelem tanusága szerint már 1334-ben fennállott. A török uralom alatt mecset lett. A kamara azonban 1767-ben tatarozta ujból, de már 1701-ben a császári katonák itt istentiszteletet tartottak és már akkor róm. kath. templomnak alakult át. A régi templom emlékére a Nepomuzi Szent János szobra még az ötvenes évekig a Schmath, illetve Schreyer ház előtt állott. Ez a szobor is igen régi. Nagy nevezetü káplán müködésének eredménye, hogy e szobor zöld szinéből kivetköztetve, szépen kicsinositva a mostani róm. kath. templom elé került.

Még e házaknál akarom azt a traditiót előadni, amelyet a nagyszentmiklósi óriási uradalom megszerzéséről hallottam. A töröknek elvonulása után, de talán az ő idejökben is a kitünő Arankamenti legelőket a gazdag görög és magyar családok bérelték. Ilyen családok lettek volna a traditió szerint a Karácsonak, Izdencziek, Bog-

mák, Dukák, Gyikák, Kristofori, Janyi és Nákó stb. család. Ezekhez jöttak a Dobrityok, Perisics, Marinov, Stoity, Milutin, Predragovits, Miatovok stb. stb. szerb néptörzsek. Ezek Aradtól egész Szegedig, sőt sokszor Hódmezővásárhely—Szentesig hajtották és hizlalták a marhákat a rétekben, és hizottan Szolnokon keresztül Budapestig, itt átkeltek a Dunán és Győrön keresztül hajtották fel Bécsbe. Ily karaván sok pénzbe került, mert akkor még sok volt a szegény legény és ezekre a marhákra fájt a foguk Egy ily gazdag ur, összedte a kisebb emberek marha állományát és azt saját költségén felszállitotta Bécsbe. Hogy kik voltak azok, azt a traditiók sem tudják megállapitani, de azt bizonyitották, hogy Nákó Cziril és Nákó Kristóf kiterjedt és erős kereskedést folytattak.

A traditiók szerint 1780 vagy 81-ben a Nákó urak közül szinte fen volt Bécsben és akkor egy óriási mennyiséget vitt volna fel, sőt ujabb és uja'bb szállitmányok jöttek utána. Azt állitották, hogy már Bécsben is az apró pénz fogytán volt, söt hogy a kincstárnok is érdeklődött, mi van itt? Megtudván Nákó ur eladását, azonal magához hivatta, kikérdezte, és amikor megtudva, mennyi pénze volt, a pénzt formálisan elvették töle és kiadak neki egy szerződést, amely szerződésben állitólag az egész Toronlál megyében fekvő sandzsákhoz tartozó földbirtok benne lett volna. Igy jutott Nákó ur egy óriási birtokhoz, de csak hamar csalódás érte. Nákó haza jött és itt felajánlotta a földet mind azoknak, a kik vele érdek társak voltak. De ezek mitsem akartak tudni és követelték tőle a pénzt, vagy megfelelő marhákat.

Nákó ur összes marháit még a szopós borjukat is felosztotta köztük, de a határból ki is parancsolta mindazokat, a kik töle pénzüket követelték. A kiparancsolt gazdák azonban sem mentek ki a határból, de az akkor ép uj sütetü megye hatóság sem adott karhatalmat, hogy kiverje. Végre azonban meggyőződött, hogy ő Csanád megyéhez tartozó részt, amely Csanád megyében feküdt, nem vette meg. És ekkor lett hozzá még kiirva az árverés azon birtokra, amit a két testvér Kristóf és Czyril megvettnek tudott. Ez időben mondta öreg apám, eljött Nákó, de melyik, azt nem mondotta, és felajánlotta Schmath bábos mesternek és dusgazdag embernek az általa már megvett föld egy részet, de a bábos is fázott a földvételtől, tudni se akart róla. Schmath felajánlott azonban Nákó urnak két zsák pénzt, amit ez elfogadva, ujra Bécsbe ment és csak

1781-ben vette meg tényleg a Nagyszentmiklósi uradalmat, amelyhez most már az egész csanádit és hozzá vette.

Haza jövén, most már a Bécsben kieszközölt karhatalommal kizargatta a rosz barátokat és ezek megijedve, felmentek Bécsbe és amég megvehető részeket meg is vették. A Bogmák és Izdenczieк Temesmegyébe, a Karácsonok, Dukák Torontálban, Kristofori, Janyi kisebb birtokokat vásároltak. Ez utóbbi kettőről azt állitják, hogy a Gyulai családnak adták el birtokaikat.

Igy a Nákó család tulajdonképen kétszer vette meg egy és ugyanazt a birtokot. Bécsi kapzsiság volt-e ez is? nem tudom, de csakugyan fejetlenség. Bécsben tényleg körülirás nélküli területeket adtak el, amelyeket nem ösmertek. Az pedig nagyon furcsa világitásba helyezi az akkori bécsi telhetetlen kincstárt.

Nagyon érdekes épisódot mondott el nekem öreg atyám erről a két zsák pénzről

Nákó úr berendezkedése után csakhamar pénzhez jutván, megkérdezte az öreg Schmathot, hogy mikor hozza neki visza pénzét, mert még akkor sem akart a földről tudni.

Hát az öreg ur azt felelte neki: szomszéd, te nem tartozol nekem semmivel se.

Ej, mondá Nákó úr, mond ezt szomszéd a községi elöljáróság előtt. Elmondom! Tényleg egy napon beállitott Nákó úr 4 elöljárósági taggal és felszólitotta az öreget, hogy mondja meg, hogy ő nem tartozik neki semmivel se. Az öreg azt mondotta, nem tartozol semmivel se. Nákó ur pedig egy szép napon előhivott két bérést, kioktotta őket és felrakatta a két bőrzsákot kocsijokra. Ezek aztán az öreg bábos, kis piczi házához hajtottak. Az öreg szemes volt és észrevette a manipulátiót, hamar becsukta kapuját. De a két béres megfogta a zsák két végét és egy erős hullámzással bedobták az erős bőrzsákokat az udvarra.

Igy került vissza a két zsák pénz. Az öreg pedig kiállt a bolt ajtóba és onnan szidta a szomszédot, Nákó ur pedig majd csak azt felelte, nem őrzöm örökké a te pénzedet. Hogy az az összeg mennyi lehetett, nem tudtam megállapitani, de hogy az öreg bábos tudta, hogy legjobb takarékpénztárát vesztette, akkor győződtem meg, amikor láttam, hogy a Csekonics családtól az öreg bábos örökösei szó nélkül vissza kapták a szivességből őrzött pénzt, de a gróf Károlyiaktól csakis per utján kapták vissza a majdnem 100.000

váltó forintra rugó kölcsönt és kamatait, amelyet az ötvenes évek végén és a 60-as évek elején kénytelen volt a gróf Károlyi nemzetség megfizetni.

Nákó János csanádi és nagyteremiai nagybirtokos urnál is le volt téve a Schmath örökösök pénze. A traditió ezekről ezeket mondja: Hogy Tóth János, a Schmath örökösök mostoha apja, találkozott Nákó Jánossal és akkor szóba jött ez a két zsák pénz is. Nákó János úr nem helyeselte ősei eljárását, és oda nyilatkozott, hogy Magyarországban nincs pénzintézet, avagy oly hely, a hol nagyobb pénzeket vagy értékpapirokat elhelyezni lehetne, ezekre, mint az árvapénzek is csak az uradalom pénztáraiban találhatnak biztositékot. Tóth János testvéreinek hagyott 25.000 w. w., hogy annak kamataiból éljenek, de a töke az a Schmath gyermekeké volt. Végrendelete, amit Szegeden a fekete sas szállodában csinált, mely szinte a Schmath örökösöké volt, készitett, igy szólt: Sonach testire ich für meine 6 Geschwister 25.000 w. w. Von jenen Obligationen, die ich bei Wohlgeboren Herrn Joh. v. Nákó Grundherrn von Marienfeld angelegt habe, doch nie dem Bemerken, das meine Geschwister, die keine Kinder haben, mir, das Ihnen zugedachte Capital erheben dürfen, sondern bloss die Interessen solange Sie leben, nur nach ihrem Absterben fällt es summarich der Schmathtischen Massa zurück.

Ezt a végrendeletet Szeged város levéltárosa Veszelinovits Bozil 1844. évi kiadmányában hiteles alakban Szeged város pecsétjével kiadta.

A végrendeleti örökösök aztán Nákó János urtól 25.000 w. w. forintot fel is vették, szerencsések voltak, hogy ily biztos helyről felvehették ezt az akkor bizony nagy összegü pénzt.

A traditiók a nagyszentmiklósi góth, román zagyvalékos stilusu, de impozáns nagy templomról is megemlékeznek és azt mondják, hogy a Nákó család kötelezve lett volna ezt a nagy templomot felépiteni. A traditió szerint Oexel Mátyás, a mikor a viz 1816-ban a kath. templomot ledöntötte, az itt lakó urakkal és magyar mesteremberekkel, ugy a németnagyszentmiklósiakkal együtt Márffyhoz állitottak be, hogy ő kényszeritse a Nákó családot, a ki még akkor gör. keleti volt, hogy épitsen rom. kath. templomot. Márffy József őket a kalocsai érsekhez küldötte, ez volt a traditió, hogy ő ment el Oexel Mátyással oda, de ez nagyon válószinütlen, de alighanem

Márffy fia volt az, aki a deputátióval ment. Más traditió szerint Csanádon a szent Gellért szobrát érseki engedelem nélkül bolygatta volna egy gazdatiszt. Hát ez nagyon valószinütlen, de valószinübb az, hogy az 1816-iki árviz lerombolta a kápolnát, a kamara épületében kápolna nem volt, Németszentmiklósnak telepitésével, megnagyobbulásával a róm. katholikusok száma nagyon megszaporodott. A donatióban vagy adás-vevési szerződésben bizonyára ki volt kötve, illetve a parochia fentartására egy bizonyos föld ingyen lett itt átadva, és ez valószinüleg sürgetve lett. Tisztába hozatala ez eseménynek az egyház történet iróját terheli, mert e templom épitésével a grófi család áttérése is actuális.

És most irok a saját házamról.

A főépület alsó részének épitése, mint azt az ehez értők egyhangulag kimondották, még a Hunyadiak korára esik, mert maga a boltozat a kolozsvári és vajdahunyadi boltozatokhoz hasonlit és ugyanilyen sistemával van épitve. Itt a török sandzsák idejében a traditió szerint egy török katonai főtiszt lakott. Valószinüleg az alsó épület egyik szobájában volt a Cassa, mert e szobából még ma is látható egy csapóajtó, a honnan a piczébe lehet jutni. Innen pedig egy alagut vezetett kertem végére, a hol akkor már legelő volt, most lovarda utcza.

Ezt az alagut maradványokat nekem kellett elpusztitanom, mert a patkányok fészke volt és nagy károkat okoztak nekem és Bayer Gyula szomszédomnak.

A törökök elvonulása után ezt az épületet a bécsi bank foglalta el. Épitett-e valamit hozzá, azt nem tudom, de a régi vasajtók még ma is bebizonyhatólag bécsi munkák. Ki keritette be kőfallal, azt sem tudtam megállapitani de valószinüleg a vármegye. Sánta volt Csanádmegye alispánja legalább igy mesélte nekem.

Egy nagyon, de nagyon régi ház állott a főház mellett és ezen volt egy napóra. A ház romba dőlt, mert fából és vályogból volt épitve, és a megye ennek ujból való felépitését rendelte. Nákó családé volt-e ekkor, azt nem tudtam megállapitani, de 1800-ban épült a jelenleg külön álló 1 emeletes ház és közkivánatra a napóra is ujból visszanyerte jogait. Akkor még torony óráról szó sem lehetett. Hogy a megye épitette volna, mint a traditiók mondják, hihetetlen, mert a Nákó család komlósi uradalmában ehez hasonló

épületet emeltetett, amiből én azt következtetem, hogy mégis a Nákó család épithette ezt a külön házat.

Sánta azt mondotta nekem, hogy az ő édes atyja főszolgabiró volt Nagyszentmiklóson és ő a felső emeleti első szobában született 1805-ben.

Ugyancsak a második szobában lakott a megyei esküdt, a harmadik szobában a csendbiztos. A konyhák, a kémények alatt szabad tüzhelyek voltak. Arról, hogy megye székhelye is itt volt, felvilágositást adni nem tudott. Azt sem tudta, hogy a nagyházban ki lakott, hiszen gyermek korában ment el Csanádmegyébe. A megye székhelye lett azonban akkor, a mikor Nagybecskereken leégett a megye háza. A traditió ezt mondja, hogy miután az egész vármegyében 1807-ben még nem volt oly ház, amely alkalmas lett volna a megyét elhelyezni, az én házam kaszárnya lévén, ezt átalakitották és a megye székhelyévé tették. Ezek szerint a főszolgabiró és társai egy kaszárnya melletti házban laktak volna. Tényleg a 61. gyalogezred történetéből lehetne megtudni a valót, az ezredre, de a hadapród iskoláról is.

Buocz János volt főszolgabiró is itt lakott, és vele az egész megye tiszti kara, de ő is azt mondotta, kedves öcsém, többet volt a megye székhelye Szentmiklós, mint Nagybecskerek. Hogy ez a 61. ezred laktanyája vagy a kadet iskola volt-e, nem tudtam megállapitani.

Amikor én 1879-ben egy szobát ujra padlóztattam, egy deszka alján azt a felirást találtam. Wir Preszburger Tischler ánno 1816.

A megye monografiája azt mondja, hogy 1807-ben Nagybecskerek a tüzvész áldozata lett. A tüz következtében a megyeszéket ideiglenesen Nagyszentmiklósra, Márffy József lakóhelyére tették át, s ott is maradt az, mig az uj vármegye ház Nagybecskereken fel nem épült, a mi 1817—20 között történt meg.

Ez az állitás ismét némileg ellenkezik azon kivételes történelmi ténnyel, amit a torontáli monografia is Schreyer Viktor házáról ir.

»Nevezetes épülete a községnek Schreyer Victor ügyvédnek a szegedi utczában levő háza, mely **hajdan kaszárnya és egy ideig megyeháza is volt**.«

Mikor 1807-ben Nagybecskereken a vármegyeháza leégett, a vármegye Nagyszentmiklósra költözött. Ebben a házban tartotta közgyüléseit.

Hogy Márfy lakhelye itt lett volna, a mi traditióink nem tudták. Csak mint alispán jött ide.

Tényleg nagyon nehezen épülhetett a megye székháza, mert a traditiók szerint Nagyszentmiklós sokáig székhelye volt a megyének. Hogy felső torontál megyének itt volt a székhelye, az bizonyos, és itt tartották állandóan a közgyüléseket is. Valószinü, hogy a nem nemes nagyszentmiklósi polgárok révén maradt traditiók a különbséget nem is tudták, mert a közgyüléseket majd nem uradalmonként tartották. A főház két felé volt osztva, két nyilt kémény hirdette a két külön háztartást. Buocz János szerint itt volt az első részben az alispán, a másik részben a főjegyző lakása. Lent volt az árvaszék és a megyei kassza és Szöllősy árvaelnök lakása. A mellék épületben tartattak a közgyülések, a megyei felső, alsó börtönök is itt voltak és még ma is nyomait mutatják a külön magán zárkáknak, illetve súlyos börtön büntetésben levőknek.

A nyitott konyhák mellett nevezetes épület volt a smidzsia (Kiss ur háza,) ebben sültek a pecsenyék, kuglofok, jó kenyér és zsemle is volt, ugy látszik, hogy a bécsi bank tisztviselői hozhatták Bécsből a péket, hogy már ez időben itt finom péksüteményeket kaptak, amikor még Szegeden és Aradon se volt kapható.

A traditió Márfy József alispánról, a ki egyuttal torontál megye administratora is volt, azt meséli, hogy ez egy oly hatalmas ur volt, hogy még a Nákó családdal is szembe mert állani. Azt beszélték, hogy a grófot nem szerette, tehát ez már 1813 utáni történetről szól, mert akkor lett grófi rangra emelve a Nákó család.

Dr. Baldt kedvencz orvosa volt Márfynak. Ez megvette a Révay putriját, de akár hogy számitott, nem tudott dülőre jutni az épületnek kiépitése végett. Helye, az utczai fronthoz mérve, túlontúl szük volt. Panaszkodott Márfynak. Ez pedig azt tanácsolta neki, hogy 5—6 ölre épitsen be az utczai frontba. Nagyot nézett dr. Baldt, de Márfy azt mondotta, az én felelősségemre épitsen.

Dr. Baldt tervet csináltatott a kőmüvesekkel és a tervet aláiratta Márfyval. Felfogadva a kőmüveseket, hozzá kezdett az épitéshez. A hogy hire ment az épitésnek, Szalay prefektus azonnal elküldötte hajduit, hogy verjék el onnan az összes munkásokat.

Hát ezek el is püffölték az épitőket, ezek pedig dr. Baldt élén menekültek a megyeházára.

Itt aztán Márfy kiadta rendeletben, hogy egy hét mulva jöjjenek ujra épiteni, de ne szóljanak senkinek, mert ha megtudja, hogy valaki elárulta, azt nyomban felakasztatja.

A szegedi utcza közepén dolgoztak a kőmüvesek, napszámosok, amikor ujra beállitott a püffölő had, de alig kezdték mesterségüket, megnyilt a megyeház kapuja és ebből 16 persekutor rohamlépésben neki ment Nakó úr hajduinak, hát ebből egy kis háboru támadt, de az éles kardu persekutorok sok hajdut igen komolyan megsebesitettek, mire ezek a kamara házáig futottak.

Dr. Bald munkásai folytatták az épitést. A hogy gróf Nákó ezt a violentiát meghallotta, azonnal felült batárjába és egyenesen ő felségéhez ment. Rögtön kijött a vizsgálati comissió. Minden egyes embert kihallgattak, aztán sorbajött Márfy.

Felszólitották, hogy nyilatkozzék. Márfy irásbelileg kinyilatkoztatta, hogy csak egy oly comissiónak fog felelni, a kik nem a gróf ur vendégei. Az urak kénytelenek voltak, hogy pártatlanságukat igazolják, a nagyszentmiklósi urak privát házaiba magukat beszállásoltatni. Aztán felkérte a comissiót, hogy az alispáni hivatalba jöjjenek, mert ő magával nem czipelheti a sok tervet és irást.

A hogy a szegedi utczába jöttek, láttak két rémséges hosszu kötelet kifeszitve. Annak az egyik vége a mostani állami iskolai igazgatói lakás sarkától a szegedi utcza sarkáig, a másik Martinovics háza (akkor Schmath ház) sarkától a szegedi utcza másik sarkáig volt kifeszitve.

A megjelent comissiónak aztán felolvasta Merczy gróf kormányzó, Mária Terézia és II. József koronázatlan király és még Isten tudja kinek parancsait, a melyek az alispánokat büntetés terhe alatt arra kötelezik, hogy az uj épitkezéseknél az egyenes vonalu utczák épitésére figyeljenek és minden más görög és olasz utcza képzéseket akadályozzanak meg, ha másként nem lehet, hát karhatalommal. Ő a Schmath házat levágatta, a Baden házat, amely szinte akkor épült, (most Tenner ház) belebbezte. A Cherrier ház sarka akkor még sokkal beljebb volt. A Barakovits ház, a Ferentsik ház is ugyanugy épült, hogy a szegedi utczának egyenes folytatása legyen, természetes, hogy az utcza másik sorát is hasonlóan egyenesre kellett venni, a hogy a kifeszitett kötél mu-

tatta. A comissió el volt képedve és kénytelenek voltak Márfy eljárását a legcorrektebbnek kimondani. Felment a jelentés ő felségéhez is, és Márfy nagy kitüntetésben részesült, sőt Erdélyben egy donatiót is kapott. Mi igaz ebből a traditióból, én nem tudom, de a Bach-sistema alatt az épitkezésekre nem ügyelt fel senki s igy Cherriernek, hogy Bayer Gyula előtt a lófördőt, amelyet a helybeli lapban sokszor kigúnyoltak, megszüntessék, a 80-as években átadták az egész földterületet azon feltétel mellett, hogy ezt a mocsarat betöltse, amit az meg is tett, és a jelenlegi keritéssel fundusához csatolt.

Torontál monográfiája szerint Oexel Mátyás 1731-re teszi a sörgyár engedélyezése iránti folyamodványt és Nagyszentmiklós Torontálmegyébe keltezését 1718-ra teszi. Az Oexel család osztrák család talán bécsi, hiszen a bekeblezés után már 13 évre kérte az engedélyt, tehát előbb kellett itt tartozkodnia!

Házam változatos történetét folytatva tudom, hogy amikor a megye innen véglegesen elment, gróf Nákó vette meg a megye házát, hogy ez a nemesi ház regále jogot ne kapjon.

A gróf úr ezt a házat lakásul Dániel János inspektorjának adta, a pinczéket és régi börtönöket pedig a dézsma borok begyüjtésére használta.

A házat, gróf Nákó Kálmán eladta Kiss Ernő tábornok leányának Dániel Jánosnénak, és amikor ez Ilemeri birtokát megkapta, eladta a házát nekem. E házban született 1843-ban Dániel Ernő a Dmke elnöke, kereskedelmi minister, ő felsége v. b. t. tanácsosa.

A régi sörgyár eredetét sem tudtam megállapitani, valószinünek tartom, hogy a bécsi bank hivatalnokai alapitották ezt a pénzforrásnak kitünő üzletet, s igy nem lehetetlen, hogy a bank emberei között volt, vagy hogy ezek hoztak le valakit ezt a jó üzletet csinálni.

Majdnem hihetetlen jövedelmező és nagybecsü ipartelep lehetett, mert amikor Oexel (Rónay család) birta azt a sörgyárat a traditiók szerint Nákó úr azt Dédényszeg, Ladány és Kiszomborért cserélte el, tehát 12.000 hold földet és erdőt adott ezen ipar telepért. Igaz, hogy Dédényszeg és Ladány folyvonosan eluszott a Marosvizétől, de végre a falu lakói beköltöztek Kiszomborra és jó úrbéresek lettek, a miáltal a birtok jövedelme is fokozódott.

Uj Aradtól, Uj Szegedig az egész Maros mentén szép erdők á!-

lottak, és habár ezek sokáig buvó helyei voltak a szegény legényeknek, igen sok jövedelmet hoztak. Itt megjegyzem, hogy a mostani Csanád községeket, még gyermek koromban óriási erdők vették körül. Ezek a Zombori oldalon őserdők voltak, balra a nagyszentmiklósi malmok felé szinte ős erdők nyultak be a községbe, s igy csakis Nagyszentmiklós felé volt erdőtlen terület. Ez kizárja, hogy Csanád jelenlegi területén egy nagyobb város állhatott, annak okvetlenül Szentmiklós felé kellett lennie.

A régi városháza és a vele kapcsolatos Nitsovits-féle házak bazárjaikkal együtt, mélyen a földbe voltak temetkezve, s noha a városházát többször emelték, toldották is, mégis magán viselte az ősiség elvitázhatatlan képét. Az uj, diszes város- vagy most már faluháza történetét már az ujkorban kell leirnom, hogy a jövő nemzedék tudja meg, hogy hogy is keletkezett az.

Az iskola ügygyel nehéz foglalkozni, egyetlen egy történelmi adat sem áll rendelkezésemre s igy a régi traditiókból kell pótolnom az iskolák ügyét.

A traditiók, mint emlitettem, egy janicsár intézet és vele kapcsolatos iskoláról szólanak. A történelmi adatok szerint a 61. magyar gyalogezrednek itt volt kadet iskolája. Volt-e ezek között összefüggés vagy nem, ki tudná, de tény, hogy a traditiók mindakettőről tudnak.

Az 1780 urbarium banaticum után okvetlenül köteles volt az urodalom iskolát állitani, ha még ilyen nem volt, mert ez uradalmi kötelesség volt.

A traditiók szerint a janicsárok iskolájával szemben volt a görög templom, és iskola, és amikor az urbarium banaticumot kihirdették, Nagyszentmiklósnak már volt egy görög iskolája, valószinüleg a törökök alatt ide özönlő uszkók (szerbeknek) is, ha ugyan jártak iskolába. A magyar iskola valamivel később keletkezhetett, de hogy már tanultak a gyermekek, igazolja maga nagy szülöttünk Révay Miklós. Révay csizmadia fia, (Csaplár kifürkészte, hogy Csanádon tanult, pedig csak ott lett keresztelve. — Kereszt apja Oexel Mátyás sörgyáros volt. — Csaplár Benedek piarista, már nem hiszi, hogy pap nélkül lehetett a magyar nyelv megujitója, mert tényleg akkor itt nem volt pap, csak Csanádon, de azt, hogy iskola ne lett volna, ő legkevésbé tudhatta, mig a traditiók igen is tudnak iskoláról,) a ki itt tanult irni és olvasni,

és pedig oly szép nyelven, oly ékes kiejtéssel, hogy ő lett a magyar nyelv megujitója. Fel sem tudom tételezni, hogy e nyelvérzéket már az anya tejjel ne szivta volna magába, s igy valószinü, hogy az itt és Csanádon élő magyarok szép magyar nyelven beszéltek, ami feltételezi azt is, hogy volt iskolájuk és ebben tanultak.

A görög és szerb iskolában a cziril betükkel tanitottak, és az öreg Todorovits tanitó, aki gyermek koromban már 80 éves lehetett, nekem azt mondotta, hogy ő az első szerb tanitó, az előtt görögök voltak. Amiből azt következtetem, hogy a szerbek nagy letelepülésével szerb iskolát nem kaptak, de jártak a templomba, és ott a diakonok okvetlenül tanitották énekelni, ministrálni, és valószinüleg a müveltebbeket olvasni és irni. Viszont fel tenni sem tudom, hogy a bécsi bank vagy a tisztartóság magyar-német hivatalnokai egy német-magyar iskolát ne alapitották volna, hiszen ők a Cultura zászlójával állitottak ide be, tehát fel se lehet tételezni róluk, hogy ezek iskolát ne alapitottak volna.

Ezek az iskolák a grófi mostani istálói helyén állottak, és a legujabb időkben lettek lerombolva, amikor grófi Nákó Sándor a hitközségtől megvette. Valószinü, hogy a község akkor épitette a róm. kat. elemi iskolákat, amikor a románok is iskolát követeltek, mert még az én gyermekkoromban is ez a hosszu janicsárok iskolája két tanteremből állott, az egyik a szerb, a másik a román iskolát foglalta magában.

A negyvenes években lett a görög templom helye is rendezve, az udvari részét megvette Schmath Ferencz, az utczai részt Tabakovits ügyvéd és a hátulsó utczai részekben épültek a szerb és román tanitók lakásai.

Dr. Opreán, ugy Schreyer Gizella háza udvarában számtalan kripta van és pedig ugy látszik, vagyonos emberek sirhelyei. Azt sokszor magam is tapasztaltam, mert számtalan bolthajtásos kripta gyermek koromban bedült, ami 200—300 éves temetésre hagy következtetést vonni. Itt a mult század és az 1700-ból sok rézpénzt találtunk, amely bizonyára a násznagyok azon szokására vezethető vissza, hogy ha gyermekek kiáltják kész, kész, apró pénzt szórnak Ezek maradványa lehetett a templom körüli sok apró pénz. Itt egy pár ásatást ajánlok Kűhn Lajos barátomnak.

A reformátusok és evangelikus egyesült egyháznak is volt iskolája, ugy mondja a traditió, hogy Nagyszentmiklós nem volt

önálló egyház, hanem Nagylak filiálisa, és ez itt tanitói állás volt csak.

A sziget városrész egy eldugott helyén volt a zsidó temető, amelyben régi, de nagyon régi sir jelző kövek voltak német felirással.

Ügyvédségem alatt jött hozzám egy ember és megkinált, hogy vegyek tőle egy kertet, én a telekkönyvi állapotot rendben találtam és megakartam venni. Véletlenül elmentem megnézni e kertet és akkor láttam, hogy ez a régi zsidó temető. Figyelmeztettem is az akkori hitközségi elnököt, a kik az ügyet rendezte. Régi lehetett, mert akkor még zsidóknak földbirtokot szerezni nem volt szabad. A régi sirok a Chevra Kadischa zsidó egyesület által bekeritve lettek.

A 20 és 30-as években jöttek a zsidók tömegesebben ide lakni és pedig Prágából. Kitünő tanitó és a nagyszentmiklósi inteligens családok tanitója volt Popper, a ki a jelenlegi nagy Popper család őse volt, neje pedig az első masamód a temesi bánságban. — Nevezetes tanitó volt Schrekker is, a ki mathusalemi kort ért el.

A községi iskola ügye, ugy látszik, az akkori viszonyokhoz képest eléggé fejlett volt, de csak addig, mig a Nákó uradalom felügyelete alatt állott, mihelyt ez megszünt, beállott a stagnatió és tartott a legujabb korig.

Az iskola ügynek lökést adott gróf Nákó Kálmán, amikor a nagytudományu Dr. Kuhn Lajost nevezte ki plebánosnak.

A régi kamara 60 szobából álló ház régiségéről már megemlékeztem. Nagyszentmiklós kamarai tisztartóság már 1718-ban lett, de a tisztartói lak a traditiók szerint a mostani Sziklási ház volt. E ház épitésénél nagy verekedés volt a szegedi mesteremberek és a Nákó uradalmi hajduk között. De hogy a traditióknak lehet igaza, bizonyitja a kamara házának óriási terjedelme, mert tisztartói laknak és hivatalnak elég nagy ház volt a már fentebb jelzett ház is. De tudvalevő, hogy e házban maga a dusgazdag Gróf Nákó Sándor lakott, itt született 1785-ben és itt halt meg 1848-ban, ha tehát egy ily főurnak való ház volt ez, hihetetlen, hogy ez lett volna az a tisztartói ház, amelyet a kamara épitett volna, de 1818-tól kezdve hol lakott volna a kamara tisztartója, hogy ha e ház fenn nem állott volna?

Ezenfelül a Timár utczában is volt egy nagy tisztartói ház, amely jelenleg Cherrier Antal háza. Cherrier Antal persze szépen kicsinositotta és ujjá is épitette, mert Tötösy kasznár, utóbb tisztartó a gróftól vette meg, de csak pensiójából élve, ezt a házat katonai cautionak adta, és az el lett árverezve, mert leányának és vejének pénz kellett.

Hogy a kamara, utóbb a tisztartóság a Nákó családnak családi háza volt, ezt az összes traditiók és végre saját korunkig elhuzódott neve igazolja. De hogy Nagyszentmiklós törvénykezés hely is volt, tehát valamelyes járás központja, azt napnál világosabban igazolhatom a bécsi bank, és a hadi kincstár által átvett és általuk megujitott urbéri tabelláival, amelyek lényege már az elnevezések révén is ősieknek kellett lenni. Hogy ez állitásomat igazoljam, vissza kell térnem az akkori idők forgalmi, kulturai tényezőire. A Hotel, a szálló, vendéglő még ösmeretlen tényező volt, a parasztnak nem volt költözködési joga, a nemes urak pedig a nemesi kuriába hajtottak, a katonaságot, ha állandó helyök nem volt, mint még ma is, beszállásolták. Kellett tehát gondoskodni azon emberekről, a kiket esetleg a felső hatóság berendelt a központba. Hát ennek módja szinte a beszállásolás volt. De sokkal nehezebb volt a berendeltek lováról való gondoskodás. Ezek különösen nyáron, ősz és tavaszkor a legeltetéshez voltak szokva, a jászolból nem is igen ettek, s igy ezeknek legelőről kellett gondoskodni.

Ösmerve egész Torontálmegye urbéres viszonyait és urbéri tabelláit, azt constatáltam, hogy csakis a nagyszentmiklósi mutatja, hogy itt a központ, a megyei főszékhely Csanád-városából keletkezett, Nagyszentmiklós egyedül mutatja fel urbéri tábláiban ezt a jelleget, s hozzá a Németnagyszentmiklósiban is benne van, a Knézek legelője ugy látszik nem volt a szerbközségnek elég. Az urbéri tabellákban még gróf Nákó család vétele előtti okmányokból kitünik, hogy volt.

Az idegen birák (Knézek) legelője. II. A Vecticanten legelője. Ez a szó ma már még jogászaink előtt is ismeretlen, ámde származására nézve a Vectigal szóból eredt, amelynek értelme is különböző, első értelme az adó, második a vásárpénz, harmadik a fuvarvám. Vectigal eductionale: kivitelbeli, Vectigal inductionale, behozásbeli, Vectigal transituale által meneti. A Vectura fuvar,

teherszállitás. Vector conductus bérelt szekeres, Vectura longa hosszu fuvar, Vecturale preczum szekér dij. Mindezeket a bécsi német a régi, még a magyar időkből egy név alá csapta és Vecticantoknak nevezte. Ebben mindazok benne foglaltatnak, a kiknek fuvarjuk volt. Már a magyar időkből, a Hunyadtak idején az adókat egy központba fuvarozták és onnan szállitották a szükségeseket a főközpontokba. Hát ilyeneknek ide kellett tömörülni Nagyszentmiklósra, és miután ezeknek lovairól az államnak gondoskodni kellett, ezeknek egy külön legelőt is hasitottak ki, hogy azok ne bitangoljanak más legelőn. Világos ebből, hogy Nagyszentmiklós központja volt minden átmeneti, behozatali, adószállitási és kiviteli szekerezés és fuvarozásoknak.

III-nak sorolja fel e szóval Petianten legelője.

Nagyszentmiklós székhelyi mivoltját semmi se igazolja, mint ez a németek által elforditott szó. Petitió, régi magyar kéremény. Egyházi értelemben kérés, kérelemnek felel meg. A Petitorium, Petitum kérelem szónak felel meg, természetes, a Peckatum büntétel, mulasztok, peccatum contra legem, bűn a törvény ellen, Peccata capitalis főbűnök, Peccare vétkezni. Peccatum alienam, idegen bűn, actuale, ép most elkövetett bün, tehát mindannyi, a kik ezen két foglalom alá vonhatók, tehát mindazok, a kik vagy elitéltetés vagy más kérelmezés elengedéséért könyörögni jöttek vagy a már elitélteket behozó fuvarosok lovairól, vagy a bűnfenyitő vizsgálatokra berendeltek, szóval az egész törvényhozási actusba besorolandóknak egy nevet adtak, a Petianten szóval. Ez és az idegen birók legelője 200 Catastrális holdból állott, tehát nem egy-két, hanem 500 lóra való időleges legelőjéről volt szó, amelyhez még mint külön legelő járult a lovasok és előfogatosok legelője. De a katonaságnak is volt külön helye, ahol esetleg legeltettek, noha ez a reambulatióban, amely 1774-ből való, már fel sem található, de mai napig tartja a nevét minden itt lakó urbéres birtokos előtt a katona rét, a románok röviden katonilornak hivják, s miután ezek már 74 után vándoroltak ide, még későbbre is fel kell tennük, hogy a katonaságnak is volt legelője.

Az idegen nevek, különösen a latin elnevezések igazolják e területnek hajdani történetét, ehez, azt hiszem, semmiféle commentár nem kell, csak meg kell nézni mindakét Csanád urbéri tabel-

láját, nincs abban egy szó, amely azon területnek bármely hivatását, egy régi történetét igazolná . . . .

Magát az urbariumot tanulmányozva, láthatjuk, hogy még akkor, tehát az urbarium banaticum előtti időben, a legelők nem az urbarium hatályba lépiekor, hanem jóval előbb nyertek rendezést, mert itt a központban gondoskodni kellett az akkori központi szervezetnél fogva, hogy az akkori divat szerint legelő legyen, a hol a lovak élelmezése lehetséges legyen, és ép ezért kellett azt az uradalom és a parasztok jogaitól elkülöniteni. De a németek alaposága is kitünik ebből a régi dolgokból átvett munkájukon. Mert ezek nem a sessiók szerint osztották ki, hanem általános mennyiségben határozták meg. Gute Wiesen, Schlecte Wiesen, schlecter Boden, Morast, Flüsse, Gräben, mind külön lettek jelölve és felosztva. És igy mindezekért kaptak a nagyszentmiklósi urbéresek 1115 catastralis holdat 1364 □ öl területet, mindenkor használható, amelyből azonban csak 800 hold volt olyan, amely 27 év alatt csak egyszer-egyszer egészben lett elárasztva vizzel, 548 hold 148 □ vizenyős (verseuert) s igy rossz legelő 70 hold 153 □. Szlatinás 53 hold, 1286 □ Morást (mocsár), 66 hold 1150 □ árok s igy az összes legelő 1854 hold volt. Ehez kapták az urbéresek a külön 607 hold 1217 extra □ Huttungot.

Mindezeket azért sorolom fel, hogy beigazoljam, hogy Nagyszentmiklós földbirtoka még a törökök idejében is rendezve volt és a bécsi kormányzat 1774-ben már 27 és 27 éves visszatérő tapasztalatokra alapitotta osztályozását, amiáltal legalább is az 1740-es évekig visszanyul, amiket Nagyszentmiklós reambulalt legelői igazolnak.

Nagyszentmiklós csak akkor kapta a Rácz- és Grossszentmiklós telekkönyvi cataszteri nevét, a mikor reambulatiót kapott a német urbéres telepitvény.

Az Extra Huttung a lovarda utczában a Deák Ferencz (Csanádra vezető állami ut) utcza közötti terület fel a falu végéig volt. Erre a legelőre telepitette a Nákó uradalom, vagy még a kincstár az abrudbányai román urbéreseket és pedig nem kis bosszuságára a már itt letelepedve volt szerb urbéreseknek. Ide a falu szájába (Kapuszát) telepiti az uraság ezt a népet, a kivel beszélni se tudunk, és most ezekért kell oly messzire kihajtani a jószágot. Meg is verték nagyon sokszor a román atyafiakat, de

végre az uradalom azon volt, hogy neki munkaereje és jövedelme legyen ez pedig akkor a néptelenség folytán csakis a letelepitett urbéresek utján került meg, a kik a terményeken, a bor-tizedét és még az alodialis földek megmüveléséhez kötelesek voltak az urbéri törvényben meghatározott fuvarokat és napszámokat szolgáltatni.

A gazdag szerb földmüvesek csakis szép marha állományukat szaporitották és ez elegendő eltartást biztositott nekik, a földmüvelésre nem sok gondot forditottak. A határ egy negyed részét ugarnak hagyva, a legelővel egyetemben, a földbirtok fele legelőből állott. A románok azonban csakhamar kifogtak a szerbeken, mert temérdek juhot hoztak Erdélyből és ez napról-napra szaporodott. A Szentesről ide származott Dagár és Kardos család 3000 juhot hozott ide és itt a román juhászok révén elrománosodott. Maig élő családok Nagyszentmiklóson. A legelőket ezek elbitangolták, s igy a szép fehér marha létalapját támadták meg, és a hogy veszett a marha állomány, ugy pusztultak a szerb gazdák, kivéve azokat, a kik szinte a juhászatra adták fejöket, mert az uradalomnak mind a két nemzetiségből jövedelme nem lévén, Németnagyszentmiklóst telepitette és ujból szaporitotta. A németek pedig a földmiveléssel mindkét állattartó elemet felülszárnyalták.

Az Extra legelő elvétele által támadt hiányt az uradalom a fent emlitett, az ősi időkből származó és külön célokra szolgáló legelőkkel pótolta, kivéve egy darabot tartott meg, amely az akkori vadászati törvény szerint az uradalom által az esetben, ha azt körül árkolja, a vadászat alól kivonhatta, igy keletkezett a körülkeritett Jepuria: nyultenyésztő hely, a hol vadászni nem volt szabad. A nép elszaporodásával a regále ügy és kocsmák, szállodák épitését tette szükségessé.

Ekkor épült a Bárány,
Trombita,
Vig ohláh,
Rösszl,
Galamb
és valószinüleg a Fekete sas.

Csakis a vörös ökör a Calvin téren volt egy régi több százból vissza maradt vendéglő és szálló is.

A regále jognak óriási kiterjedésével különösen a sörház productuma növekedett. Nagy vonzerőt gyakoroltak az uj kocsmák, az itt messzeföldről összejövő igazságot kereső felekre és ez az uradalomnak nagy jövedelmet hozott, mert az uradalom a regálét kezelte.

Az óriási vásárok, amelyekből az egész temesi bánságban csak 3—4 helyen volt engedélyezve, szinte emelte a regále jövedelmét, de a Nákó uradalom által 10% révén szedett bor, a saját készitményű sör és a törkölyből égetett pálinkáknak is nagy hire volt és sok idegent csalt ide. A szőlő müvelésre a Nákó uradalom ez okból igen nagy sulyt fektetett, a bor megszaporodásával a regále ügy ép az uradalomnál emelkedett, de a lakosságnál a bor nem fogyott, amiért folyamodtak, hogy az urbéres községnek is félévi italmérési jog adassák. Ezt a község megis nyerte. Tódult a féléves téli kocsmákba a nép és megrontotta az uradalom kizárólagos regále jogát.

Az uradalom azután a kocsmákat jó és ügyes nagyszentmiklósi embereknek bérbe adta, magát a regále bérletet szinte. Ez által a lakosság érdekeltsége megosztatván, a félévi kocsmaméltatási jog is pangott. A regále megváltásánál nekem sikerült a községnek 24000 ftos regále megváltást szereznem. Ezt a pénzt forditotta Nagyszentmiklós községe a posta palota felépitésére. Ezt azért emlitem fel, mert ezt nem Nagyszentmiklós jó gazdálkodásának köszönheti.

Nagyszentmiklós illetve Csanád városának őslakói magyarok voltak. Minden alföldi város magyar lakossága mellett volt görög lakosság is. Igazolja ezt Szentes, Hódmezővásárhely stb. magyar város, de igazolja az is, hogy görög kereskedők már régi nagyszentmiklósi lakosok voltak, mert számos Constantius-féle bronz pénzeket találtunk, amelyek a 3-ik századból valók és a nép Mohrenkopfoknak nevezi. — A legrégibb időkben a görög nép volt hajdan a kereskedő nép, mint ma a zsidók és németek. Már a mesterséget inkább kedvelte a magyar, és városaink tanusitják, hogy a legkitünőbb iparosaink a magyarok. Nagyszentmiklóson is a földmüveléssel felhagytak, de annál jobban feküdtek neki az iparnak. Ez időből származik az a közmondás: Hogy a mesterségnek arany feneke van. A mesterség arany bánya. A mesteré a világ stb. Itt Nagyszentmiklóson is ugyan azon okból, amelyet már a

regále jövedelmeknél adtam elő, a mesterségekre is áll. Az országban a leghiresebb vásár volt a nagyszentmiklósi. Még ma is Karánsebes, Pancsova, Csákova, Versecz, nemkülönben körösvölgyi és marosvölgyi embereknek találkozó helye a nagyszentmiklósi vásár. És még mai napig, ha az idő kedvező, mesterembereink a legutolsó darabig mindent eladnak, de a nagyszentmiklósi iparos kivált és ma is kiválik széles magyarország iparosai között. Még a legritkább rézöntő ipar is képviselve volt az Engedi és Sauerland család által. Még fémreszelő és esztergályos mesterek is voltak és vannak ma is. Nevezetes traditió, hogy Nagyszentmiklós és Miskolczról, no meg Debreczenről is, hogy 100 csizmadia, minden csizmadia 200 pár czizmával állott a vásáron és Szentmiklóson történt, hogy az utolsó pár czizmáért az emberek egymás fejét beverték.

Ezen iparággal ugyan sokan felhagytak, mióta a czipő jött divatba, de még gyermek koromban én is láttam 40—50 csizmadiát hosszu póznákon szállitani a vásárra a csizmákat.

A papucsosok is és a szilgyártok is nagy szerepet játszottak, de mindezek fölé kerekedtek, a timárok és vargák, a kik még ma is Liptószentmiklóson kivül a legjobb mesterek és ami még kedvezőbb, a legtöbb bőrt gyártják, a fenti várossal együtt, egész Magyarországban. A mikor Frigyes porosz király Mária Teréziától Siléziát akarta elfoglalni, onnan a Bayer családok, mint katona szökevények Nagyszentmiklósra jöttek. A Bayer család timár mesterekből állott. Ezek ezt az ipart hihetetlen fokra emelték, a ki erről meg akar győződni, nézze meg Popper Alfréd ur házának belső timári berendezését, és akkor fogalommal fog birni, hogy mennyire visszamentünk ez ipar terén.

A szücsök, többnyire szerbek voltak, mert a magyarság posztóbelit használt, legfeljebb halniát, mig a szerb és román lakosság inkább a szücsökhöz folyamodott. A szerb szücsök ma is igen kiváló mesteremberek. A czéh rendszer is igen szépen virágzott és az mindig magyar volt, mert a mesterlevelek, még a német világban is magyar nyelven lettek kiállitva. Megkérdeztem többek között nagyatyámat, Schmath Ferenczet, hogy az a temérdek sok nagyszentmiklósi görög család hová lett:

Azt felelte, tönkre mentek és pedig a szőllők révén. Ha jó termés volt, nagy volt a dinom-dánom, raketákat eresztettek és tűzi-

játékokat rendeztek. A muzsika hetekig szólt. Ha pedig rossz idők voltak és a szőllők jövedelmet nem .hoztak, és ez igen gyakori volt, akkor is mulattak, de adósságot csináltak.

A görög nők nagyon szépek és csábosak, de nagyon érzékiek is voltak, paráznaságuk pedig határtalan volt. Hogy azt szabadon űzhessék, férjeiket megmérgezték, gyermeket legfeljebb egy vagy kettőt neveltek, de az akkoriban divatos »Heutige Braune«, valami torok fájás ez, elölte a kis gyermekeket s igy ágról-ágra multak ki és nem maradt utánuk senki. Az utolsó maradvány, vallásuknál fogva, a szerbekbe olvadt és ugy látszik ez a vér szülte a szerbek enyészetét is, mert beleplántálta a szerbek közzé a hecticát. A mult század 20-as éveiben a rom. kath. kanonica visitatio szerint itt 15812 szerb lakott volna, az akkori statisticat megbizhatónak nem mondják, pedig azt bátran lehet elhinni. Mert eltekintve attól, hogy már, mint jeleztem, a Veliki Szentmiklós keletkezése alkalmával rajokban jött ide a szerbség, de ez a szám óriásilag megnövekedett akkor, amikor II. Rákóczy Ferencz fejedelem ellen a szerbek, illetve akkor történelmi nevök: a ráczok, a bécsi kormánytól felbiztatva, a magyar szabadságharcz ellen támadtak. Csanád, Csongrád, de Békés megyében is már akkor számtalan szerb falú volt, de II. Rákóczy Ferencz a felkelő szerb hadakat a hódmezővásárhelyi nádasokba hajtotta és amikor az egész rácz hadsereg benn volt, azt meggyujtották és a nép ott elpusztult.

A történelem azt igazolja, hogy Rákóczy és Bercsényi minden lehetőt elkövetett, hogy a vitéz szerb hadakat magának megnyerje, de ez mind hasztalan volt, a patriarchát a bécsi kormány megnyerte és a nép a patriarchának fogadott szót. Rákóczy hadai által elpusztitott szerbek számát a történelem 120000 lélekre teszi.

Akkor, 1704—5-ben visszavonultak a megmaradt szerbek a Maroson innenre, ellepték Nagyszentmiklóst, Sárafalvát, Szerbszentpétert, Szőreget, stb. Csakis Batonyán és Aradon maradtak szerbek, ezek utódai maig is ott vannak.

De a Maros vidékéről a történelem tanusága szerint 10000 család vándorolt ki Oroszországba és ott beleolvadtak az oroszok közzé.

De ha a statisticat megbizhatónak nem is mondhatjuk, azt hiszem a felét bátran lehet elfogadni és lett a 6000 szerbből maig 1200—1500, mig az 1778-80 körül ide telepitett 80 román család 4000-en felül szaporodott. Szinte saját szemmel láttam a kiveszés proczeduráját. Először a peres utcza, templom utcza, az egészen szerb város rész, a sziget, utána a Budzsák és Kenderesben haltak ki. Száz és száz ház cserélt gazdát és a német és románok költöztek be azokba.

A Calvinus egyház tiszta szin magyarok a mult század közepén 172 lelket számláltak. A Lutheranusok 146 és a zsidók 302 lelket számláltak.

Ebből láthatjuk, hogy csak a magyar
román
német

szaporodott. De a mult század közepe óta a nem egyesült, tehát a szerb és román elem együtt véve is alig szapórodott, mert a hivek 5716 lelket számláltak, ebből a görög katolikusok 186-an voltak.

A románok nagy mérvü szaporodása nem volt képes a szerbek szülte hiányt a gör. keleti egyház hiveire vonatkozólag pótolni, a mi a mult század közepén hiteles összeirás alapján 5716 lélek számban még ma sem érték el.

A német illetve franczia és sváb eredetü lakosságának szaporodása nem a községből történt, sok a bevándorlott nagyőszi franczia, ezek között a Cherier, Sors, Schreyer, Klein, Cocron, Ludvig, Dáma, Sádi, Strubert és Schreiber családok, de a legtöbb a Németnagyszentmiklós községből származott, amit a nevek azonossága is igazol.

A német község gazdái a még Elszász Loteringiából hozott szokásuknál fogva a legidősebb vagy a legfiatalabb fiunak átadták a vagyont és maguknak életjáradékot kikötöttek, a többi gyermekeket aztán pénzzel elégitették ki, természetesen az akkori becsértékek szerint csekély összeggel. Ezek aztán átvándoroltak Szerbnagyszentmiklósba és itt jó alkalmuk volt a szerbek kihalása következtében ezek üresen maradt házaikat megvenni. Igy szaporodott a német elem, és képezik ma az ugyancsak elszaporodott román elemmel, Nagyszentmiklós proletár elemét.

Óriási az elégedetlenség a német lakosság között, a kiknek ma dúsgazdag rokonai a föld értékének emelkedése által a legmagasabb jólétnek örvendenek, mig ők kijátszva, ma már csak napszámból kénytelenek élni, fokozza ezt az elégedetlenséget elszegényedésük. Mert ezek a német és szerb községbeli német gazdag családok kiküszöböltjei kis pénzecskéjükből a szőllő művelésre adták magukat. És ez, melléktermenyeivel együtt, elég jó életet biztositott e népnek. Ámde a filoxera elrontotta szépen jövedelmező birtokaikat és igy elszegényedtek, és ma tömegesen vándorolnak ki Amerikába.

Már több száz család véglegesen áttelepült. — A románság, mint hű utánzója a németségnek, szinte amerikázik, és már szinte sok véglegesen odatelepült. Akik véglegesen még nem települtek meg Amerikában, azok haza jönnek 2—4000 dollár keresménynyel és földeket vásárolnak, amelynek árát ők 2000 koronán felül hajtottak fel catastrális holdanként.

Daczára ezen nagymérvü kivándorlásnak és a súlyos, majdnem elviselhetlen községi terheknek, Nagyszentmiklós lakossága az utóbbi évtizedben néhány százalékos emelkedéssel dicsekedhetik.

Nagyszentmiklós régi városi mivoltját mi sem igazolja oly ekklatansul, mint nagy vásárjai.

Hogy ezek a nagy vásárok már az Árpádok idejében is fenn állottak, noha természetesen sem Csanád városa, sem vára története erről nem szól semmit. De már az 1550 években, amikor Nagyszentmiklós az osmanok birtokába jut, Szentmiklóson 64 kéményes ház állott. Nagybecskereken, a hol már szinte akkor vásárok voltak, 100 ház állott fenn, pedig még vár is volt.

Ily nagymennyiségü ház nem volt 5 se az egész Temesi bánságban, feltehető, hogy ép a bevándorló uszkók a vásárra jöttek s igy települtek le. A török sandzsák alatt itt már sok iparos lakott, mint azt nekem Kalmár István értelmes és kitünő iparos, a kinek édes atyja a defterdárokban előfordul, is mesélte. A Nákó család a nagyvásárt sem az első, sem a második vételnél nem szerezte meg, hanem 1787-ben, tehát 5—6 évre utóbb kérte a donatiót és azt meg is kapta. A bécsi kincstárnak és igy magának a királynak sem volt joga mások szerzett jogát elajándékozni.

Mert ha el nem égett volna a megyei archivium, megtalálták volna a község sérelmes panaszát, hogy a vásár tartástól elesett.

A kormányzatnak, a ki ma minden községnek ily jogokat ingyen osztogat, kötelessége lenne ezt a nagy történeti várost figyelembe venni, és a grófi családtól a nagy vásár tartás jogát megváltani, mert Nagyszentmiklós szegénységének és visszafejlődésének ez bizonyára egyik oka. De hogy a nagyszentmiklósi polgárok nem oly közönyösen nézték ezelőtt jogaikat, mutatja, hogy a szaporodó iparosság és kereskedők összeszedtek pénzt és felküldötték Dancs Mihály németközségi jegyzőt Budapestre és ez több, mint egy félévig kilincselt a helytartóságnál, mig mind a két község illetve mezőváros részére megkapta a heti vásártartási jogot.

Ez a jog 1837. évben adatott ki, de mind a két község részére, mert azt ugy is kérték. Hogy nem a tartás jogából folyó jövedelem volt a főczéljok, hanem csakis maga a hetivásár, az onnan tünik ki, hogy mindkét község részére lett kérelmezve és megadva.

Kedd és péntekre szólott a heti vásár, de maga az uradalom háta megett történt ez az egész dolog. Az uradalom nem is lett értesitve. Nagy titkon megtartották 1837 julius 6-án az első heti vásárt; de meghallotta azt az uradalmi főtisztség, azonnal kiküldötte hajduit, a hetivásárt szétverette és a községi előljáróságot kalodába záratta.

Nagy sensatió volt ez a hatalmaskodás, ki is jött a főszolgabiróságtól azonnal az elbocsátó parancs. Az erről szóló jegyzőkönyvet községünk levéltárában még ma is őrzik.

Ettől az actustól kezdve az uradalom és a község közötti egyetértés megszünt.

Egyről-másról perlekedtek egymással, ami az ide való földmüveseknek türhetetlen helyzetet teremtett. Hogy mily állapotba jutottak a földmüvesek, bizonyitja, hogy az urbéres földek becsértéke a minimumra szállott. A traditió azt mondja, hogy Kriszt Mihály timár egy negyed telket egy kocsiért adott, sőt volt, a ki $^1/_8$-ad telket egy kecskéért cserélt fel.

Napirenden voltak a botoztatások. Tötössy, a pupos kasznár és Ravoszi ispán rém kegyetlenséggel üzték a bezárást és az ütlegelést. Még a legjobb és legtiszteségesebb német gazdákat sem kimélték, ha pedig valami követelésük volt, félvén a veréstől, dehogy mentek érte. A nép elégedetlensége a legnagyobb fokra hágott, amikor a Maros töltéseinek kijebbitése alkalmával, a ma-

rosmenti rétek, a Slatinás kivágási földekkel lettek felcserélve. Még ma is vannak ott földterületek, amelyeket a szomszédok birtokolnak, mert eredeti gazdájuk soha feléje se ment. Akkor megkergették, sőt egyik-másik tisztet meg is verték a népek, de az itt bekvártélozott huszárok a népet széjjel kardlapozták. A grófi család ezek után többé véglegesen itt nem lakott, csak időközönként.

A legrakonczátlanabb és dologtalanabb nép a románokból került. Oka az volt, hogy az Abrudbányai nép nem volt földmives, hanem bányász nép. Azután csakis fiatal házaspárokat hoztak, akik már koruknál fogva se értettek a földmiveléshez. Nem is vállaltak csak $^1/_8$ és $^1/_4$ telkeket. Ezekből megélni nem tudtak, folyton az uradalomnak kellett őket az éhhalaltól menteni. A szerbek csakis szép fehér marhájukkal foglalkoztak, csak a németek voltak a jó földmivesek. A románok loptak, és sok közülök a börtönben sinlődött. Aljasságuk, szegénységük sok alkalmat adott arra, hogy az uradalmi tisztség folyton botoztassa őket. Már felemlitettem, hogy Abrudbányából valók. Hogy a románok legalább is egy nagy része onnan jött, erre ugy jöttem reá, hogy az 1860. összeirásnál én egy összeiró voltam. Bejöttem Kokela házába, ott az egész családot összeirtam. Amint készen voltam, kuczkóban nyöszörögni hallottam valamit. Azt mondták, ne bántsam, az az öreg baba Sára vagy Flóra.

Én a plajással előhuzattam és az nekem a következő válaszokat adta:

Ő Kokela Sári vagy Flóra, 96 éves, született Abrudbányán 1769. évben. Amikor 16 éves volt, vette el feleségül Kokela. Aztán nem sokára rá felültünk a kocsira, utaztunk nagyon sokáig, mig ide jöttünk. Azt mondta, kevés öreg jött el, csak fiatal házaspárok, az öregekből csak azok jöttek, a kiknek nem volt senkijök. Faggatásomra azt állitotta, hogy az Abrudbánya is a kamaráé volt, és ide ehez az urasághoz jöttek. Ő ugy tudta, hogy az 1780-ban lett volna. A traditió a bevándorlást már a Nákó családnak tulajdonitja, holott az Nagyszentmiklóst 1781-ben kapta volna meg. A románság szilaj természete, dologtalansága és tőke hiánya nagy nyomoruságban tartotta, és igen sokan már akkor gyermekeiket cselédeknek adták a németekhez, a kik ugar rendszer felhagyásával és a marha tenyésztés elhanyagolásával erős földmiveléssel foglalkoztak.

A románok az 1848/49. eseményeket, a Kossuth Lajos és kartársainak az urbéri megszüntetését örömmel fogadták és a szerbekkel versenyezve adták el potom árokon földjüket a németeknek.

Még a 70-es években is 100—120 frt között váltakozott egy hold föld ára, számtalan ház lett 15 frttól 50 forintig áryerésen eladva és a vevők is évekig küzdöttek az eladással.

Mig végre az Aranka csatornázása ennek a nyomornak véget vetett. E percztől kezdve nem kellett ötször-hatszor is, hanem csak egyszer vetni és jó termések hálalták meg a munkát. Most már a németeknél dolgozni tanult románság, a dologtalanságot megtanult németség rovására fejlődött és gazdagodott, eleinte nehezen ment gyarapodásuk, de a pénzviszonyok uj alakulása az uzsora eltörlése után, igen sok földet vettek meg a németek és szerbektől és a földmivelésre reá unt iparos és kereskedőktől.

A gróf Nákó család által áruba bocsájtott kivágási földeket is legnagyobb részben ők szivták fel, mert az Aranka szabályozása által egészen jó minőségüekké váltak.

Itt fel kell emlitenem, hogy a román nép erkölcsileg is megjavult. A részeg, dülöngő, orditó vagy kiteritve a földön fekvő román paraszt nagy ritkaság, inkább a német elzüllött mesteremberek közül lehet még ilyet találni.

Az tudvalevő dolog, hogy egész délmagyarországra óriási hatást tett a szegedi kir. biztosság, amit a nép gróf Ráday korszaknak nevez. Akkor 20—30 éves bűntények sültek ki, és a még akkor álló szegedi vár kasamatáiban sok oly ember bünhődött gonoszságáért, aki már biztosságban érezte magát. Nagyszentmiklósról akkor fogták meg Zenser Pétert, a kit a nép Rózsa Sándornak nevezett. A románokból vagy 30 ember lett befogva, de azokból súlyos börtönökre csak 10 ember lett elitélve, ezek Zenzer Péterrel együtt haza se jöttek, ott pusztultak el Szamosujváron, Váczott, Munkácson.

A gazdasági rend is is helyre állott a községi urbéres határban, a szervezett községi rendőrség által, amely felváltotta az egymást meglopó subásokat. Klein János, Bubali és Osztrovácz Gyorgye, kiszolgált huszárőrmesterek erélyes fellépése és mindenre kiterjedő figyelme, a legrakonczátlanabb elemeket is megfékezte.

Németnagyszentmiklósra a telepités igen nehezen ment. A kijelölt hely egy része szik, egy nagy része mocsár és egy része pedig

tele volt kötörmelékkel. Sok nádas hely is volt, amelyben farkasok tanyáztak. Az első telepitvényesek a felső Rajna mellől valók voltak és mintegy 40—42 családból állottak. Alig települtek meg az ugynevezett Altgasseban (ó-utcza) csakhamar baj is történt. Egy pár ember lovastól-kocsistól benrekedt egy ismeretlen Aranka ágban. A német fiuk nagy ügygyel-bajjal tudtak haza jönni a szántóföldekről, mert gyakran a farkasok üldözték. Nagy bajuk volt, hogy határjukban egy élő fa se volt, s igy vert falu házukra fát nem kaptak. A szerbnagyszentmiklósi ráczok is ferde szemmel nézték a svábokat és ha egyet elfogtak, azt elverték, s egy embert az erdőben agyon is ütöttek, igy nem is mertek a szerbnagyszentmiklósi erdőkbe menni fáért. Ez az állapot kiállhatatlan volt és mindjárt 20 család át is költözött belőlük Csanádra, de ott sem volt sokkal jobb sorsuk, és igy a még hátramaradt németszentmiklósiakkal összebeszélve, körülbelől 30 család neki indult, hogy hazájukba visszatérnek. Neki is indultak a nagy utnak, de az első pihenőnél utól érte a nsztmiklósi tisztartó és feltartóztattó őket. Kihallgatta őket és amikor megtudta, hogy ezek tulajdonképen a németnagyszentmiklósi telepesek, más hangon kezdett velük beszélni, talán az Oexel családdal egyetértve, felszólitotta őket, hogy menjenek a kiszombori határba és ott válasszanak maguknak földet. Tetszett nekik ez az engedékenység és választottak maguknak földet, és ott maradtak és beolvadtak a magyarok közzé. A legnagyobb család volt a Schmidt család, amely ma is Kiszomboron nagy család. Még ma is sok német nevü tősgyökeres magyar ember van Kiszomboron, de én csak a Schmidt, most Simity családot ösmertem és tudom, hogy ezek családi traditiója szerint németnagyszentmiklósiak.

Mennyi család maradt Németnagyszentmiklóson, azt a traditiókból meg nem állapithattam, de annyi bizonyos, hogy a német település már a Nákó család révén történt. Hogy a települők valami sokan nem lehettek, legjobban igazolja a név ugyanazonossága.

Sok település közül a mostani kápolnautcza település volt egyike a legnagyobbaknak. Ezek a települők Köln tájékáról valók voltak. Ezek között a német települők között volt néhány Hollandiából származó vlam nemzetiségü és néhány franczia, valószinüleg a Holland, Franczia és Németország e sarkából valók, amely ország résznek Sauerland a neve. Bizonyitja ezen traditiót az is, hogy a

nép, amely a kápolna utczába telepittetett, ma is nem Cappellen gassenak, hanem Sauerlänner gassenak nevezik. A települők egy része porosz is lehet, mert a Charlottenburg egy részét Brandenburgernek is nevezik. Lehet, hogy ezek vagy a Charlottenburgi vagy a Sauerlandi telepesekhez csatlakoztak, most annak a traditiónak, hogy ezek előbb Brandenburgba akartak települni, és csak onnan, amikor látták, hogy ez nekik hideg égalj, jöttek be Magyarországba, kevés hitelt lehet adni.

A község már a kazuara idejében 1774-ben fennállott és a határ reambulatiónál már Deutsch Nagyszentmiklós határa, mint külön urbéres község meg lett állapitva. Az 1790-ben a Nákó család hozta ide a legutolsó telepitvényeseket Szöllösről, de ezek nem igen értettek a földmiveléshez és azért külön telepitette ezeket az ugynevezett Charlottenburgba.

Ez azért emlitésre méltó, mert délmagyarországban csak Verseczen lettek zsellérek telepitve. De az urbarium Banaticumban nem lévén zsellér, ezek már csak mint mesteremberek települtek meg. Nagyon érdekes volna tudni, hogy ezek urbéri szolgálmányokat teljesitettek-e, de alig 63 éve annak, és ma már nincs senki, aki erre emlékezne közülök.

Ezek igen jó szövési harisnyákat, vásznokat és egyéb hasznos szövésü munkákat készittettek, és munkájuk igen jól lett fizetve, a nagyvásárokon a Galamb féle kocsmánál ültek hosszu sorban, és nem volt vásárt látogató, a ki nem vett tőlük legalább egy zsákra való vásznat. Még a mult század közepén az egész németség megtanulta a vászonszövést, és igen nagy volt a kender termelés. A román asszonyok is eltanulták és maig üzik. ezt a házi munkát. De a németség legnagyobb részt elhagyta, mert német cselédséget nem kapott, és a német leányok inkább a szerb részbe mentek szolgálni, a hol könnyebben megélhettek. A község az Aranka mederben levő vizet felhasználta és egy igen szép kenderáztatót állitott fel, amely még maig is fennáll és a kender termékeket áztatja. A németek maig is titolják kenderjüket, de már a szövést Klimek és a Charlottenburg néhány szövő székeinek engedték át.

A szerb község már a 80-as években kivánta a csatlakozást, de a német község makacsságán hajótörést szenvedett. Most is kivánja a város ezt a jó elemet becsatolni és egyesiteni a két községet, de Németnagyszentmiklós, az Aranka meder kivágási földek

jövedelméből tartja fenn külön községi administratióját, alig fizet átlag 25—30%-ot, de azt, hogy a csatlakozás után ők azon terhekben, amelyek egyedül Nagyszentmiklóst terhelik, nem részesülnek, azt ők nem hiszik, pedig csakis ily értelmüen kötött szerződés mellett, és a tagositás után saját composseratusuk fenntartása mellett kellene egyesülniök, és tudvalevőleg ha várossá alakulna, a kormány legalább is 30—40 ezer forinttal járulna hozzá, ami kiegyenlitené a két község fentartása és a várossá alakulás több költségeit. De a Schükingeni trombitás szerint, das wär zu schön gewesen.

A német nagyszentmiklósi kenderes düllőben egy az Aranka széles és mély medrétől határolt fensikot találtam, amely fensik még ma is telisden és teli van kötörmelékkel. — Itt 1879-ben ásatásokat rendeztetett Buocz János és Bartók Béla. Ezt az ásatásokat Bartók Béla az első magyar ujságban a Nagyszentmiklósban 1879-én május hó 18-ának 8. számában közli.

Ez a kenderes czimü dülőbeli törmelék okvetlenül egy nagy városnak maradványa, ott volt az a templom, amit a törökök a maguk részére elfoglaltak mecsetnek, a lelet igazolja, hogy ezen templom körül temetkezés is volt és a halottak, mind fejjel keletfelé voltak forditva. Ebből azt következtetem hogy miután a törökök, ha reggel felkelnek, kelét felé tekintve imádkoznak, ép halottjaikat is ugy fektetik. Hogy e helyütt is csak római és régi magyar pénzeket és érmeket találtak, nem bizonyitja, hogy itt törökök nem laktak és ott nem temetkezhettek.

A ló tenyésztésről is meg kell emlékeznem. A német bevándorlók lovai igen nehezek, a nagy sárban absolute használhatlanak voltak. Hamar el is cserélték és vettek magyar lovakat.

A traditió szerint a bank férfiai alapitották a Kristóf majori mén telepet, az egész felső torontál számára. Ez volt az első mezőhegyesi méntelep.

Volt valami norman faj és egy külön könnyebb arab ménló faj. Mindkettő nagyon szép volt és az intézmény virult, igy vette át ezt a Nákó család. De már akkor nehezebben ment a ménlovak beszerzése. De a lakosság nem értve a tenyészet és nemesités elvét, most már saját mén lovait kezdte használni és igy mindennap stagnálni kezdett ez intézmény. Még egy időre fel is virult,

amikor a Nákó uradalom a Festeticsek méneséből hozatott ménlovakat, de amikor ezek is elvénültek, a méntelep is elaludt.

Lehet, hogy ez nem is jövedelmezett az uradalomnak semmit. Beszüntette. A német község a beszüntetés után követelte az ő legelője kiegészitő részét képező 113 hold, a Kristóf-majori földet. A grófi család ezt nem adta, miért a német község urbéres pert kezdett. Ez a per a 80-as években Zsiros Kálmán kiváló urbéri biró által itélettel befejeztetett. Ezen perben hozott itélet a föld tulajdonjogát a tagositás, tehát minden egyes urbéri telek hányadának kiszolgáltatása mellett döntötte el. A tagositás költségeit az uradalomnak kellett fizetni. Az esetre azonban, ha nem tagositana, a kivágási földet 50 – 60 évvel ezelőtt történt becsüje szerint meg kellett fizetni.

A német gazdák még akkor saját kárukra nem voltak a tagositásra érettek, és miután nem fizettek, Halik ügyvéd exequalta őket. Ez nagy felháborodást szült, rögtön kifizették, de a legközelebbi képviselő választás alkalmával első izben Bogdán Virgilt léptették fel s miután ez leköszönt, engem kértek fel, s miután én sem fogadtam a gróf ellen a jelöltetést, Scheidt Mihály plébánost, gróf Apponyi pártit léptették fel, és oly erős küzdelmet fejtettek ki a más különben nagyon is közkedvelt gróf Nákó Kálmán ellen, hogy csakis nagy áldozatok árán sikerült őket megbuktatni.

Soraimmal ujból és megint ujból bekalandozok a legujabb időkbe, de nem változtattam rajta, az összefüggésnél fogva, s igy inkább ujra és ujra vissza-visszatérek a régi időkre és vezetem az uj időkbe.

Igy vissza kell térnem arra, hogy ez a régi török sandzsák, vagy a még régibb Csanádi városok nagy területe, hogyan oszlott a kiszombori rész elválása után ujra két részre.

Nákó halála után állitólag két egyenlő részre lett osztva, a két fiu között a birtok. Az egyik fele volt a két Nagyszentmiklós, a jelenlegi Őscsanád, Porgány, Kisteremia. A másik lett Nagykomlós, Nagy-Csanád, Teremia, Vizesda, Bukovala.

Az urbéres viszonyokat figyelembe véve, a Nagyszentmiklósnak osztott rész akkor értékesebb lehetett. A Nákó Sándor főtisztje csinált állitólag két czédulát és mind a kettőre Nákó Sándort irta. Mint öregebb ő neki volt joga először huzni, a másikat kivette Nákó Sándor főtisztje és megette, anélkül hogy mutatta volna.

Volt-e alapja ennek a tratiónak, azt ők sem tudták, de tényleg a két testvér között kitört az osztály per és majd száz évig élt e per. Demko volt a nagyszentmiklósi, Sinkay János volt a csanádi család ügyvédje. Utóbb Bogdán Vincze lett a nagyszentmiklósi gróf ügyvédje. Ezen per folyama alatt történt az urbériség megszüntetése és a föld tehermentesitésének kifizetése.

Az ujabb korban a csanád-komlósi uradalom, mint allodialis több, különösen a nagyerdők elpusztitása után kitünő földü rész, több értéküvé vált, mint a nagyszentmiklósi rész. Bogdán Vincze most ennek tudatában a pert el akarta veszteni, a földtehermentesitést is, amely már az ujabb idők értékemelkedése révén rongy bagatel összegeket jelképezett, átszámithatók lettek volna.

De a vén Sinkay János ügyvéd is észrevette a fintát és most már siettette az itélet hozatalt, amely a status quot tartotta fenn. Ezen itéletet is Zsiros Kálmán, jelenleg Curiai biró hozta. E sorok irójának, a ki beletemetkezett a régi Csanád, és a régi Sandzsák területnek megállapitásába, bizonyára semmi érdeke sincs, hogy ez a birtok még egyszer egyesüljön, és mégis szivem mélyéből kivánom, hogy ez a nagy birtok megint egy erős Nákó kezébe kerüljön, mert ebben találnám reményemet arra, hogy Nagyszentmiklósok egyesülve, mint nagy uradalmi centrum várossá lehetne.

Mert ha végig tekintünk Nagyszentmiklós történetén, okvetlenül látnunk kell, hogy nekünk a régi positiót, amely akkoriban Szeged, Temesvár, Araddal egyenranguvá tett, vissza kell vivni és jóvátenni, mit elődeink mulasztottak.

Ide jutottam e perek révén ujból a mai időkre, pedig meg kell emlitenem, Nagyszentmiklós posta intézményét. Milyen volt az az ős időkben? Minden csak a megyék révén ment, még veszély idejében is a véres kardot is a püspöknek kellett körül hordoztatnia a nemesi Curiakon. A törökök idejében csakis lovas küldönczök voltak és szóbeli értesitések irást a törökök nem igen tudtak. A törökök elvonulása után azonban szükséges lett a posta intézmény és a bécsi bank, a hadi kincstár rendezte a posta járatot és pedig a torony iránt, mert Szegedről, Óbébnak, Óbébról Óbessenyőre, onnan Nagykomlós és Csatádra. Csatádról Temesvárra ment. A nagyszentmiklósi, csanádi és még Porgányra is gyüjtő posta járat Nagykomlósra szólott, és onnan hozta a postát a külön sztmiklósi posta. Az első posta az én szegedi utczai a napóra alatti házam föld-

szintes szobájában volt, a hol még az ajtónak az utczára történt átalakitásnál az ablakban megtaláltuk a levél bedobására alkalmas nyilást.

Ujság csak kettő járt, az egyik a grófi családnak, a másik a Schmath családnak, mindakettő német volt. Ezenfelül járt a Schmath családnak a Vaterlandischer Pilger im Kaiser Staate Österreich. Geschäfts und Unterhaltungs Buch für alle Provinzen der österreiche Gesammtliche. 1818. Allen fremden der Kultur aus dem Lehr. Wehr und Nährstande. Vorzüglich allen Natur und Vaterlands freunde geweiht. Ez egy naptár féle volt, amelynek körülbelül 20—22 ivnyi tartalma volt, és évenkint az irodalom, tudomány és cultura vivmányait, nemkülönban gazdasági tudománynyal is foglalkozott. Még ma is kitünő müvek ezek.

Sok elveszett már, de még néhány évjárat most is könyvtáramban van. Ha érdeklődik ezek után valaki, bizonyára a grófi könyvtárban még sok ilyet találhat.

A gabona termelés is az uradalomnak megvétele után terjedni kezdett, de a gabona elszállitása igen nehéz volt. Török-Becse és Szanádról szólnak a traditiók és pedig nagyon szomoru háttérrel. Iszonyu kinok között vergődtek oda földmiveseink, sokszor bizony az uradalom által rendelt robotban. Hány ember és állat pusztult el egy ily expeditióban, azt a statisticát nem vezette senki, de ez a teher majdnem mindig a svábokra hárult, akik jó lovakat tartottak. A román és szerb murkok, a mint ezeket a nép elnevezte odáig nem mehettek.

Végre a 30-as évek után kezdtek lejönni Csanád és Szentmiklósra a győri kereskedők, de csak elvétve. Végre a 40-es években rendszeres magtározást alapitottak a győri kereskedők. És miután a Maros Csanád alatt folyt, ott, a hol most a holt meder van, Csanád lett a gabona kereskedelem központja. Őszkor és télen vásároltak és tavaszi nagyvizzel elszállitották a gabonát Bécsbe.

A 30-as évek végén és a 40-es években a csanádi gabona-kereskedelem sokszor elérte a félmillió mérőt, az ötvenes években pedig sokszor meghaladta a millió köblöt is.

A 60-as években még mindig megtartotta Csanád gabona-keresk edelmi forgalmát, de a jobb utakkal már Perjámos is részesült a gabona elszállitásában, a felső részek pedig, Zsombolya, Gyertyámos és Nagykikindára szállitották a vasuti forgalomhoz, miáltal

a csanádi forgalom csökkent s végre, amikor Nagyszentmiklós vasuti állomást kapott, majdnem helyi értékűvé vált.

* * *

A közigazgatás az 1778 évi, az anyaországba történt bekebelezés után az itt gyéren található nemesi osztály vezetése alá került. Nagyon gyatra volt, és maradt mindaddig, mig a közigazgatás a birói teendőktől meg nem szabadult.

Nagyszentmiklóson igen kevés nemes lakott, és ép ezért a traditiók vajmi szerények. Csak annyit tudtak, hogy a megyei nemesség nagyon alacsony caliberü volt. Nevezetesen oroszlán részét képezték a Horváth nemesek, a kik Kécsa és Csene táján laktak, és ezek voltak a vármegye dédelgetett fiai. Itt nálunk a Moczika, Rácz, Knothy, ez volt az első patikáros is Nagyszentmiklóson, a mostani Tenner főutczai háza helyén álló régi házban. Buccz, Duka, Szőllösy, Csomortányi, Szalbek, Szalay, Sánta családok. Egresen igen sok nemes volt és Merce családokból mindig egy nagy banda került választásokhoz.

Ezekhez járultak a donatiókkal és nemesi birtokok vételével szaporodott nemesek. Ezek között kiváló család a Hertelendy, Gyertyánffy, Dániel, Karácson, utóbb a Rónayak voltak, a grófok nem igen avatkoztak a megye ügyeibe. Hertelendy és Gyertyánffy családból volt rendesen a karok és rendek országgyülési képviselője.

A főszolgabiróságoknak legtöbb dolga volt a katona fogdosással.

Még a 40-es évekig tartott a verbunk és hozzá a katonafogdosás. A főszolgabiró, a községi előljárósággal egyetemben, már előre kiszemelték a fiatal legényekből, hogy kit fogjanak be. Hát a traditió azt mondja, hogy csak az lett akkor katona, a kinek nem volt baksisa. Ez képezte a községi birák és a hol a szolgabiró vagy esküdt szegény ember volt, biztos jövedelmét. Egy öreg sváb mondta nekem egyszer: »Uram, volt idő, hogy itt a német faluban nem volt egyetlen egy tallér, se pedig máriás, mind a főszolgabirósághoz került.« Mindenki fizette már akkor a hadmentességi adót, mert amelyik fiatal embernek mandlija zsebében nem volt passus, az kötélre került. Bujdostak a legények a padlásokon, erdőkben, széna és kukoriczaszár kazlakba, pinczékbe rejtőztek, de a kiküldött kopók, persze az előljáróság árulása folytán, kézre keritették a veszteni valókat.

a csanádi forgalom csökkent s végre, amikor Nagyszentmiklós vasuti állomást kapott, majdnem helyi értékűvé vált.

* * *

A közigazgatás az 1778 évi, az anyaországba történt bekebelezés után az itt gyéren található nemesi osztály vezetése alá került. Nagyon gyatra volt, és maradt mindaddig, mig a közigazgatás a birói teendőktől meg nem szabadult.

Nagyszentmiklóson igen kevés nemes lakott, és ép ezért a traditiók vajmi szerények. Csak annyit tudtak, hogy a megyei nemesség nagyon alacsony caliberü volt. Nevezetesen oroszlán részét képezték a Horváth nemesek, a kik Kécsa és Csene táján laktak, és ezek voltak a vármegye dédelgetett fiai. Itt nálunk a Moczika, Rácz, Knothy, ez volt az első patikáros is Nagyszentmiklóson, a mostani Tenner főutczai háza helyén álló régi házban. Buccz, Duka, Szőllösy, Csomortányi, Szalbek, Szalay, Sánta családok. Egresen igen sok nemes volt és Merce családokból mindig egy nagy banda került választásokhoz.

Ezekhez járultak a donatiókkal és nemesi birtokok vételével szaporodott nemesek. Ezek között kiváló család a Hertelendy, Gyertyánffy, Dániel, Karácson, utóbb a Rónayak voltak, a grófok nem igen avatkoztak a megye ügyeibe. Hertelendy és Gyertyánffy családból volt rendesen a karok és rendek országgyülési képviselője.

A főszolgabiróságoknak legtöbb dolga volt a katona fogdosással.

Még a 40-es évekig tartott a verbunk és hozzá a katonafogdosás. A főszolgabiró, a községi előljárósággal egyetemben, már előre kiszemelték a fiatal legényekből, hogy kit fogjanak be. Hát a traditió azt mondja, hogy csak az lett akkor katona, a kinek nem volt baksisa. Ez képezte a községi birák és a hol a szolgabiró vagy esküdt szegény ember volt, biztos jövedelmét. Egy öreg sváb mondta nekem egyszer: »Uram, volt idő, hogy itt a német faluban nem volt egyetlen egy tallér, se pedig máriás, mind a főszolgabirósághoz került.« Mindenki fizette már akkor a hadmentességi adót, mert amelyik fiatal embernek mandlija zsebében nem volt passus, az kötélre került. Bujdostak a legények a padlásokon, erdőkben, széna és kukoriczaszár kazlakba, pinczékbe rejtőztek, de a kiküldött kopók, persze az előljáróság árulása folytán, kézre keritették a veszteni valókat.

Hát ily eljárás mellett mindenki mentő-levelet szerzett és igy katona lett a nagyon szegény, duhaj, részeges, tolvaj és garázda fiu. A főszolgabiró nagy ur volt és igy mindnyájan imádkoztak, hogy gazdag főszolgabirót kapjanak, mert ha szegény volt, akkor azt a dinom-dánomot a népnek kellett fizetni.

A községi előljáróság köteles volt bizonyos napokra halat, pujkát, malaczot, ludat, kacsát, bárányt, lisztet, bort, no meg hizott disznókat is szállitani, mert a nemes vármegye még nemesebb fiai, a főszolgabiróság konyháján mulattak. Aztán a hivatalok pénzért keltek el, meg volt a birói taksa, stb. A biró meg viszont ezt az összeget megvette a subásokon, éjjeli őrökön és községi cselédeken. Ezek természetesen az ős forráshoz, a néphez folyamodtak.

A legszabadságszeretőbb népréteg volt az iparos, czéh rendszer alatt élt és a czéh mester parancsolt. Sem a közigazgatásnak, sem az uradalomnak alá nem volt vetve, botoztatni nem volt szabad. — Mindenki szerette az iparosokat, mert nélkülök élni se tudtak.

Minden czéhnek meg volt a maga zászlója, a templomban ők látták el az istentisztelet körüli szolgálatot, a körmeneteknél czéhek vitték a zászlókat. És utánuk ment a főszolgabiróság iszonyu parádéban. A temetéseknél a czéhek assistáltak, a gyertyákat és a koporsót vitték, szóval ők voltak a pomp funebre. Czéhládáikban az iparos körben megtalálhatók irásaik.

A 30-as évek végén és a 40-es évek elején Duka volt itt főszolgabiró. Maga is igen vagyonos ember volt. Hogy mily hatalmas ur volt, a traditió azt mondja, hogy a Sárafalvára vezető ut egészen járhatatlan volt, amiért felszólitotta a Gróf Gyulai uradalmat, hogy határában csináltassa meg az utat és hozzá egy hidat, sem a község, sem az uradalom nem reagált. Duka az utat, hidat megcsináltatta. De a számlát senki sem fizette. Erre felfogadott 200 kocsit Nagyszentmiklóson és elhozott 200 kocsi szénát és azt a nagyon megszorult huszároknak adta el. Persze volt lárma. Gróf Gyulai fel is ment panaszra ő felségéhez, de az itt parancsnokló őrnagy jelentése után ő felsége helyeselte az eljárást. Hogy milyen uriház volt a Duka család háza, (Roósz jelenlegi háza) és hogy neje milyen bálványozott asszony lehetett, igazolja, hogy amikor a főszolgabiróné beteg lett és Herkules fürdőbe kellett

mennie, de a kocsira ülés a kedvelt nőre végzetes lehetett volna, a huszártisztek egész Herkules fürdőig hordágyon vitették a huszárokkal. Hát ennek is volt magyarázata. A huszároktól, kiknek 10 éve letelt, azt kérdezték, hogy hajlandók-e ezt az utat megtenni, minden legény 100 pengő forintot kap. Igy akadt 24 legény, a ki elvitte Dukanét a fürdőig.

A Herkules fürdő meg is gyógyitotta, diák koromban Duka Laczihoz járva, maga is mesélt a régi szép időkről. Akkor még nagy urak voltak a huszártisztek. A Kis Ernő, sokszoros milliomos, a Lázár grófok szinte sokszoros milliomos, Vécsay báró stb.

Az épitések alkalmával meg volt engedve bárkinek vályogat verni a közlegelő egyik-másik alkalmasabb helyén. Itt aztán sokszor kemenczébe rakták a vályogot és kiégették. De a tégla rossz minőségü volt.

A faszükségletet a Maros szolgáltatta. Igen élénk kereskedés volt itt. A mostani molnár házakig hozták a szálfákat és onnan behurczolták a fakereskedésekbe. Nagyszentmiklóson akkoriban több mint 100 ember fürészelő mester volt. Egész felső torontál fa emporiuma volt. Ez később Csanádra és végre Perjámosra került. Ma a gőzfürészelés által a fapiacz góczpontja Szeged.

A nagyszentmiklósi kereskedelem főczikkei voltak:

I a toll,
II a nyers bőr,
III a gyapju és
IV a rongy.

Ez a négy kereskedelmi czikk a zsidók kezében volt. Ők tartottak számtalan házalót, a kik le egész Erdélyig és a Dunáig házaltak.

A nyers bőröket leginkább az ide való varga és timároknak adták el, de a szerb szücsöknek is sok kellett. — A gyapjut az Aranka vizében, ott, ahol az ugynevezett Wolwasch (gyapju mosó hely) van, mosták. Ez a homokos alju, kristály tiszta viz, már feltünő puhaságánál fogva is erre nagyon alkalmas.

A tollakat a helybeli román leányokkal kezelték, a gyapjut, a tollakat és a rongyot nagy zsákokba rakva, felvitték a pesti Lipót- vagy József-napi vásárra.

Az iparosok közül kiváltak a magyar mészárosok, varga, timár, csizmadia, kovács, bognár, szijgyártó stb. mesterségeikkel, mig a

szerbek leginkább szücsök és borbélyok voltak. Csak később lettek a németekből is iparosok, de a románságból csak elvétve, most az ujabbi időkben lesznek iparosok.

Nagyszentmiklós dominálo helyzetét igazolja, hogy itt már a mult század elején tömörültek a felső torontáli uradalmak ügyvédjei. Volt itt sokszor 8—10 ügyvéd. Orvos is volt mindig 3—4, sőt egy megyei fizikus is itt lakott. Igen gyakran tartottak statáriumot. Az ilyen elitélteket a sárafalvai uton levő legelőn akasztották fel, amiért később ezek galgen-kerteknek neveztettek.

A katonaságról csak annyit tudunk, hogy a 61. magyar gyalogezred kadet iskolája itt volt. Maga az ezred Temesváron volt és itt helyébe jöttek a huszárok, akik részben itt Nagyszentmiklóson kaszárnyákban, részint a lakosságnál voltak elhelyezve, mindaddig, mig Nagy-Kikindán egy huszárezred részére kaszárnya nem épült.

Nagyszentmiklós, mint azt már az ösidőkben kimutattam, gyüjtő helye volt a Temesi bánságnak, később Torontál megyének. — Akkoriban még a parasztok terményeket voltak kötelesek szolgáltatni. — És e szolgálmányok gyüjtő helye a Szegedi-utczából a Charlottenburg felé való utczában volt. Ezt a nagy helyet, mint teljesen feleslegest, a megye a 80-as években eladta. Ma házikók állnak rajta.

Felemlitésre méltó hely volt a Lovarda-utczában az ugynevezett Reitschul. Ez a megye és a grófi család között szinte peres területet képezett, noha tulajdonképen az urbéreseké volt, mert az az Extra Huttunghoz tartozott.

A pernek vége az volt, hogy mindkét érdekelt fél a gör. katholikus egyháznak ajándékozta, amelyre a kath. alapitványu kincstár egy diszes templomot épitett.

Nevezetes föld Szentmiklóson a Popoland. A gör. keleti lelkészeknek és esperesnek 5½ telek földje volt itt tagositva. Ugy látszik, hogy a marha tenyésztés révén a lelkészek hátrányban voltak és megváltoztatni kérték sessióikat. Mire az uradalom kiadta a határban földjüket és ezeket a földterületeket az ujonnan épülő és a régi házakat megujitó lakosoknak adták pótkerteknek, többnyire a belvárosi háziuraknak.

A lakosság többnyire mesterember és görög kereskedő lévén

beültették a Popolandot szőllővel és ott oly kitünő bor termett, hogy ez, mint hegyi bor talált vevőkre.

Mielőtt az ujkorba lépnék, el nem mulaszthatom megemlékezni azon kedves évekre, amikor zombori Rónay János kedves, bájos és szép feleségével: Karácsonyi Emiliával, mint főszolgabiró itt lakott. Rónayné volt a központja minden társadalmi mozgalomnak. Mióta Szentmiklós áll, nem voltak oly fényes bálok, mint azok, amelyekben ő volt a bálanya, de sikerültek is ezek, mert Emilia ő nagyságának egy tekintete elég volt, hogy nemcsak az akkor itt állandóan tartózkodó huszártisztek grófi Vécseyvel az élén, de a czibil ifjuság is tüzbe menjen. Örökké emlékezetesek maradtak azok a téli szánkirándulások: Csanádra, Zomborra, amelyek után volt tánczmulatság rogyásik tele asztaloknál, jó makói zene mellett reggelig.

Nagyon democraticus érzésü nő volt ő nagysága és az intelegentia minden árnyalata nála igen szivesen volt látva. Nagyon népszerü volt, ami ismét, később férjének és még utóbb fiának is megkönyitették a képviselővé való választását, és még a Rónay Ernő szeretett képviselőnknek népszerüsége is az időtől fogva datálódik.

Mielőtt Nagyszentmiklós ujkorára térnék át, kötelességemnek tartom megemlékezni a Nákó családról reánk vissza maradt traditiókról is. Ha széttekintünk felső torontálban, de joggal terjeszkedhetünk az egész megyére, kénytelenek vagyunk elösmerni, hogy e nagy megye összes gazdag családai között egyetlen egy se tett saját uradalmi székhelyéért annyit, mint a Nákó család.

Eltekintve saját családi épitkezésüktől, amelyek Nagyszentmiklósnak szépitésére szolgálnak, maga a monumentális nagy templom, a regalehoz tartozott házak, a Hotel, az uradalmi tiszti házak, több költséggel lettek épitve, mint más községekben, amiáltal Nagyszentmiklóson az épitkezési kedvet emelte. A családra valószinüleg a devalvatió nagyon végzetes lehetett, ép ugy, mint a gazdag Schmath bábosra, a ki majdnem egész vagyonát vesztette, mert csak készpénzből állott vagyona, elértéktelenedett.

A nagyszentmiklósi traditiók szorosan véve a görög őslakóktól maradtak meg. Már nagyatyám Schmath Ferencz, igen jó viszonyban élt a régi görögökkel, és ezek egybehangzóan büszkén azt mondották, hogy a Nákó család, ősi szentmiklósi család, a mely

még a törökök, talán még a magyarok előtt is itt volt, mint sok más görög család, a kiknek irásbeli feljegyzései voltak ezekről az állitásaikról az imakönyvekben és bibliákban.

A történelem őket Maczedóniából származtatja, ezt absurdumnak mondották, mert tudvalevő, hogy Nákó Cziril és Kristóf, akiknek nevei is ős görög eredetre vallanak, jól tudtak görögül, németül és Kristóf igen jól tudott magyarul is. Már ha ők Maczedóniából Bécsbe mentek volna, per analogiam, mint Báró Sina, honnan tanult volna magyarul beszélni Kristóf?

A Báró Sina, Maurorcodato, Upsilanti családok is görög és nem maczedon eredetüek, hiszen Maczedóniában csak nagyon szegény nép lakott, és még ma is szegény, ezek pedig, mint dúsgazdagok, milliomosok jöttek be. De maga Báró Sina Simon is Gyika temesvári görög leányt vett feleségül, ennek családja pedig, a traditiók szerint, szentmiklósi lakos volt, és a Nákó családnak társa volt. De maga a Gyika és Duka család is elösmerte, hogy ősi nagyszentmiklósi lakos. — A XVIII. századbeli Bécsbe költözése a családnak is valószinütlen, noha igaz az, hogy mindkét Nákó óriási marha-állományukkal gyakran fordultak meg Bécsben, lehet hogy volt állandó lakásuk és ott várták az ujabb transportokat.

Azt azonban itt százával tudták az emberek, hogy a Nákó Cziril vagy Kristóf innen ment fel a vételre, és később az árverésre. — A Nákó család nem tartozott az akkori görög cassákkal Amerikába (Ausztriába) vándoroltakhoz, ez egy ősi családunk maradéka.

Legelőször szerezték meg a torontáli Márienföldi Nagyteremia birtokot 1781-ben. A nagyszentmiklósi uradalmat 1782-ben vásárolták meg árverésen a kincstártól. E vételekhez már 1784 február 27-én nyertek czimeres nemes levelet. 1784-ben a nagyszentmiklósi előnevet. Ezt az adományt I. Ferencz király 1807. julius 27-én megerősitette. Sándor szül. 1785 † 1848-ban. 1813 február 26-án a grófi rangot nyerte. Neje gróf tolnai Festetics Terézia, kitől egy fia született Kálmán 1822-ben † 1902-ben. Fia Sándor szül 1846 † 1889-ben. Sándor szül. 1871-ben. Már 30 éves korában magyar főrendiház tagja, 1906-1910-ig Fiume kormánzója, v. b. t. 1896-ban kisfaludi Liptay Eszter bárónővel lépett házasságra.

Ezek a száraz tények, a traditió folytán mindazon alkotások, amelyek nevükhöz fűződnek, az alkotásaik leirásával foglalkozom.

A grófi család nagyon takarékos és vagyon gyüjtő volt. Egyik a másik után gyarapitotta a vagyont, amiáltal mesés összegek gyültek a család kezébe, állitólag az angol bankba helyeztek egy milliót, hogy azt a 4 unoka, a ki a grófi családból származik, vehesse fel.

A devalvátió azonban arra birta, hogy készpénzüket jól elhelyezzék, és ennél, az akkori időben nem uj és uj földbirtokok vásárlása volt a legjobb befektetés, hanem az akkor épülő nagy városok házai.

Igy mondja a traditió, hogy először épült Bécsben a Hohenmarkton a Nákó palota, hogy ez milyen nagy és terjedelmes volt, igazolja, hogy a német birodalom nagykövetének és összes hivatalának elég volt, sőt a földszinten csupa bolt diszlett. Bécsben azonfelül még egy másik 3 emeletes bérházat épitettek. Pesten a Duna utczában egy 2 emeletes nagy házat és a váczi utczában, az aranykéz utczáig egy két emeletes palota. Hogy ez is mily óriási mérvü volt, igazolja, hogy mint Nemzeti szálloda sok éveken át Budapest egyik legnagyobb szállodája volt. A grófi család nősülése is igen szerencsésnek igérkezett. Mert a keszthelyi Festetics családnak, tehát ez akkor élő legnagyobb aristocratia családnak egy leányát vette nőül. A Festetics család legutolsó tagja most lett az első magyar herczeg. Mert Eszterházy, Pálfy birodalmi herczegek.

A traditiók szerint a grófnő egy igen bájos, remek szépségü nő volt, de házassága, noha az szerelmi házasság volt, nem volt boldog, mert a grófnőnek nem voltak gyermekei. A gróf akkor itt Nagyszentmiklóson igen nyilt házat tartott. A ház vendég koszorujját az itt és a környéken állomásozó császár huszárok, a kik majd mind kizárólag aristocrata vagy régi magyar nemesi családok jagjai voltak. Ilyenek közül már emlitettem Kiss Ernőt, Vécsy bárót, Lázár grófot. A két első Haynau áldozatai. Az asztalnál állandó vendégek a hires fancsali Szalay prefektus, bonorum director és Belami Demkó Pál tábla biró és ügyvéd, Bukovics nevü esperesplébános, az alispán, mint a megye administratora, Duka főszolgabiró és az egész megye táblabirói és nemesei.

Az aristocratiából a szomszéd Gyulaiak, a kik örökké mondurban álltak, ritkan jelentkezett valaki. De mindennapos volt Szapáry Antal gróf szentpéteri és Szapáry Ferenz Nagyfalu, Székesut, Kalocsa és Félegyház ura. A pészaki Bajzáth család rendesen Pozsonyban lakott, de ha lent volt, báró Liptayval gyakran voltak a gróf vendégei. Mindezek a mulatságok, rendezett nagy vadászatok a grófnőt nem viditották fel, majdnem buskomorságig menő kedélyét meg nem változtatták.

A traditió azt állitja, hogy a grófnő el is vált volna urától, mig mások azt állitották, hogy gyógykezeltetni ment magát. — Tény azonban, hogy a grófnő több ideig távol volt, sokan több évekre teszik távollétét.

Valószinüleg a grófnőt betegsége tartotta távol, a gróf haza hozta és a grófnő már akkor sokkal jobb kedélyü volt. A gróf imádásig szerette nejét, és alig egy évre hazajövetele után a gólya bácsi is elhozta Kálmán grófot, 9 évi házasság után.

A grófnő a gróffal együtt kimondhatatlan örült és boldogok voltak és hogy jobbágyaik is megemlékezzenek ez örvendetes családi eseményre, a kis erdőben népünnepélyt rendeztetett. Valahány ökör lett ott sütve, sört és bort osztottak ki a népnek. A nagyszentmiklósi öregek nekem is beszélték, hogy olyan áldomás volt, amilyen, mióta a világ áll, még nem volt, de hozzá tették, nem is lesz.

Miután gróf Nákó Kálmán ifjusága még az 1848 év előtti időre esik, folytatom tehát a család után maradt traditiókat.

Gróf Nákó Kálmán itt nevelkedett, privát végezte iskoláit. — Több rendbeli tanára volt, de ő állhatatosan csak magyarul akart tanulni, atyja sokszor szidta, hogy majd németül és franczíául sem fog tudni.

Hát félelme a franczia nyelvet illetőg indokolt volt, de németül itt Szentmiklóson, a hol a magyar mester embereken kivül senki sem beszélt magyarul, hamar meg kellett tanulnia. De tényleg azt tapasztaltam, hogy teljesen correcte csakis magyarul tudott.

A fiatal gróf nagyon kedves ifju volt és csakhamar megszerette a nagyszentmiklósi közönség. Azon hir hallatára, hogy Nákó J nos, nagybátyja, Komlóson szinházat épittetett, ő is akart épite de sajnos, édes atyja ebbe bele nem egyezett. De azért összes vetkezett a nagyszentmiklósi ifjusággal és egy pár dilletans

Az uj kor.

A világ történelem uj korszaka az 1848-iki évvel kezdődik, minden történet irónak sark kövét kell, hogy képezze, mert ez év határvonalat von a régi, elavult feudalis intézményekben sinylődő és a bilincsektől ment szabad fejlődésü emberiség között.

Az 1848. évi események és a történelmileg beigazolt tények lánczolatai, oly kimagasló momentumok az emberiség történetében, hogy az utókor csodás bámulatát vívták ki.

Az uralkodó magyar nemesség önfeláldozó, önkéntes, szive mélyéből, menten minden nyomástól, lemondott előjogairól, lemondott ezer milliókat érő vagyonáról, hogy az emberiség örök törvényeinek, a szabadság, egyenlőség és testvériességnek eleget tegyen.

De valamint a magyar nemzet kötelességének, mint egy jó anya, a ki gyermekeit egyformán szereti és egyenlő bánás módban részesiti, a világ itélőszéke előtt büszkén mondhatja, megfeleltem kötelmeimnek, mert oly anya voltam, a ki nem magára rakta kincseinek piperéjét, sem egyik, sem másik kedvencz gyermekét sem ajándékozta meg gyöngyeivel; hanem minden gyermekére egyformán pazarolta kegyét, szeretetét és kincseit:

ép ugy a világtörténet elitéli, megbélyegezi az oly gyermekeket, a kik az ölükbe hullt milliárdokat érő vagyont elfogadva, azt avval köszönik meg, hogy gyilkot ragadnak és a jótevö anyát millió sebbel marczangolják.

Tagadhatatlan, hogy vannak oly emberek, a kik a világot, mint a gondviselés irányitani akarják, annak a történelmét előre megállapitani akarják, ilyen férfiunak mondják a történet irók Nagy Pétert, a minden oroszok czárját, a ki végrendeletében meghagyta minden orosznak, hogy Konstantinápolyt el kell foglalni, továbbá, hogy az orosz nép van hivatva az egész világot uralni. Mennyi millió ember életébe került az az őrült testamentum és ma megteremettte a rabok hazáját és az örök éh országot.

adást tartottak. Persze németül egy pár Kotzebú-féle bohóságot. Nagyon tetszett a grófnak ez az ártatlan mulatság, nem is rontotta el a kedvét, de csakhamar baj lett ebből a szinházi próbai összejövetelekből, mert gróf Nákó Kálmán halálosan beleszeretett Trübel Mária, gyönyörü szép és kiválóan inteligens leányba. Az öreg grófot a Trübel leány irigyei csakhamar értesitették.

Az öreg gróf megijedt és a Trübellel szövetkezve, a gyönyörü szép Máriát férjhez adták. Azután Nagyszentmiklós szerencsétlenségére a gróf ur a szinházra többé nem is gondolt. De nagyon szeretett tánczolni s igy elkalandozott egész Nagybecskerekig, ahol akkor fényes megyei bálokat tartottak.

Itt ösmerkedett meg bobdai Gyertyánffy Bertával. Hogy mily mély és eloltathatlan szerelmet érzett ezen igazán magas szellemi kincsekkel megáldott nő iránt, ismerve édes apjának azt a vágyát, hogy csakis a legmagasabb arisztocratiából nősüljön, hogy Bertuskájával ugy ne járjon, mint a szép Máriával, egy napon befogatott hatalmas négyes fogatába, beállitott Bukovics plébánosához és pisztolylyal kényszeritette, hogy elbocsájtó levelét azonnal adja ki. Oly elszánt és oly komoly volt az a fenyegetés, hogy Bukovics kiállitotta az elbocsájtó levelet. Gróf Nákó Kálmán minden ajtót a parochusra zárt, felugrott kocsijára és Leber nevü kocsisának azt mondta: Hajts. — Bukovics végre az utcza fellármázása, az ajtók feltörése mellett kiszabadult és sietett az öreg grófhoz.

A gróf iszonyuan felháborodott és utána hajtotta az ő négyes fogatát. A mikor Kálmán gróf Tolvadiára ért, 2 lova összeesett, de volt is miért sietni, mert ép csak annyi előnyt kapott, hogy amikor a gróf ur a templom elé ért, akkor már Kálmán és Berta mint megesküdött boldog pár jöttek kifelé. Azt mondja a traditió, hogy a gróf ur azt mondotta:

»Jetzt müste ich noch zu diesen bösen Spiel, eine gute Mine machen.«

De grófi Nákó Sándor nem békült meg szeretetre méltó menyével, noha ő is elismerte róla, hogy lebilincselő okos és szellemes nő.

Gyertyánfy Berta ősi nemesi család tagja, udvarképes ősökkel és az akkori visszonyokhoz képest jó párti is volt, mert mint egyetlen leány, kapta Tolvadiát és Budapesten a Király-utcza és Váczikörut sarkán a Gyertyánfy palotát, amely az akkori időben minden órában 1 aranyat hozott. Erre mondták, das ist eine gute

Henne, den die bringt Stundenweise ein Ei, was einen Ducaten wert ist.

Gróf Nákó Sándor megvette a Ráróti pusztát Kálmán grófnak, a hol egy igen szép kastély is volt, ott született az első gyermek Sándor gróf 1846-ban.

Miután gróf Nákó Kálmán 1848-ban ura lett az egész nagyszentmiklósi uradalomnak, Bécsbe ment lakni. Itt találta a forradalom és ő a bécsi körök és conservativ aristocratia között, nem a magyar ügyhöz, hanem a Camarilla ügyéhez csatlakozott. S csakis ifjuságának lehet tulajdonitani, hogy ezen Camarilla ügyhöz hű volt a végletekig.

Itt van az emberiség legnagyobb törvényhozója Mózes. Oly fanatizmussal szereti népét, hogy az önmagát megbecsülje, beleoltotta azt a hitet a zsidó népbe, hogy az Isten kiválasztott népe.

Mohamed, a nagy hitalkotó és alkohol ellenes nagy ember, bele oltotta az őt hivőkbe, hogy ha közülök valaki elesik a csatában, az a hatodik mennyországba jut és ott a hurik raja fogja szolgálni, s miért tette ezt, azért, hogy az Allach hivői a világ uraivá legyenek.

Krisztus, az Isten ember, hogy boldoggá tegye az emberiséget, az örök szeretet tanát hirdette és nem számolt avval, hogy az emberek nagy részt ronda majmoktól származnak, verekednek, és csak önmagukat szeretik, pedig neki is magasztos czélja volt azzal, hogy azt hirdette »szeresd felebarátodat, mint önmagadat.«

Igy állitják a történet irók, hogy a bécsi udvari könyvtárban egy titkos irat fekszik, olyas végrendelet, olyas gondviselésszerü parancs II. Ferdinand magyar királytól, amelyben azok az alapok vannak lefektetve, hogy mi módon kell és hogy lehet legkönnyebben magyarországot ezred éves alkotmányától megfosztani.

»Izgassák fel az egyik nemzetiséget a másik ellen, egyik vallás felekezetet a másik ellen. Készitessék az országban mesterséges lázadás, hogy azt elfojtani lehessen. A lefojtás által az országot meghóditva, a fegyverjogra támaszkodva, alkotmányától megfosztani.«

Hát a történelem tanusitja, hogy ilyesféle irányitó elv uralkodott, örök harczot provocáltak 400 év óta, a mindig azon egyetlen czél elérésére, hogy a magyar nemzet szabadságát, alkotmányát elconfiscálják. Való-e ez a titkos irás, vagy csak a népek éles fantaziájának szüleménye, az az 1848. történetével valóvá vált, s igy létezése vagy nem létezése irrevelans.

A nagy napoleoni korszak a párizsi forradalom **egyenlőség, testvériség** és a **szabadság** eszméit is eltemette. Forrt a népek lelke a szabadság után, de minden nép a saját ize szerint szerette volna e kép, e magasztos eszméket magvalósitani. Minden népnek vannak ideáljai, ezek egy lelkes költő zengzetes rimjei, vagy ábrándos lelkü szónok beszédjétől megtermékenyitve, létet kivánnak. És e magasztos eszméket használja fel a zsarnok hatalom, hogy annak ellentétjeit, egymással szembe állitva, a szegény ideálistákat egymással összeveszitse, és egyiket a másik ellen felhasználva, végül,

amikor egymás sirját megásták, reá ronthasson és mint hyénnák az ideális nép tetemein lakmározhassanak.

Már a rómaiak is a »dive de et impera« elvét ösmerték, de még jobban ösmerte ezt a bécsi camarilla. A magyar nemzet már 1825 óta az ujkor megteremtésén fáradozott. Történelmi műveink szerint a feudálisizmus minden nap terepet veszitett és abban a pillanatban, amikor már az egész magyar nemzet egyetértett és a jobbágy felszabaditásával, a sajtószabadsággal az emberi egyenlőség elvére állott, és a modern kormányzat alakját is V. Ferdinánd királytól megnyerte, akkor állott be a pillanat, amelyben II. Ferdinánd reczeptje, vagy az adhoc reczipé szerint kezdett müködni a Camarilla. Bécs és Budapest városában felizgatták a népet, hogy az uraktól kenyeret kérjen. Mindkét városban volt is hatása, azok az ismeretlen, vak, sánta, pupos alakok, most éles szemmel, egyenes fejtartással és szépen nött derékkal jöttek ki azokból az ismeretlen lebujokból és egymást megismerve, szónokot választottak Budapesten. Nyári volt az, aki e szónokot leczáfolta. Bécsben is az alakuló nemzetőrség verte szét e gyülevész nép zavargó törekvését.

Azután, hogy nem is volt igazán elég szegény e városokban, felléptek a pénzen szerzett bujtogatók, akik a zsidók ellen lázitották a népeket. De a zsidóság épen azáltal, hogy csapatonként állott a nemzetőrség soraiba, megczáfolta az izgatókat, sőt még plakátokban tiltakozott azon vádak ellen, mintha a nemzettől magukat elkülöniteni akarnák.

Közkézen forgott az aradi zsidóság következő proclamátiója:

1. A nyugvó napot Vasárnapra teszik.
2. A keleten divó törvényeket eltöröljük.
3. Az időszámitást a vallásfelekezetre hagyjuk. Ünnepeinket ugyan ugy osztjuk be, mint a keresztények, az engesztelő napot kivéve.
4. Az istentiszteletet fedetlen fővel fogjuk megtartani, minden ruha mellőzésével magyarul imádkozunk.
5. A körülmetélés nem számitható a mosaizmus főfeltételeként, és ahogy már németországban el nem törülve az emberi méltósággal össze nem férő brevü, kimondották, hogy annak nem teljesitése a zsidó vallás kebelébe való felvétel akadálya nem lehet.
6. A 10 parancsolaton kivül, minden talmud és vallási szertartások eltöröltetnek.

Daczára annak, Budapesten, Székesfehérvár, Pozsony, Szombathelyen, Vágujhely, Szeredán voltak zsidó üldözések. De a magyar kormány azonnal királyi biztosokat küldött, akik a felbujtatott csőcselék garázdálkodását, a persze evvel járó lopásoknak határt szabtak. Jött a németek felláziására is elég hirdetmény és szózat.

De a németség a nemzetőrök táborába ment.

Amikor Bécsben látták, hogy a belbékét meglazitani nem birják, a **horvátok, szerbek, románok** és **tótokhoz** fordultak. És ez a lázitás fényesen sikerült, és mind a négy nemzetiség szövetkezett a magyar és vele testvér német népet vérbe fojtani s maga magát is megfojtotta, mert amikor mind a négy nemzetiség vonaglott, és a magyar hősiesség leverte, kiverte az országból az osztrák hadadakat és amikor már majd szabad nemzetté lett volna, letörte az ezer sebből vérző nemzetet az orosz nagyhatalom.

És most lép fel Hyena vagy Hajnau és október 6-án rendezi az aradi golgotát, amit e nemzet feledni soha sem fog, — mint egyetlen keresztény se tudja feledni az Isten ember, a szeretet vallásának keresztre feszitését.

És most, amikor diadalát ülte a mindenkorra bevált recept, az elnyomatás korszaka állitott be minden népre egyformán azzal a különbséggel, hogy se tót, se szerb, se román, hanem német lett az államnyelv. És a jelszó lett: »Viribus unitis:«

Ezt a történelmi elme futtatást előre kellett bocsájtanom, hogy a Nagyszentmiklós speciális történetét beilleszhessem e nagy korszak keretébe, megállapitván azt, hogy a traditiók, amelyeket itt leirtam, az 1848. évet férfikorban átélt nagyszentmiklósi uraktól hallottam és pedig minden egyes részlettel egyöntetüen, számtalan megbizható ember ajkáról. Nagyszentmiklós népe pedig tanulságot merithet e sorokból, mert ősapáink higgadságukkal, egymást megértő rokonszenvükkel megmentették városukat, és igy épen maradva fejlődhetett is.

* * *

A legendás 1848-iki korszak előtt itt Nagyszentmiklóson egy ádáz harcz folyt a szerb és román gör. keleti hivők között. Mit törődtek itt a népek a haza sorsa, nagysága, politikai szabadsága, politikai és gazdasági függetlenségével, itt arról volt szó, kié lesz a templom. A szerbek álláspontja volt, hogy ők és a velük már rokonosult görögökkel épitették 1777—87-ig a templomot, amikor

Bosr

a régi templom a jelenlegi Dr. Opreán ur háza helyén felmondotta a szolgálatot. A románok álláspontja pedig az volt, hogy a románok egy része már 1777 előtt is itt volt, de 1780-ban okvetlenül már itt voltak és ha pénzzel nem is támogathatták a templom épitését, munkájukkal okvetlenül ők is hozzá járultak, tehát e közös intézménynek ők is részesei.

Akkor még a temesi bánság összes gör. keleti hivők, nem a nemzetiségi egyház feje, hanem a karloviczi érsekség és a temesvári püspökséghez tartoztak. Az azonos hitü, de külön papsággal rendelkező szerbek és románok egy helybeli szerb esperes fenhatósága alatt állottak.

A szerbek már 1848 előtt erősen fogyó néptörzs volt, mig a románok ép ellenkezőleg óriásilag szaporodtak. Már 1846-ban a románok többségben voltak és ezen többséghez mérten követeltek több istentiszteletet, sőt miután 5½ telek föld popalis szessio rendeltetése az volt, hogy négy lelkész egy prota (esperes) és a féltelekből egy káplány fizetése kerüljön ki, azt követelték, hogy egy szerb lelkész helyett még egy román, tehát három román lelkész alkalmaztassék.

A szerbek ősi jogon ezeket a törekvéseket kereken visszautasitották.

És ekkor kezdetét vette a nagy veszekedés. A románok kozsokok és bundákban állitottak be a templomba, iszonyu bűzt terjesztve, és amikor a szerbek, akiknek régi családi vagyonosságuknál fogva ülőhelyeik biztositva voltak, bejönni akartak, az ember falanxon áttörni nem birtak.

Sokszor a szerbek is tömegesen jöttek a templomba és akkor a nép egymást kezdte tólni, a hátulsók előre tólták az oltár előtt állókat és igy a szentélyig törtek előre. Nagy lárma és bizony sok jajveszeklést orditva. A mikor az oltárhoz jöttek, ott a lelkészek verekedtek a kántor tanitók közremüködésével és egymást agybafőbeverték, s amikor a templomból kijöttek, akkor egymásnak mentek, egész tömegek verekedtek és sok ember mellét horpasztották be, sőt már egymást bicskázták is.

Ezt a jobb érzésü románok is sokalták és áttértek a gör. kath. hitre. Végre kijött a megyei hatóság és a lelkészek, püspök, esperes közbenjöttével egy rendet állapitottak meg, amelynek eredménye volt, hogy a szerbek a magyar urak intézkedésével épen

nem voltak megelégedve, de a románok sem. Mert mindkettő álláspontja az volt, hogy egyiknek ki kell menni a templomból, pedig a püspöki, esperesi hyerarchiát a megyei kormányzatnak figyelembe kellett venni.

Igy mind a két nép a magyaronakra haragudott és szidták mint közös ellenséget.

Ezen, a népet teljesen demoralizáló korszakban a vallás és az erkölcs le volt szoritva priedestályáról, helyébe lépett a vad szenvedély és igy a megállapitott rend is csak olyas féle szentelt viz maradt.

Ez a surlódás — és vad gyülölet — a legujabb korig terjedt, és amikor a romának az aradi püspökség alá rendeltettek, a szerbék megkezdették a pert, amely perből folyólag a romának vesztették el a pert, nekik kellett a templomból kimenni, de nobilis kárpótlást is kapva, a bennük duló dacz ez egyszer Nagyszentmiklós szépitésére is jótékony befolyást gyakorolt, mert a Deák Ferencz utczában egy igen diszes templomot épitettek maguknak.

A magyar és a német, jobban mondva franczia-sváb egymással békesen megférték a közös templomukban, és annál melegebben érdeklődtek a haza sorsán.

Megalkották a nagyszentmiklósi védegyletet, Takarékpénztárt létesitettek és egy magyar társas kört alapitottak. Igy virradt fel Nagyszentmiklósra az 1848 . . . . .

Alig hangzott el a talpra magyar szózata, itt is egy nagygyülést hivtak egybe, de azt a hatóság nem engedélyezte, de amikor tényleg az ide való katonaság, különösen a nagyszentmiklósi születésü katona tisztek azt a parancsot kapták, hogy a magyar ügytől el kell állniok és a szerb lázadókhoz kell átpártolni, a fehértemplomi csatákban megsebesült Baldt Ferdinand haza jött és többé a harczban nem vett részt; esküje tiltván, hogy a haza ellen harczoljon. Ekkor már fel volt bőszülve az itteni magyarság is és a hatóságokkal együtt ekkor tartottak egy népgyülést a kis erdőben, amelyen állitólag felső torontálból 20—25.000 ember jelen lett volna.

Három szónok és három szónoklat szólt a néphez, de e három szónoklat eldöntötte az itt való nép állásfoglalását, és az szin tiszta magyar lett.

Prik József volt az első szónok és előbb magyarul, aztán németül beszélt.

Meine liebe Mitbürger! Ich bin nicht mit den Wanderstabe in Eure mitte gekommen, alle kennen mich und ich hoffe alle trauen auf meine Worte.

Ezután kifejtette azt a történelmi részt, hogy V. Ferdinand magyar királyt hogy szoritotta a Camarilla a lemondásra, és milyen álnokul bánt velünk az uralkodó ház, felemlitette, hogy milyen iratot kaptak a honos tisztek, hogy átpártoljanak a magyarok és németek gyilkosaihoz, és végül extasisba jöve, oda kiállitott »Kein Schritt mehr für das Herscher Haus, und wer ein Schritt noch macht, den soll sein Fuss brechen«.

Végül ajánlotta a népnek, hogy szavait de őt se felejtsék.

Prik a szabadságharczban nagy szerepet játszott. A védelmi harcz leveretése után kiment Amerikába és Csikagóban egyetemi tanár lett. Az alkotmány visszaállitása után 1867-ben a felsőtoronttáli svábok agitatiójára megválasztották alispánnak. A belvizek megszemlélésére lejött őfelsége, a mindig népével érző királyunk, Prik József, mint első alispán vezette lépésről-lépésre. Prik kocsija felfordult, eltörte a lábát és belehalt.

A második szónok Zehonik volt. Keresztnevét elfelejtettem. Ezt a magyarok is tigrisnek nevezték. Beszédje gyujtó, izzó volt, még a legbékésebb franczián is kinyilt a bicskája magától a zsebében.

Schlauch Lőrincz volt a harmadik szónok. Már az akkor élők, a kik KossuthLajost hallották, az mondották, hogy tulhaladja Kossuth Lajost, oly gyönyörü beszédet mondott a magyar önvédelem szentségéről, hogy 2 órás beszédje alatt, daczára, hogy eső esett, a hallgatóság oly siri csendben hallgatta, hogy az eső cseppeket lehetett hallani, de a nép álszellemülve hallgatta és hallgatta volna napokig, és amikor befejezte, oly éljenzés és tombolás keletkezett, hogy a nép a 3 szónokot vállára vette és minden tiltakozások ellenére egy zenebanda kisérete mellett behozták Nagyszentmiklósra, és a parochiánál letették.

Zehonek lett a vértörvényszék elnöke. Schlauch Lőrinc pedig kisebb-nagyobb helyeken, de többnyire itt Nagyszentmiklóson a Tötösy rokoncsaládnál tartózkodott. Édes atyám, a ki már 1850-ben a báró Lopresti Lajos összes uradalmának jószágigazgatója lett, egy napon, amikor Schlauch panaszképen mondotta, hogy

bizony Csajági is olyan magyar, mint a bécsi bibornok, és hogy ha igy megy a dolog, hát ő, bár nehezére esik a dolog, nem nyomorog tovább, és más pályát választ. Atyám zsebéből egy erős pergament papirost vont elő, és odaadta Schlauch Lőrincznek. Schlauch belenéz, de csakhamar felderül arcza és köszönetének kifejezéseként atyám nyakába ugrott. A pergamentben Merzifalvi igen jól dotált plébániai kinevezését nyujtotta Schlauchnak.

Bonáz Sándor püspök ismerve Schlauch nagy tudományát, a katholikus kongressusba választatta. Egy szentistvánnapi beszédjét hallotta Andrási Gyula gróf ministerelnök, és azonnal kineveztette szatmári püspöknek, később Ő lett a nagyváradi püspök és biboros Kardinális. Magam se hittem, — mondá nekem, — kedves öcsém, hogy az Isten ugy viszi fel sorsomat.

E harcias féfiunak tehát sikerült felvilágositani a népet és ezek hazafias magatartása bénitólag hatott az itt lakó szerbek és románokra, akik mindenkor elismerték a franczia-sváb intelígentiáját, és azoknak hü utánzói és követőivé is szegődtek, saját jóvoltukért.

Jöttek a debelácsi (torontálvásárhelyi) magyarcsaládok, éhesen sivitó gyermekekkel. Ezek voltak a szerb lázadás előhirnökei. Borzasztó dolgokat beszéltek. Már néhány nappal előbb elterjed Csuncsics János és Iszakovits Sándor senatorok meggyilkolása Nagykikindán. Szentmiklóson azonban nagyon jól fogadták a debelácsiakat. Gyüjtést rendeztek, megvendégelték őket és igy bocsájtották utnak Makóra. Aztán jöttek czemai, kis-oroszi, tordai és stb. és az uradalmi cselédek, Nagyszentmiklós mindnyájának adott segélyt és megvendégelte őket.

Aggódva szemlélte ezek után, amikor az itt fekvő katonaság indulási parancsot kapott, hogy a déli lázadók ellen vonuljanak. De csakhamar itt volt a megye, Karácsonyi László főispán és miután a régi törvényház, a Kamara ház üres volt, ide telepedett Nagyszentmiklósra ujra a vármegye. Most is a tüz és vész hozta békés városunkba.

Gróf Nákó Kálmán Bécsben lakván, az udvari politikának látszott hivévé szegődni, amiért itt vagyonát zár alá vették. Atyám azt mondotta, biztonságba akarták helyezni, de már késő volt, mert állitólag ép a szentmiklósi románok elvittek mindent, amit elvinni lehetett Porgányról és a többi pusztákról is. Schmath József oroszlámosi nagy bérletéről, a Rózsa Sándor szeges és kari-

kás ostorokkal felfegyverkezett bandák vittek el mindent 30.000 ft. értékben. A kocsóháti gróf Bathányi László pusztáiról is elvittek mindent. Atyám, a ki akkor Skulyai tisztartó volt, a báró Lopresti családnál, szinte menekülni volt kénytelen, ott hagyva mindent, a mit ingóságnak lehet nevezni és Nagyszentmiklósra jött. A gróf ur tisztjei is mind itt voltak és a puszták üresen maradtak.

A mint édes atyám, Schreyer Domokos az utczán mutatta magát, Karácsony László főispán azonnal magához hivatta és akarata ellenére kinevezte Nagyszentmiklós járás esküdtjének Zsiros mellé, tiszteletbeli szolgabirói czimmel. Ő lett kiküldve a menekült szerbek vagyonát összeirni és azok üresen maradt földjeiket haszonbérbeadni árverés utján. Atyám ezen és egyéb szolgálatokért Kossuth Lajos kormányzó által Magyarország első rónokjának lett kinevezve, ez olyas Catasteri főnökség volt. Ez azonban nem lépett életbe, de megtalálták az aktákat és felajánlották atyámnak ez állást a Bachsistema alatt, de atyám azt el nem fogadta, ajánlotta maga helyett Bogdán Vincét, a ki az 1849. köztársaság programját aláirta, aki, ki is lett nevezve és számos éveken szolgált; később gróf Nákó Kálmán ügyvédje lett.

Mikor 1890-ben Kossuth Lajos kormányzót meglátogattam, felemlitettem neki ezt a kinevezést és ő élénken emlékezett. Bizony annyi sok baj és harcz között sem feledkeztünk meg, hogy a jobbágyság eltörlése után, Cataster készüljön, mert ennélkül a kormány kocsija kátyuba került volna.

Nagyszentmiklóson is, mint az egész országban fel lett állitva a nemzetőrség, szerencse, hogy Nagyszentmiklóson ugy az uradalomban, mint a község határában szabad volt a vadászat, s igy rengeteg sok és jó fegyver, amit az uradalomtól elconfiscaltakkal szaporitottak, állott a nemzetőrség rendelkezésére. A német községekben is igen sok fegyver volt, és mindenütt fel lett állitva a nemzetőrség. Tarnói Buócz János egyike volt a megye legmagyarabb férfianak és igen jól gondolkozott. Azon volt, hogy az itt levő fiatal embereket mind besorozza, és akkor a nép nem fog háborogni, mert tudvalevőleg az öregek már békésebbek, de a fiatalok a veszedelmesek és lázongók. Azért azonnal regrutált, és ez a regrutálás soha végét nem érte. Ha minden főszolgabiró, ennyire gondos lett volna, mint Buócz János, két millió embert állithattunk volna fegyverbe, mert Nagyszentmiklósról és környékéről minden

fegyverfogható ember be lett sorozva. Igaz, hogy a szerbek megszöktek, de a románok és németekből annyi volt a katona, a mennyi testileg erre csak alkalmas volt. A Haynau-féle vértörvényszék ép ezen okból, hogy a magyar kormánynak folyton regrutált, 8 évi nehéz vasban töltendő várfogságra ítélte.

A magyar hadsereget végre az osztrák haderő teljes leverésére kellett conzentrálni. A magyar katonaság Perczel, Damjanich, Kiss Ernővél, leverve a déli forradalmat, felmentek a magyar dicsőség kivivására, elmentek Szolnok, Isaszeg, Abony, Tokaj, Igló, Kápolna, Hatvan, Tápió-Bicske, Eperjes, Vácz, Nagy-Salló, Tata, Komáron, Csáktornya stb. csatáit megvivni és mind ezen nagy csaták győzelme után Budavár bevételével az osztrák uralomnak végét vetettek Magyarországon. Ezen idő alatt a szerbek megint előbujtak, sőt Knityanin vezérlete alatt még a szerviánok is előkerültek, sőt egyenesen Szeged, Makó leigázására merészkedtek.

Nagyszentmiklóson nagy csend volt, a magyar urakból sokan átmentek Makóra lakni, apám, kinek ipja Schmath Ferencz közkedvelt biró volt, nem tartozott a félők közzé és nem ment el. De pórul járt. Halababa, egy szigeti szerb, duhaj, dorbézoló ember mindenkivel kötekedett, apám egy napon a Casinóból haza tartván ép a kamara sarkon, a grófi kastély előtt ment el. Halababa megállitotta és követelte magyar tajték pipáját, az egy antik nehéz fej volt, és amikor hozzá nyult, apám hirtelen mérgü volt, ugy fejbeütötte Halababát, hogy az menten összeesett, de a szép tajtékpipa is oda volt. Alig történt ez meg, már egy egész csapat szervián és helybeli szerb szaladtak Halababa segitségére. Atyám beugrott egy ablakon a nagy épületbe. Jól ismerve a házat, a másik oldalon beugrott az Arankába és ott átment a kertbe. Szerencséjére ott állott Cherier Jakab három jó lóval, valami fákat akart rakni az uradalmi kertésznél. Látva atyámat az Arankán keresztül futni, készen tartotta a lovakat, az atyám felugrott a kocsira és aztán száguldva ment a kocsi, amikor a Sándor utczai kapun kiakartak menni, látták a serviánokat kivont handzsárral futni feléjük, persze el nem érték. Cherier pedig egyenesen Nagyőszre vitte atyámat. Az ő ös hazájukba, ahová egy pár napra reá egy éjjel mi is mentünk anyámmal együtt.

Cherier Jakab szinte franczia-sváb eredetü és nagyőszi születésü, egy pár napig igen jól érezte magát Nagyőszön, ámde családja

nem jött át, mert lesték a szerbek az uton. Értesült erről Cherier, amiért aztán egészen ismeretlen uton jött haza, s miután itt családjától hallotta, hogy folyton keresik, lóra pattant és kiment a marosi malmába. Ha esetleg ott is utána jönnek, csónakon bármikor átmehet csanádmegyébe. Az uton hallott egy lövést, de sebesen lovagolva, észre sem vette, hogy reálőttek, csakis amikor a malmokhoz ért, látták a molnárok, hogy czombjából vér szivárog. A lövés azonban csak horzsolás volt és semmi fontosabb bajt nem okozott a derék és jó Cherier Jakabnak.

Nagyőszön is erőszakoskodni akartak a serviánok és velük ögyelgő környéki szerbek, de Nagyőszön 200-on felül jól felfegyverzett nemzetőr és vagy 300 villás és kaszás ember a község előtt azzal fogadták, ha egy lépést tesznek, ledurrantják. Ekkor történt, hogy azt a garázdálkodást Makón és Aradon is meghallották. Csemegi, a hires aradi ügyvéd, az alkotmányos időben igazságügyi államtitkár, betört 500 huszárral Nagyszentmiklósra és a Nagyutczában exerczirozásra felállitott paraszt nemzetőröket 3 részről megtámadta, össze-vissza kardlapozta. Onnént elment a szökő szerviánok után Nagyőszre. Bonáz Sándor plébános, amikor a serviánok bejönni akartak, a nemzetőrök nem engedték. De Bonáz a nemzetőrök elé állt és felemelve kezeit, visszatartotta a népet, nem engedte a serviánokat megtámadni, felkiáltott »az Istenért emberek, ne bántsátok a császár katonáit.« A nép ott állott, nem tudva mitevő legyen saját plébánosával szemben. Ebben a pillanatban a rohanó Csemegi huszárok reá estek a serviánokra és iszonyuan mészárlni kezdték. — A nemzetőrök pedig a másik oldalról, ott hagyva Bonáz plébánost, a futó serviánok után lőttek; az elesetteknél be sok lopott holmi volt nagy bugyogójukban.

Csemegi megérkezvén, értesült Bonáz sárga-fekete mivoltjáról, azonnal elrendelte felakasztását, persze ez csak ijesztés volt. Bonáz azonban mártirnak készült és ott Csemegi előtt is ismételte, hogy a magyarok tévuton vannak, ő felsége ellen nem szabad harcolni stb. Hire ment annak a Csemegi-féle kirándulásnak és a temesvári várból Lovrinba galopba jövő Uhlanos ezred elől visszavonuló Csemegi után jegyzőkönyvet vettek fel a dologról. A Bach-sistema alatt ez meghozta Bonáz Sándor temesvári püspöki süvegét. Az uhlanosok akkori ezredese, generális lett és szava ő felsége előtt döndtő volt.

A magyar haderőnek még erősebb bevonása végre meghozta a nagyszentmiklósi Odbort. Odbor alatt mit értettek az akkor élők, nem tudom, de állitólag a pánsláv velleitásu Bobor Károly megyei fizikus lett az Odbor elnöke. Azt mondja öreg atyám, ki Bobornak feltétlen nagy tisztelője volt, hogy Bobor azért vállalta el az elnökséget, hogy Nagyszentmiklósról elháritsa az Odbor szülte vérbirósági itéleteket. Bobor nem is engedett senkit kivégeztetni.

Időközben történt, hogy az egész községi, megyei hatalom az ő kezeikbe ment át, de csakhamar volt Nagyszentmiklósnak oka sirni és bánkodni. Werner Pál honvéd százados a szentesi mozgókkal átjött a Maroson, és a Maros melletti egész gulyát elhajtotta a Marosan át Makóra, és ott a szegény majdnem kivétel nélkül fiatal boczi vágó hidra került.

Nem is volt a nép előtt több becsülete az Odbor-féle uraskodásnak. De azért ellátta a nagyszentmiklósi Odbor a Makó alatt a rév melletti szerb tábort.

Szegedre ment egy része a serviánoknak és velük tartó szerbeknek, a másik része Makót akarta elfoglalni.

A szegediek Kossuth Lajoshoz fordultak segitségért. Erre aztán kaptak egy levelet a szegediek, amit soha ablakukba nem tettek. Különösen nagyon rossz néven vette, hogy Szeged nem tud magán segiteni, küldött is egy pár század huszárságot, de mielőtt ez megjött, a szegediek átkeltek a Maroson és hátba támadták a serviánokat és ott lekonczolták őket.

Ez időben az Odbor Nagyszentmiklós népével süttetett kenyereket és Stojakovits Pánta plajás főnök több román kocsist rendelt ki, akikkel Csanádra ment és onnan is felszedve a csanádi drága élelmet a Makó alatt táborozó szerb katonáknak vitte.

Ezen nap előtt megint ki volt állitva a szerb nemzetőrség, de az leginkább ohlákokból állott. Amint Nicsovics és Asprits kereskedő kivont karddal defilirozott a hosszan felállitott parasztság előtt, valami imposztor elkiálltotta magát, hogy szaladj, a csanádi utról. »Dogye magyári«. Pedig csak egy pár gebe lovas czigány jött, de az elég volt, hogy a villás és kaszás nép annyi felé szaladjon, ahány felé utcza volt. Hát az a vitézség a német és magyaroknak nagy gandiumára vált, titkon ugyancsak örültek ennek a vitézségnek.

Nem is mert elmenni senki a karaván nal Stojakovics Pantán kivül, a kinek muszaj volt, csak Brankován Misó égett a vágytól a harczos serviánokat üdvözölni.

Ez a karaván azonban a Gyulio major tájékán az erdőből kirohanó magyar lovasok kezébe került. Ezek azonnal annál körül vették a kocsikat, de a comendáns nagyszentmiklósi ur volt, nevét Pánta sohasem árulta el. Pánta előlépett és bemutatta magát mint községi cselédet, a kinek muszáj volt a táborba a kenyeret szállitani. No, a comendáns azt mondta reá : Tudom Pánta hogy te nem vagy vadrácz, hanem az a Misó, annak csak nem kellett volna azt az utat reskirozni. Intett egy legénynek és a halálsápadt Misót oda huzta a comendáns elé. Az pedig intett egy legénynek, ez megfogta fejét, hogy a földre teperje. Hát a legény kezében maradt Misó bácsi parókája. Iszonyu nevetés hangzott fel ugy a magyar, mint a többi nép felől.

Ebben az isszonyu hahotában huzatta le a comendás Misót és olyan olvasatlan 25 botot veretett alfelére, hogy e végzett dolog után Misó nem tudott felkelni. A comendáns azonban a kocsikat az erdőbe irányitotta és a szerbcsanádi és nagyszentmiklósiak örülve életüknek, vigan futottak hazafelé, szegény Misó lassan ért haza, de már akkor a fél falu fogadta részben mint martirt, de a románok, akik a templom végett különösen Misóra nagyon haragudtak, mert átlépett rácznak, csupa guny között és gyalázatos kifejezésekkel kisérték hazáig. . . . . Szegény Misó aztán lemondott a szerb hazafiaságról és kereste a román trónhozi jogosultságot, ami őt még nevetségesebbé tette. Knicsanin makói hadserege szinte ugy jött, mint a szegedi, a makóiak átjöttek, körülvették az erdőben a tábort, és hajtóvadászatot rendeztek reájuk, még hirmondónak se jött egy se Szentmiklósra. Ha menekültek, Besenyő felé kellett menekülniök.

Most megint fordult a világ, a magyarok vissza jöttek, felálitották megint a Kamara házban a vértörvényszéket.

A szerbek menekültek Nagykikinda felé, a magyarok pedig utánuk mentek és Perczel Basahida körül elérte és halomra lövette.

Egy pár nagyszentmiklósi szerb, akik már előbb is sok rossz fát tettek a tüzre, ellopták Schmath József lovait, de a billeti nemzetőrök elfogták, mert egy temesvári utazó ember, aki előbb jött Bilédre, megösmerte a Pepi bácsi lovait. Annál elfogták, Szentmik-

lósra hozták s itt a vérbiróság kötél általi halálra itélte őket. Ez a kettő fel lett akasztva a mostani Ardelean szállóval szemközt levő vásártéren.

A Pajtityek később 4 fát ültettek sirjukhoz. Mohaupt Gyula biró idejében Pajtity Gyuricza ezt a 4 fát reclamálta, s miután én is bizonyitottam, hogy ezt ők ültették, kivették azokat a fákat. Én öreg atyámtól hallottam ezt sokszor, mikor a református temető melletti szőlőjébe mentem vele. Többször kérdeztem a nagyszentmiklósiakat, hogy a vértörvényszék akasztatott-e Nagyszentmiklóson? Nagyatyámmal együtt ki akkor mint községi biró okvetlenül tudta, mind azt mondották, ezen a két rablón kivül senkit sem akasztottak fel.

A nemzetőrségnek is nemsokára egy parancs jutott kezébe. Meg kell tisztitania Valkányt, mert ott a rablás és lopás óriásilag elharapódzott. A kivonult nagyszentmiklósi nemzetőrök rendet is csináltak. Vagy 50-et jól megbotoztak, és ez véget vetett az anarchiának, nyiltan azóta nem mernek a valkányiak lopni. Aztán jött a parancs, fel Nagykikindára.

Már oda menni nem igen akartak a mi nemzetőreink, azt vették fel, hogy csak a mi városunk, a mi járásunkra terjed a nemzetőrök kötelessége, mint ők mondották, gardisten feladatuk. Nagyon szórványosan és a legnagyobb része Nagyőszön át jött szállingózva a nyerői táborba, de innen már sehogyse lehetett továbbitani őket.

Körülbelől 70, többnyire a jobb osztályhoz tartozók mentek át Marienföldre és ott kapták az avisót, hogy a törökkanizsai mozgók 10.000 emberrel elindultak Nagykikindát megtámadni.

A Zsombolya járási nemzetőrök azonban nem várva be sem a szentmiklósi, sem a kanizsai nemzetőröket, megtámadták Nagykikindát. A nagykikindaiak lesben várták a nagyjécsai, zsombolyai stb nemzetőröket és egy sáncz alá bujva, 4 ágyu lövéssel fogadták a nemzetőröket. De sem a zsombolyaiak, sem a jécsaiak, de a kisoroszi stb nemzetőrség sem tágitott és egymásnak mentek és ebből egy oly vérengző csata keletkezett, hogy százával estek el a zsombolyai nemzetőrök. Ámde, amikor a legnagyobb harcban voltak, ott termettek oldalukon a törökkanizsai nemzetőrök. Akkor a nagykikindaiak visszavonultak a városba. De ahogy a főutczába akartak visszaretirálni, a szentmiklósi 100 lövés dördült el és utána a halál hörgés. Széjjel szaladtak és a kerteken keresz-

tül a nemzetőrök üldözése mellett szaladtak haza és ugy elbujtak, hogy egy pár napig embert se lehetett látni.

Tóth István, nagyszentmiklósi főmérnököt helyezték be főcomendásnak és az jól tudván szerbül, csakhamar kibékitette a népet és e percztől fogva Nagykikinda nem volt többé rebellis. Nagyszentmiklós népe az 1848—1849. évben higgadtságával, békülékeny szellemével, a nemzetiségek egymás iránti türelmökkel, tünt ki. Ez volt e nagy mezőváros legnagyobb szerencséje, mert a hatalom itt Délmagyarországban minden héten változott, és minduntalan boszut állhatott volna egyik másikon, de igy tisztességes viselkedésükkel a bosszu érzete nem burjánzott fel lelkükben. Kevés város, de falu is kevés maradt épen. Kikinda a legzavargóbb fészek kétszer is le lett pörkölve és több mint 2000 ember vesztette el életét. Nagyszentmiklóson csak 50 ember pusztult el, részint csatákban, részint mint foglyok lettek agyonlőve.

Nagyszentmiklós különös szerencséje volt, hogy Schmáth Ferencz vaskereskedő volt a birája, ez egy igen ügyes, értelmes uri ember volt, de egyuttal minden hatalomra jutott féllel meg is tudott egyezni, nem volt fanaticus, és óriási vagyona egy jelentékeny részének feláldozásával tudott a hatalomra kerültekkel kibékülni.

Igy megkimélte Nagyszentmiklós polgárait, a kik vagyonosságuknál fogva csak vesztesek lehettek volna a bajtól. Hogy szigoru is volt a rablók, tolvajok és semmiháziakkal szemben, az igaz, de ezen eljárásában pártolta őt minden nemzetiségre való tekintet nélkül az egész város.

És a reczept bevált, a kamarilla czélját érte.

Összecsaptak a hullámok a magyar tenger felett, egy óriási csatatér lett az ország a Kárpátoktól az Adriáig s innen átcsapott Erdélybe és a felvidékre, s a vér patakokban folyt. Különösen a délvidéken. Égő városok és falvak lobogó láng tenger és fejkoszoruk, kiirtott népek, sötétitették el magát az eget, és miért, mert a nemzetek és népek nem közös jóllétükre, hanem ábrándképekért gyilkolták meg egymást és vele saját szabadságukat.

És az orosz hadak most a finis Polonie után kiálthatták finis Hungarie

* * *

A nagyszentmiklósiak ismét Schmath Ferencz és Klar vaskereskedő előrelátásából sok pénzt nem vesztettek, mert a politikailag érett Schmath amikor hallotta, hogy az orosz invasió tényleg megtörtént, összeszedte a magyar állam által kibocsájtott államjegyeket, a Kossuth bankókat és 200 kocsit küldött el Resiczára a magyar állami vasgyárba megvenni az összes vasat, amit csak kapni lehetett, és azok jól megterhelten meg is jöttek. Hálálkodtak is a népek eleget, hogy pénzük egy része igy megkerült, és pedig azon helyről, a honnan még jogosan beválthatták.

Szerencséje volt Nagyszentmiklósnak, hogy a szőregi csata, utóbb óbesenyői csata után a honvédsereg ide nem jött, hanem Komlós Csatádon keresztül Szentandrásra retirált, hogy ott Bem tábornok vezérlete alatt az utolsó nagy csatát megvivja. Mert a császáriak Csanádon átkelve itt akarták megtámadni, de igy tervükkel felsültek s igy Nagyszentmiklós egy iszonyu bombázás és egy öldöklő harcz szinhelye nem lett.

Megjöttek végre az oroszok is. Kevés hely tetszett meg a tiszteknek annyira, mint Nagyszentmiklós, és bizony nagyon sok ideig maradtak itt. Már-már azt hitték, hogy ezek foglalták el az országot. Az orosz tisztek között volt Gorjub nevü franczia-sváb, a kinek családja nagyszentmiklósi volt. Ez a tiszt, kinek még gyermek korából ismerősei voltak, csakhamar megbékitette a közönségét az oroszokkal. Dicsérte az orosz népet és a legjobbnak, legáldottabb, de a legelnyomottabb népnek is nevezte, amely a világ hátán él. Itt kitünően viselték magukat, semmiféle szerb és pánsláv urakkal nem is állottak szóba, egyedül az inteligentiával társalogtak. Aztán jöttek az osztrák katonák és ezek is békeségesen viselkedtek. Világ békéjét hirdették és lényegesen különböztek az ingerült, a kimerülésig zaklatott forradalmi katonaságtól. Szerencséje volt Nagyszentmiklósnak, hogy még egy tüzeset se volt az egész forradalom alatt, s igy a katonaság révén, amely itt hónapokig feküdt, ismét forgalmi pénzhez jutott.

De Nagyszentmiklós e sulyos perczekben sem feledkezett meg honfiu kötelmeiről, az összes inteligentia, az iparosság, az első forgalmi pénzből gyüjtést rendezett tarnói Buócz János árván maradt nagy családjának. Mohacsek József szabó mester volt, a ki a Scilla és Caribdes között a pénztárnok tisztet vállalta és a család, az 5—6 évi börtönt szenvedett Buócz családját uri módon eltar-

totta, és amikor a rabságból haza hozta bilincseit, gróf Nákó Kálmán a per exellenc jogász embert egy porgányi gazdaságába juttatta intézőnek.

És alig egy évi össze-vissza próbálgatások és rendszertelenségek után megjött a k. k. Bezirksgericht.

Nagy hatáskörü bíróság volt ez és csak Nagybecskereken volt ennek párja. A Temeser Bánát és Vojvodschaft is megkapta nevét és a mikor a szerb vojvod ispiánnok tömegesen jelentkeztek, Suplikaczczal és Rajacsicscsal az élén ő felsége jobbnak találta ezt a czimet az ő jeruzalemi királyság, stb. stb. is hozzácsatolni s igy lett ő a Vojvodschaft és Temeser Bánát nagy vojvodája.

Hej ha a szerbek ezt tudták volna, dehogy áldozták volna ifjuságuk szinevirágját egy ily ábrándképért.

Nagyszentmiklós a nagy járásbirósághoz rögtön megkapta a telekkönyvi helyszinelési hivatalt is. Itt készült a telekkönyv 1853-tól 1856-ig. Már az ugynevezett Bach-sistema alatt, annak mindjárt kezdetén kezdett épülni a szeged-temesvári műut. Minden nap kétszer közlekedett a posta delizsáns. A fekete sasba, a 18—20 gyorskocsi, amely Temesvár és Szeged között közlekedett Nagyszentmiklósra öntötte a sok ebédelni akaró vendégeket. Temérdek katonatiszt fordult itt meg, a kik Délmagyarország városaiba és alsó Erdély garnizonjaiba lettek átcomendirozva, s viszont az onnan vissza jövők is itt ebédeltek, sokszor itt háltak meg. Somer bácsi vendéglős ugyancsak gazdag ember lett akkor a fekete sasban. Sokszor mentek át itt egész ezredek s Nagyszentmiklóson maradtak 2—3 napig is és térzenét adtak.

Nagyszentmiklós heti piaczai is akkor nyerték el központositó erejüket és ez időtől kezdődik a vasárnap reggel tartatni szokott élelmi vásár a községháza előtt. Ezt azért tették ide, hogy a biró lássa, hogy nem iparczikkek, hanem csak élelmi czikkek kerülnek eladásra. De szükséges is volt ez a piacz is, mert számtalan sok tisztviselője volt akkor Nagyszentmiklósnak. A sok actuarius, expeditor, archirarus, telekkönyvvezető, felső vezető, vezető segédvezető, aztán rengeteg sok adóhivatalnok is volt akkoriban itt. Maga a bíróság majdnem a mostaninak szinvonalán álló intézmény volt, amely ellen még az ellenségek se tudtak felhozni valamit, szóval áldást hozólag igazságosan müködött. A közigazga-

tás Augiás istállóját nekik nem sikerült kitisztitani, habár Herculesi erővel rendelkeztek.

De csakhamar letörtek, mert ugy a politikában, mint a közigazgatásban a nép bizalmát, mint teljesen idegenek nem birták megnyerni, kénytelenek voltak, egyoldalu besugókra, spiczlikre hallgatni. És ezek minduntalan rémitgették saját fenntartások szempontjából, hogy itt vagy ott van összeesküvés. És ha e bemondásokra hallgattak, iszonyu nevetségessé tették magukat. Atyám Bécsbe utazott hivatalos dolgában, a szentmiklósi urak megbizták, hogy hozzon nekik valami szép modern kalapot. Mindenki át adta a fejmértékét és atyám elhozta az akkor divó tiroler kalapokat, amelyek az akkor divó kappel csizmákhoz lettek hordva.

Egy spiczli figyelmeztette a Herrn von Suplikáczot, (álnév), hogy hát nem sokára megjönnek az összeesküvők, meglátja, mind egyforma kalappal. Ez a kalap az összeesküvők jelzője. A Herrn von und zu Suplikácz egy pár nap mulva látja, hogy a legerősebb magyar érzelmü urak fején ott diszlik a Tiroler kalap. Elöhivatta atyámat, és mig a többit kihallgatta, egy külön szobába internálta. Kihallgatva öket, elvette kalapjukat és egyenkint 10 ft birságra itélte. Az urak, köztük a cs. és kir. közjegyző is fedetlen fejjel mentek haza. Persze az összes urak a 10 ft birságot is lefizették, mert 1 napi elzárás járt volna ezért. Az apelláta 10 ft erejü birságig ki volt zárva.

Dolga lévén Temesváron, látja hogy egész Temesvár inteligentiája, ép ugy mint Bécsben, a kis Bécset utánzó Temesváron Tiroler kalapokban járnak.

Ezt látva, elmondja Stokinger Tamás uradalmi ügyvédjének az ő esetét. Ez hahotára fakadt és elvitte az Oberlandes-Gerichts Präseshez és elmondja a Supliczácz esetét.

»Um Gotes willen sprechen die Herrn über dises Thema nicht, denn wenn das die Wiener Zeitungen hören, na dann schauen wir gut aus.«

Atyám haza utazván, felajánlotta 4-es fogatát, amit a Stadthalter el is fogadott, de hogy még jobban reá ijeszszen a Suplikaczra, ő is Tiroler kalapban, vadász ruhában és nem mundurban jött Szentmiklósra.

Hát szegény Suplikácz, amikor meglátta a Stadthaltert Tiroler kalapban, elsápadt és megmerevült, már tudta, hogy egy nagy szamárságot csinált.

Előkerültek a spiczlik, de azok voltak oly jellemes emberek szemtől-szembe letagadni a kalaphistóriát.

Suplikácznak solemnis bocsánatot kellett kérni, a kalapokat és a pénzt visszaadni, és zsebre dugni azt, amit négy szem között kapott. Szegény Suplikácz is vett aztán Fischof Samu urnál szinte ilyen kalapot.

A községek administratiójába, illetve azok autonomiájába nem avatkoztak, ugy jártak el, mint Ausztriában. Nem tudták, hogy milyen gazemberek, gura szatuluj-féle tolvajok tudtak a községekben hivatalokba jutni. A jegyzők nagy része se volt igazán kóser ember, ha nem voltak maguk is corrumpáltak, tűrték az alantasok corruptióját. Elkallódtak az árva pénzek, a községi kasszák minduntalan kimerültek, valamelyes szinlelt betörés révén, hiszen a pénz csakis megpántolt faládákban volt. A legtürhetetlenebb volt azonban az állapot Óbessenyőn, ott kétszer vagy háromszor 30—40000 ft lett ellopva, mig végre a k. k. Bezirksgericht im Amtswege valami Wirth nevü németet helyezett be birónak és ez beszüntette a lopásokat.

A nép akkor minden ujra feltámadt adót a jegyzők nyakába akasztott s igy, amikor a solferinoi csatában az egész felépitett Bach-sistema összeroppant, á nép a jegyzőkön töltötte ki boszuját és kiverte a községházából őket.

Itt Nagyszentmiklóson, az igazság kedvéért ki kell mondanom, a jegyzői teendőt, ami az adás-vevéseket illeti, Barakovits Antal igen szép munkát csinált, de a községi corruptiót ő vagy nem tudta, vagy nem akarta sanirozni s igy bizony a nép őt is agyonverni akarta. Különösen Engedi volt a legnagyobb ellensége, mert Barakovits Antal őt az uj aradi várba küldötte Kossuth-bankóit kiváltani. Ez el is ment, a commendans 25 botot veretett reá. — Barakovits még később is mondotta: »No, én nem hittem, hogy ilyen bolondot valaki el is higyjen, én Engedit sokkal okosabb embernek tartottam, csak tréfából mondottam, hogy az aradi várban váltják majd fel.«

Daczára annak, hogy a tisztviselők között magyar csakis Dániel Kristóf volt, a többi mindannyi szerb és cseh volt, a német nyelv lett az uralkodó nyelv nemcsak Nagyszentmiklóson, hanem az egész szerb vojvodschaft és Temeser Bánátban.

A nagy magyar Tötösy Mihály, Dániel János, Kraemger György, Szabó Károly, az öreg Jánosy István, Lázár István (szerb), Jeszenszky Lajos, Gyorgyevics István stb. mindannyian német beadványokat csináltak, sőt Tötösy német közjegyzői iratokat is vett fel. Irodája a most cselédszobának használt grófi istállók előtti házban volt.

Igy lett Nagyszentmiklós szerb-magyar városból német város. A hivatalos helyiségek a mostaniak voltak, csak lent volt a járásbiró lakása, és a másik oldalon volt Klar Károly vasüzlete, később Bobor Elek füszeres üzlete.

A közbiztonságra zsandárok vigyáztak. Katonai subordinatio alatt állván, minden téren rend volt, csak a futó betyárokkal nem tudtak boldogulnt, ezek még a Rózsa Sándor vadcsapatainak 48—49. maradványaként üzték mesterségüket és a hol zsandárt találták, azt megölték. Itt Nagyszentmiklóson is egyszer a kis erdőnél feltartóztatta a nagyszentmiklósi vásárosokat Babaj Gyurka és elvette minden pénzüket.

De hogy ezekkel végezzek, meg kell jegyeznem, hogy szemtelenségük már határt nem ismert, különösen valami Szabó testvérek rettegtették az egész vidéket. Dus Sándor, Wenirich Hugó és még egy zombori ember üldözőbe vették őket, Perjámosan a nagy korcsmában elfogták, behozták Nagyszentmiklósra, itt ítélkeztek felettük és a kis erdő előtt felakasztották mind a kettőt. Iszonyu embertömeg ment ezt a látványosságot megnézni, de én a falu szélétől visszajöttem s igy az akasztást nem is láttam.

Az egész Bach-sistema alatt Nagyszentmiklós igen keveset épült, oka ennek az volt, hogy sokszor egész utcza sorok házai eladók voltak, mert azokban kihalt a görög és szerb család.

A zsidó lakossága Nagyszentmiklóson, általánosságban mondva, tunya és tanulatlan volt, csak az iparosok voltak ez időben is, a kik valamelyes haladást felmutattak. Pénzügyi viszonyok is igen gyatrák voltak, csak is egy pár nagystilü uzsorás volt, sőt az uzsoráskodás egy külön foglalkozási ág volt. Az uzsorától még a németnagyszentmiklósi nép sem tudott szabadalni. Volt itt egy pár zálog üzlet is, persze szinte óriási uzsora kamatok ellenében. Lehangoló volt Nagyszentmiklósra, hogy az 1856-ban megkezdett vasut, amely először is Nagyszentmiklóson keresztül lett traszirozva nem lett itt kiépitve. Grof Csekonics belátva, hogy ez a vasut

milyen előnyös Zsombolyára, mindent elkövetett, hogy a már trassirozott vonatot Nagykikinda—Zsombolyának vigyék. Nagykikinda előterjesztést tett ő felségénél. Hivatkoztak 1848—49-iki érdemeikre és százezer napszámot szavaztak meg. A nagyszentmiklósi deputátió is felkereste gróf Nákó Kálmánt, ő vezette el ő felsége elé a deputátiót, de ott azt a feleletet kapták, hogy Nagyszentmiklósnak egy kitünő müutja és ott van a Maros, mig Torontál közepén nincs semmi.

Azt szokták mondani, hogy a bajnak van társa és az a veszedelem. Hát Nagyszentmiklós még bánkódott a vasut elvesztésén, megjött az októberi diploma, egy pár pillanatig öröm szállta meg Nagyszentmiklós polgárságát is, mint jó magyarérzelmüeket, itt is énekelték a sok cseh hivatalnoknak — »Menj ki hazádba te vert seregem, számodra többé itt nincs helyed« stb. Ámde alig ment el innen a sok uri család, a lakások is üresek maradtak. — Jöttek a társzekerek és elvitték a bíróság actáit és vele a telekkönyvet. Jött helyébe egy főszolgabiró, egy esküdt és egy irnok. A járás három részre oszlott és csak egy harmada maradt itt. Az adóhivatal tisztviselőit is elküldték. Kaptunk egy adótárnokot, egy ellenőrt, egy irnokot és egy szolgát. A közbiztonságot fentartó zsandár helyett 4—5 jófajta perzekutort.

Hát ha egy Isten csapásról lehet beszélni, ez reá illet erre a provizóriumokra. Azt az exact törvényes rendet, azt a jól vezetett kitünő telekkönyvet felváltotta egy éhes, tudatlan, félmüvelt, alig irnokságra, de részint ezekből reverálva qualificatlan tisztviselői kar. Ezek, mint az éhes farkasok, az egész közönséget prédának tekintették. Loptak és vesztegettették magukat és vele corrumpálták az egész környéket. Minden községi functió, jegyző, biró, még az utolsó subás is csak pénzért lett állásába helyezve.

Ekkor volt a képviselő választás is. Fellépett Rónay János, aki főszolgabiró volt az 1848-iki események előtt.

Már az első választásnál kilett fosztogatva ez a dúsgazdag jelölt. És a provizorum jellemtelen és erkölcstelen korszak az alkotmányos választásoknál is ismétlődött.

Dániel János és Rónay János jelöltsége és ez utolsó megválasztatása rengeteg pénzbe került.

Rónay János halála után Dániel János ellen felléptette Buócz János fancsali Szalay Pál kanonokot, ismét rengeteg pénzzel tudta

Dániel János a többséget megvásárolni, noha az egész inteligentia Dániel mellett volt.

Igy végződött a provizorium, nincs egy momentum, amelyet felsorolni tudnék, amely Nagyszentmiklóst egy lépésre előre vitte volna. A corruptió korszakának lehetne nevezni. Mily mélyen sülyedt maga a törvényes hatóság, a corrupt felsőhatóság nyomása, erőszakossága folytán, ezt talán az alsó tisztviselői kar mondhatná meg, de az az egy bizonyos a nagy közönség előtt, hogy a képviselő választások corruptió központja a megyei hatóságok és a községi jegyzők kezeiben összpontosult.

Igy nevelődött az uj nemzedék és ma ne csodáljuk, hogy a nép szép és magasztos ideáljai letörtek, ha azok, akik hivatásuk, lelki-energiájuk minden szellemi atomjával hivatva voltak arra a szent jogra felügyelni, ha ép azok voltak hü követői a felső parancsoknak és hóhérjai a szabad választásnak. A mindenkorra fennálló szabályok, törvények és a rendeletek őrjöngő tisztelői, mig a szegény ördög le nem mondott szabad választási jogáról, aztán megint mérhetett hamis mértékkel, ronda inficiált élelmi czikkeket.

Hizlalhatott akár 100 sertést a város közepén. Ha valahogy egy már fennálló gyógytár tulajdonos mert merni, kapott egy második gyógytárt stb. stb. Kifogyhatatlan volt a közigazgatási boszu, amelyek minden törvény szégyenére és gunyjára alkalmaztattak, még az összeirási iveket se kapta meg a hatóságtól a nem kedves jelölt, mig a képviselőház meg nem hozta a Curia biráskodást, a mely talán felmenti a tisztességes hivatalnokokat a felső presszióktól.

Előre bocsájtottam ezt a lelki és szellemi válságos időt, amelyen én magam is, mint a lovrini kerületnek háromszori képviselő jelöltje, mint nem kedves jelölt, keresztül estem — de, hogy reá mutassak, hogy Nagyszentmiklós az alkotmányos aere bekövetkeztével mily szerencsétlen volt, evvel a corumpált választókkal és az által Szeged, Arad, Temesvár nivojáról faluvá lett és talán örökké az is marad.

Az 1867. választásoknál Mocsonyi Sándor egy uj román pártot alakitott és itt pénzzel megválasztotta Babes Vinczét, s miután Babes még egy másik kerületben is meg lett választva, Mocsonyi Jenőt választották meg kétszer is egymásután.

Ép akkor Nagykikinda népe egy kormánypártit választott és ő nyerte el a Nagyszentmiklósra designált királyi törvényszéket.

Hiába deputatióztak a ministereknél a szentmiklósi urak, a vármegye legmagasabb támogatása mellett. Azt a feleletet kapták hogy egy olyan helyre, a hol a román ultrák többséget tudnak maguknak **vásárolni**, egy olyan helyre, egy kir. törvényszéket nem tartanak alkalmasnak. Torontál monografiájából ezek a szép választások kimaradtak, de ami kir. törvényszékünk is elmaradt.

Még egy nagy csapás érte Nagyszentmiklóst. Még az 50-es években May Károly a régi sörházból egy modern szeszgyárat alapitott, amelyet később König Jakab és König Lipót, Popper, testvérek és Jakóby Izidor vettek át. Óriási forgalmat csináltak városunknak, de ép aprovisorium befejezte előtt kénytelenek voltak ez óriási üzlettel felhagyni, mert vasutjuk nem lévén, a vasut mentén fekvő szeszgyárakkal a versenyt nem folytathatták.

Ekkor lettek befejezve a községi számadások liquidatioi is. Ugyanis Nagyszentmiklós a Bach-sistema és Staics György főszolgabiró és Hosszu Sándor esküdt uralma alatt óriási rosz gazdálkodást folytatott, amiért felfogadták Kohlman József temesvári kereskedő urat, a ki ezt a nehéz évekig és évekig elhanyagolt számadásokat liquidálta.

Kohlman József azt állitotta, hogy ő azon Kohlman utódja, a ki az 1680—90-ben ide le lett küldve a bécsi banktól, hogy itt müködjék. Ő sorolta fel nekem azokat a dolgokat, amelyeket traditiómban előadtam. Én Kohlman urat, mint diák ember, áhitattal hallgattam és végre tudva azt, hogy ő idegen ember, hogy Szentmiklóson és itt azelőtt soha sem volt, elmentem és főbb előadott pontjáról meggyőződést szereztem, nevezetesen megtaláltam a csatornát és a turbinás malom romjait.

Alig ment el Kohlman, ujra türhetetlen lett a helyzet a község caszájában, amiért Kern Ernő, Szalbek Antal és Gruber Mátyásból álló rovancsolóbizottságot küldöttek ki. Ezek az alig irni és olvasni tudó paraszt caszirokat felfüggesztették, mert sikkasztottak.

Kodics Sándor jegyző pedig a gróf Gyulaitól bérelt nagy földbirtokkal foglalkozott, ez cserélt Stefani nevü jegyzővel, de csak akkor kezdett a rend helyreállani, a mikor Ronkovits Sándor jegyző lett. De a corumpált népséggel ő sem birt egészen zöldágra vergődni, mig az általa már nagyon javitott jegyzőségbe Telléry József jött, ez mint adóhivatalnok rendet csinált. Többé tanulatlan

pénztárost nem engedett választani és az ellenőri intézmény behozatalával a pénztár rendetlen kezelésének örökre véget vetett.

A nagyszentmiklósi közönség és pedig az uri közönség reggelenként a Krämer házzal vis-a-vi fennálló Bierhauselbe ment friss csapolásra. Akkor kezdtek itt köbányai sört mérni. Vonzerőt gyakorolt a Bierhauselnek, Dr. Vetter Lajos orvos. Ez jól tudott mesélni, énekelni, anecdotálni, no és jól inni.

Képes volt egy éjjel egy akó bort meginni, Csákányi a Tötösy család egyik vejét állandóan viccelte, mig Csákányi fokosával kupán nem ütötte. Ez végzetes lett a nagy ivóra, többé nem gyógyult ki. A Bierhauselt pedig bezárták és akkor éledt fel ujra az eszme, hogy a Casinót kell ujra felállitani. Ez meg is történt 1865-ben. Elnöke lett és első igazgatója Dániel Kristóf. II-ik igazgatója Gyorgyevits István. Pénztárnok Fischhoff Samu, ügyész Szabó Károly, jegyző Jeszenszky Lajos, könyvtárnok Opelcz Ferencz. A tagok névsora a következő: Abraham Jakab, Asprits Tivador, Bogdan Vincze, Buocz János, Djákovits János, Dániel János, Dr. Löhr, Jeszenszky Nándor, Karl Lőrincz, Koos Adolf, Kreminger György, Napholtz Samu, Nikolics György, Staics György, Schmath Ferencz, Schmath József, Schreyer Domokos, Tötösy Mihály, Wächter Adolf, Wiedemann Ferencz, Adamovics György, Alk János, Barakovics Antal, Bayer Mátyás, Bayer Julius, Bayer Gyula, Bobor Elek, Brankován Miklós, Bunye Jefta, Czakker Jenő, Cherier Jakab, Csambál Ernő, Csolics Lukács, Dániel Béla, Dániel Ernő, Duka László, Fischer Jakab, Fischof Mihály, Gleim Richard, Grim Ignácz, Groszler János, Gruber Mátyás, Hajnal Imre, Heim Henrik, Henz József, Jánosy István és Jánosy György, Kautcz Ferencz, Kaldis Lajos, Karl Ferdinand és József, Kern Ernő, Keszler István, Klein Lipót, Knevezevits Gregor, Knothy Serestély, Kodics Sándor, Kohlmann József, Korek Ernő, Krachtus Adolf, Krisztozovits Milos, Kupkay Pál, Mahacsek József, Matiasich Ferencz, May Fülöp, Melcher József, Mészáros Sándor, Miatov Miklós, Milosevics Alajos, Moczika Miklós és Szvetozár, Nitsovits Theofán, Nitsovics Luka, Paulovits György, Pfneizl Mátyás és fia, Pilly Miklós, Popper Jakab, Ronkovits Sándor, Rosenthal Isidor, Szalbeck Antal, Szeitz János, Skladal Agost, Schlezák Antal, Stojakovits Pánta, Telbisz Béla, Thusi Alajos lovag, Wagner János, Weinrich Hugó. Ezeken kivül

volt még több csanádi tag is. Máig élő tagok Kupkay Pál, Jeszensky Nándor és Dániel Ernő.

A mint látjuk a Dániel család volt ez időben a legtekintélyesebb. Dániel Kristóf, a Béba, Valkány, Oroszlámos, Kacsóhát és kiszombori uradalmak ügyvédje lett, és a Maros árvizvédelmi társulat elnöke. Segitő társa volt Tóth István, marostársulati főmérnök. A felsőtorontáli társulatba való egyesités után Nagykikindára költözött.

Dániel János már 1849-ben vette át gróf Nákó Kálmán urtól az uradalomnak inspektorátusát, s miután az uradalmak devestálva voltak, ezeket bérbe adta. — Segitőtársa volt Kremniger György ügyvéd, aki az első biztositó társulatnak az első főügynöke volt.

Dániel János is elment Elemérre, utóbb nagy reábeszélésre elfogadta az alispáni állást. Dániel Ernő fia pedig ujszegedi szolgabiróságnál kezdette és a megye szolgálatából országgyülési képviselő, kereskedelmi minister lett. Sajnos, hogy e nagy nevü szülöttünk után, daczára ministerségének, örök emléke nagyszentmiklósi alkotásokban fenn nem maradt.

A Dániel családok elmenetele után itt vezető ur nem maradt. Igy jutott a község Moczika, Bunya, Albu, Czagány kezeibe és ezek ugy, a hogy tudtak és a hogy nagy tanulmányaik engedték, biráskodtak.

A községi vagyon gyatra kezelését semmi sem igazolja eclatansabban, mint az, hogy a 2000 holdas legelőből alig tudták fedezni annak állami adóját és az árviz szabályozási társulat költségeit. A juhos gazdák be nem vallott juhállományaikkal mindent tönkre tettek, söt a határban is óriási károkat okoztak. A többi földmives osztály, kivált a német községbeli lakosok, akiknek telkeik után legeltetni járandóságuk volt, ebből nem használhattak semmit. A községi előljáróság ezen, a bitangságban saját életük veszélyeztetése nélkül nem változtathattak semmit. Ezen bitang állapotnak véget vetendő, a nagyobb része a községnek és a német községbeliek az 1871. t. 54. §. alapján a legelőnek egyénenkénti felosztását kérelmezték Dr. Schmidt János által, és amikor a Curia a elosztást kimondotta és Dr. Schmidt meghalt, noha én mindent legelő felosztás ellen foglaltam állást, tagositás nélkül, a következő feltételek mellett fogadtam el.

600 holdat ajándékozunk a községnek és ha a bérföldből 80.000 frt még be nem folyt, 80.000 frtot befizetünk a községnek. Ezt

80 egész telek elfogadta, de már a község nehezen fogadta el e fejedelmi ajándékot, de elfogadta. A megyénél, már csak zombori Rónay Jenő határozott és ellen mondást nem türő beszéde után lett elfogadva. Ez kihirdetvén a község képviselőtestülete előtt, két magát okosnak tartó ur által felebeztetettt és sikerült kellő utánjárással az ajándékot visszavetni, igy lett Nagyszentmiklós szegény mint a templomegere, de én mosom kezeim. A vonatkozó acták a község archiviumában megtekinthetők. — A községháza azon haszonbéri összegből épült, amelyet le nem foglaltam.

Fel kell emlitenem a régi sátoros vásárhelyet is. Ott, ahol a park kocsiutja van, két sorban állottak Nagyszentmiklós vásáros sátrai. A legnevezetesebb volt a csizmadiák 80 bódéja, persze fa oszlopokon és nádtetővel. A második sor állott a korcsmák sátorából. Ezek a deszka sátrak oly nagyok voltak, hogy 200—300 ember belefért. Tömve is volt minden hetivásáron idegenekkel és volt ott sokszor mulatság másnap reggelig. Egy ily mulatság után mind leégtek, aztán nem engedték többé felépiteni. A nagy sátrak leginkább csak nagy vásárokon használtattak, bujó helyei voltak a csavargóknak. A nyolczvanas évek végén lettek ezek lebontva. Nagy volt a panasz a mesteremberek részéről. Most minden héten kétszer sátort ütni egy kismesternek nem fizeti ki a reá forditott költséget. A mesteremberek elmaradtak, elköltöztek Szentmiklósról. — A hetivásárok az óta hanyatlanak, ma már a heti vásárok a Csanád és Besenyői niveura sülyedtek és oly kevés jövedelmet hoznak, hogy alig érdemes érte az idegen népet zaklattatni. A heti vásár ujboli felvirágoztatása a jövő programmjába tartozik.

A hatvanas évek derekán jöttek el a Müller testvérek Poroszországból, hogy itt egy gőzmalmot épitsenek. A Kórház melletti, most Ürményi ur háza helyén fel is épitették, de csakhamar belátták, hogy vasut nélkül ez a nagy befektetésü malom nem hozza meg kamatját. Azért agitátiót kezdettek, a Nagyszentmiklósra vezetendő vasut érdekében.

A Müller testvérek közül különösen Frigyes igen élénk és képzett ember volt, és a megnyilt országgyülés után azonnal felkereste a ministereket, hogy Nagyszentmiklóson egy vicinális vonatot épitsenek. Ezek őt az osztrák vasuttársasághoz küldöttek.

Bécsben gróf Nákó Kálmánt nyerte meg ügyének, és vele elment a társulat generális főnökéhez Kopphoz. Sikerült a grófnak és Müllernek Koppot lehozni Nagyszentmiklósra. A hogy Kopp úr Valkányon a gróf négyesére ült, e percztől fogva oly ovatióknak volt tárgya, hogy azt leirni nem lehet. A nép ezrei vették körül, asszony, leány, szép román és bolgár diszköntösökben, arany és ezüst nyakéktől csillogva éljenezték és virágokat hintettek neki. Kvatsák Sándor óbesenyői jegyző megparancsolta a népnek, hogy egy léleknek se szabad otthon maradni, tout Besenyő ott volt felállitva.

Már a népnek ez az érdekeltsége lebilincselő volt. Hát nagyszerü volt a valkányi és óbesenyői fogadtatás, de amit ez uttal Nagyszentmiklós mutatott, teljes összetartással, azt leirni nem lehet.

Sokszor bámuljuk a képviselő választásoknál azt a rengeteg kocsi sort, mig egy párt bevonul, de itt egy oly véghetetlen sora volt a hintók és kocsiknak, hogy azt előbb egy óriási tábornak, mint tisztelgő felvonulásnak lehetne nevezni.

És ez igy ment Sárafalván, Szentpéteren és Perjámoson.

Kopp könnyekig meg volt hatva, szokatlan volt neki egy ily népies ovatió, de Kopp észrevehetőleg mindig szomorubb lett, sőt már egészen elnémult. A nagy gyülést megnyitották. Kopp azonnal szót kért és kifejezte mély sajnálatát, hogy a nép őszinte és szivből fakadó kivánságát nem teljesitheti. Néma csend és levertség rajzolódott le egyszerre az összes uraknak arczán. Mert hozzá tette: Önök uram az Aranka kanyarultai között fekszenek, önöknek a természet kijelölte az utat, önöknek egy hajoztató csatorna kell nem vasut, mert uraim az önök kedves éljene nem téritett el feladatomtól, hogy a vasut kiépitésének terepét tanulmányozzam és láttam, hogy ez a vicinális vasut külön subventió nélkül nem birja el az 50 vasuti hidat és számtalan átereszeteket, azért uraim mondjanak le e reménységről és épitsék még Canalisukat.

Ekkor felált a mi öreg Tóth István főmérnökünk és a következőket mondotta:

Én vagyok a marosi társulat főmérnöke, azt hiszem, ez feljogosit arra, hogy itt hivatalosan nyilatkozzam.

Én Kopp generális urat a valkányi statiótól Perjámosig viszem nyilt egyenes uton, hogy egyetlen egy hidat se kell épiteni, mert arra e terepnek szüksége nincs.

Kopp ur egy pillanatra nagyot bámult és akkor lelkesedve azt mondotta: Uram, nincs miért kételkedjem szavaiban s ha való, amit most már magam is hiszek, hogy egy hid épitése nélkül megépithetem e vasutat, akkor, ha a magyar kormány is bele egyezik, mához egy évre teszem tiszteletem diszkocsimban.

De a magyar kormány, különösen gróf Lónyai nem akartak tudni arról, hogy az osztrák vasuti társaság hálózatát kibővitsék. Megindultak a deputatiók Andrássyhoz, Deák Ferenczhez, különösen Deák Ferencz egész gorombán visszautasitotta a mi törekvéseinket sőt azt némileg hazafiatlannak declarálta.

De ekkor lépett actióba gróf Nákó Kálmán és ő tudja minő uton és módon, azt hiszem maga ő felsége beavatkozása utján, sikerült Nagyszentmiklós élet erét a saját kormányunktól kicsikarni

De hála Müller Frigyesnek, gróf Nákó Kálmán és mindazoknak, akik e vasutat megszerezték. Kopp ur egy évre reá eljött és Nagyszentmiklós és vidéke ujból hálásan ünnepelte a nekünk feledhetetlen derék férfiut.

Müller Frigyes után fel kell emlitenem Dr. Kuhn Lajos, a temesvári főgymnasium jeles tanára, cultur embert, kineveztetése után megbotránkozott, hogy két iskola terembe 400, sokszor 600 gyermek összezsufolva, többnyire padokba sem jutva, a földön ülve tanult, ha egyáltalában ily iskolában tanitani lehetett volna. Mint jó iskola társam és barátom engem szemelt ki az iskolák reorganizatiójára. Az iskolaszék megválasztásánál a hivőkre hatott, és megmagyarázta nekik, hogy a tudományos emberek inkább vannak hivatva az iskola ügyet vezetni, mint máskülönben derék és becsületes, de tanulatlan emberek. Hatása volt beszédjének és világ csodájára megválasztottak. Elfogadva a gondnoki állást, 6 év alatt felépültek a mostani Notredám növérek iskolái és 2 tanitó helyett 5 lett, és ebből egy nő tanitotta az oly szükséges modern női kézi munkákat. Telléry József, Krigner Béla, Czagány Sándor, s még sok más iskolaszéki tagok támogattak ezen művem végrehajtásában. Az elemi iskolák modern szinvonalra kerültek 50 év körüli letargia után. És csakhamar vonzott a példa, a szerbek és románok szinte fejlesztették iskoláikat, sőt leány iskolát is állitottak fel. A zsidók is megbővitették iskolaikat.

De magasabb iskola ügyünknek az 1879-ben megjelent nagyszentmiklósi lap adta meg irányát, amikor a polgári iskolák mellett szállott sikra és Dr. Vécsey Tamás már akkor előjegyzésbe hozta a kormánynál, hogy Nagyszentmiklós polgári iskolát kapjon. Igaz, a polgári iskola nem hullott ölünke, de külsőleg is diszes palota, amely előtt halhatatlan szölöttünk Révay Miklós szobra áll, nem a nagyszentmiklósi, hanem a délmagyarországi szegény tanitók filléreiből összerakva. E nagy és szép intézet Szukk Antal igazgató vezetése alatt az összes polgári iskolák minta intézetévé fejlődött. Itt meg kell emlitenem, hogy már az 1861. év óta gyüjtött pénz Révay Miklós szobrára Matiasich Ferencz által a magyar akademiába küldetett és az akademia előrsarnokában áll fehér márványból ami Révay Miklósunk szobra.

Az 1886-os évek két főeseményéről kell megemlékeznem. Az első a nagyszentmilósi gazdakör gyümölcs kiállitása. Veni, nevezetü ministeri biztos szavai szerint, még ily fényes kiállitást nem látott. Legjobb gyümölcs a világon a nagyszentmiklósi, de a szőlő culturában vezet Nagyteremia. A zombori Rónay család legkedvesebb teremtvénye, a világ beczézett leánya a Czeczilia nagysám is megtisztelte ezt a kiállitást, oly sok szép és jó gyümölcscsel, hogy megérdemelte a legislegelső dijat, de mióta Szentmiklós áll, se ittak oly jó meggypálinkát, mint amilyent Czeczilia nagysám küldött, pedig nem volt fukar, 10 litert küldött. Több mint száz dij lett kiosztva. Az elnökletem alatti gazdakör lelke Bartok Béla volt. A kiállitás a róm. kath. iskola 6 termében tartatott és az zsufolásig teli volt. A borkóstolásnál, amely jurynek elnöke Jurkovits Ottmár kir. jbiró volt, Martinovich János, Kiry, Rörich, Dreher, Wind, Gassenfeit, Genzinger, Roosz, Lammesfeld és Gyorgyovits családok részesültek sok mással elimerésben és kiállitási diplomákban.

Ugyanezen évben volt König Salamon által rendezett ipar kiállitás, a még akkor Trombita nagyudvarán. Aki ezt a kiállitást látta, soha, de soha sem fogja feledni. Hogy kitünő iparosaink vannak, azt mindenki tudta, de, hogy egy ilyen collectiót birjanak kiállitani, arról senkinek fogalma sem volt. Minden egyes iparos remekelt és egyetlen nevesebb ipáros sem vonta ki magát. — Megsérteném iparosainkat, hogyha valamelyikét kiválóbbnak mondanám.

A kiküldött biztos csak azt mondotta:

»Itt derék és jó iparosok vannak. Ha ily szakerők volnának más városban vagy országban, oly reclamot csapnának, hogy tulliczitálnák az amerikaiakat, de itt is ugy látszik, az a közmondás igaz, hogy a legbecsületesebb asszonyról nem igen beszélnek az emberek — itt áll ez az iparosságra.«

Azt is mondta, hogy ne is reclamirozzanak, mig a vevők maguktól jönnek őket felkeresni. Kőnig Salamon érdemei elévülhetlenek és az egész iparosság örök hálával tartozik neki. Kőnig Salamon már ez időben a modern szoczializmus hive volt és meg valhatom, König úr nem egy ily szük keretek közzé való volt, mint a nagyszentmiklósiak voltak.

Politikai, irói és társadalmi állásánál fogva, állandóan contraversióban volt azon elemekkel, a kik a vezetéshez több jogot no és több észt képzeltek maguknak. König Salamon pedig nem volt a meghunyászkodás mestere, éles tollal védte igazát, sajnos, a legutóbbi időkben — mint az üldözött vad — a személyeskedés terére lépett, amiáltal még legjobb barátait és jóakaróit vesztette.

Már a 70-es években sokat szenvedett Torontálmegye a belvizektől, maga ő felsége Ferencz József is megszemlélte és daczára annak, hogy királyi jó szive bánkodva nézte ezt a vad vizes állapotot, amely a régi török világra emlékeztetett, daczára ő felsége által kiadott parancsoknak, e szép és nagy megyében nem történt semmi intézkedés, hogy ez a rém csapás ne ismétlődjék. Az 1878. évben kitört a Maros székesutnál, közönyösen várta a megye hatósága, hogy a viz óriási tömegei a perjámosi keresztöltésnek feküdtek. A keresztölttés már száz éves töltés volt, kiszakadt és a tenger viz az Aranka mederbe tört és jobbról-balra óriási károkat okozott.

Az árvizet az Aranka elvitte, de a föld telisden-teli szivódott és a reá következő években a vadvizek kezdtek fellépni ép ugy, mint 1871-ben. Az 1871. évben Katona Antal, Szegő Géza, Hajdu Gyula segitettek a belvizeket levezetni, azokat felsőtorontálból minden kártétel nélkül el is vezették. Katona Antal a »Nagy-Szent-Miklós« általam szerkesztett lapban közölte azt az emlékiratot, amelyet m. gróf Károlyi Sándor úrhoz intézett, amelyben először a Tiszavölgyi központositást kérte. A többi között a következőket mondotta: »A folyam szabályozás ugyan is a kifejezés

magasabb értelmében oly nemzetgazdasági javitásnak tekintendő, amely bizonyos összeg beruházása által az egyesek, valamint a nemzet vagyonát gyarapitván, nemcsak a befektetett tőkét van hivatva dusan kamatoztatni, hanem müveletei által fokozni a termelésnek nemcsak mennyiséget, hanem minőséget, stb.

Hogy e jelzett magas cél eléressék; a folyam szabályozás második feladata:

a rendes csatornázás

által megszüntetni a belső öbölben összegyült eső, hó és szivárgási vizek káros hatását.

Sem a kormány, sem a megyei hatóság nem állot feladatának magaslatán. Katona Antal meggyőző szavai kézzel fogható bizonyitékai, Demosthenesi beszédei, amelyeket a társulati közgyüléseken elmondott, süket fülekre találtak. Igy köszöntött be 1879/1880-ban a vadviz és sem az első, sem a második nyarán a belvizek levezetéséről nem gondoskodott a gondos vármegye. A mikor a háboru kitört, a népek és az uradalmak között, a megye azonnal megtalálta a gyógyirt ez országos csapásra.

Nem Katona, Hajdu, Szegő mérnök urakat alkalmazta, a rögtöni segélyek megtételére, oh nem, azonnal 5 alispánt választott, illetve 5-re ruházta át az alispáni hatalmat. Ennek az 5 alispánnak daczára, egy oly anarchia tört ki Torontálban, de legkivált felsőtorontálban, amilyenhez hasonlót ez a föld talán a kelta nagy agatathirsisek kora óta se látott. Az uradalmak egymásközött, a községek egymásközött harczban állottak. Mindenki megakart vizétől szabadulni, senki se kérdezte, hogy mennyi kárral járhat ez másnak, senki sem akart utat adni szomszédja vizének, mert félt ha beereszti a vizet tovább nem ereszthetí.

Nagyszentmiklóson a Temesvári-ut baloldalán, Lovrin, Szerbszentpéter alá lehetett csolnakázni, de a vizet az Arankába vezetni nem volt szabad, és a huszárok kardlapokkal kergették a népet, hogy eltöltség az állami utat, hogy valahogy vizöktől meg ne szabadulhassanak. A hidak el lettek hatóságilag tömve, az Aranka lett védve, hogy vizet ne kapjon.

Kiszomboron a Rónay család birtoka végén is el volt minden ér töltve, igy ők is eltöltötték a pogány-eret. Grófi Nákó a határ árkokból kihányt töltésekkel védekezett. A kiszombori és a Rónay családok földjének egy nagy része viz alá került és a Maros vi-

zéből folyton szivárgó viz még növelte is e nagy tavat. Már-már a községbe ment a viz, ekkor elrendelték, hogy körtöltést kell Kiszombornak csinálni. A felbőszült népből 60 ember neki ment a porgányéri töltésnek és kivágta. Mind a 60 ember vasra verve Kikindára került. A kiszombori körtöltés megkészült. A viz pedig nagy kártétel mellett az Arankába lett vezetve.

A régi törvény „**a viz szabad folyását, meggátolni nem szabad**" sutba került, a töltések megakadályozzák a viznek a Tiszába ömlését. Már 1872 74-ben épültek a zsilipek. Ha ezekhez rendeltek volna akkor 10 jó szivattyut, mint azt 1879-ben Szegeden alkalmazták, a baj fele elmult volna. De akkor nem ért reá senki se arra, hogy valamit inditványozzon, és ha tette is, hiába tette. Per exemplium magam látva ezt az ádáz harczot, amit ember-ember ellen vivott: inditványoztam, hirdetmények utján, hogy a belviz rendezése végett a vizjogi törvény értelmében leendő társulat alakitásról előadást tartok.

Jöttek is sokan a fekete sas szállodába meghallgatni, ámde daczára annak, hogy az akkori helybeli lap is hathatósan támogatott, nem buzdult fel senki. Szerencsénkre Schwarze Eberhard gróf Nákó Kálmán inspectorja is hallotta előadásomat. A gróf úr magához hivatott, én előtte is kifejtettem a belviz védelmi társulat megalakulásának szükségességét. Gróf Nákó úr lelkes felkarolásának köszönhettem, hogy már 1 hónapra Nagykikindán megtehetten inditványomat az Aranka belviz és védtársulat megalakitásra, és ott a nagyérdekeltség által egyhangulag elfogadhatott. Ma már 30 éves fennállása óta Roósz János igazgató főmérnök kitünő vezérlete alatt beigazolta, hogy felsőtorontálmegye áldása lett és csakis e csatornának köszönheti dús gazdagságát, mert azóta egy fillér kára se volt a belviztől.

Maga az élőviz csatorna, mint egy kedves leányzónk, még alszik, de nem halt meg. Remélem, hogy még én is megfürödhetem benne és szürt állapotban ihatok a nagyszentmiklósi vizvezeték révén édes vizéből!

Ne is legyünk ám ami kis, aranyos folyónk iránt oly háládatlanok, hiszen kimutattam, hogy neki köszönhetjük, hogy e földön élünk és egy szép, nagy várost mondhatunk a magunkénak. Lebegjen Nagyszentmiklós élővizén ujra az arany por és cserg edez-

zenek azok az édes vizcseppek, amelyek Erdély kristály forrásaiból bugyognak.

Már 10 évvel ezelőtt vette kezdetét az a törekvés, hogy a felsőtorontáli tiszatársulatba kebleztessék a mi társulatunk. Már akkor a felső torontáli társulat közgyülésén reámutattam az Arankatársulat nagy feladataira, amelyek külön autonomiáját kivánják, és Rónay Jenő, e társulat elnöke, teljesen méltányolta előterjesztéseimet. Most társulatunk oly szerencsés, hogy alelnökünk, Rónay Jenő személyében, társulatunk is egyesült. És ösmerve ő nagyméltóságának családja, szülővárosa iránti szeretetét, azon biztos reményemnek adok kifejezést, hogy a Tóth István főmérnök halála után, itt mint a marosi társulat székhelyén, a főmérnöki állást reactiválja és tekintettel a közlekedés gyorsaságára és majd minden órábani igénybe vehetésére, a kiszombori és perjámosi mérnöki állásokat beszünteti és Nagyszentmiklósra központositja.

Intézményeink kiválóságánál fogva megemlékezem a községi ovodáról.

Olvasott hölgyeink a 70-es években megalkották a Fröbel nőegyletet. Ennek elnöke lett Puchly Eleonora. Puchly honvéd ezredes neje, alelnöke Bayer Gyuláné. Ezeknek, de egész Nagyszentmiklós inteligentiájának közremüködésével alakult meg az első ovoda torontálmegyében. Puchly Eleonóra eltávozása után Rittich Clementina lett e nőegylet elnöke és fáradságos gyüjtése, mulatságok rendezése és a nőegylet alaptőkéjének felhasználásával felépitette a jelenlegi ovodát, amit a községnek ajándékozott a nőegylet. Azóta a kormány már többször kért épületet, hogy az állam költségén tartson fenn itt még egy vagy esetleg 2 ovodát. A község a non possumussal felelt, nincs pénz,

A vörös kereszt egylete is egyik legvirágzóbb intézményeinknek. Hogy ez a nemes czélu egylet oly virágzó állapotba került, hogy a központot is hathatósan támogathatta, de a helybeli tőkéje is tetemes, azt egyedül Rittich Clementina fáradhatatlan szorgalmának és ügybuzgalmának köszönheti. Sokszor érte a legnagyobb elismerés gróf Csekonics Endre e társulat magyarország exellentiás elnökétől, de maga ő felsége is kitüntette az aranyérdem kereszttel és andientián fogadta a kitüntetés megköszönése czéljából.

Az izraelita nőegylet már több évek óta áll fenn, elnöknője Kőnig Jakabné szinte fáradhatatlan tevékenységet fejt ki, de lelke,

mint minden jótékony intézetnek, Popper Ernő. Ép igy a szerb nőegylet is hathatósan müködik.

Temetkezési egyleteink közül egy megbukott, a második most Riesz Jakab elnöklete alatt ujra virágzó állapotba jutott.

Temetője van minden falunak, hisz az elhamvasztás nálunk még nem divatos.

Közös sorsunk lévén a halál, kellemes érzést kelt az élőkben, hogy hová lesz eltemetve, ha látja, hogy az a sirkert, a hová tetemei jönnek, egy szép kerthez hasonló.

Alk János épitészünk, örök és elhervadhatlan emléke a nagyszentmiklósi temető. Itt épitett egy gyönyörü kápolnát magának, családjának és korán elhunyt gyermekeinek.

Vele elfogadván a sirkert gondnokságát, ma egy oly paradicsom, amelybe az élők is szivesen de csak sétálni mennek. A sirok rendezettek, és a vagyonosodás terjedésével mindennap diszesebben alakulnak. A német községi temetőben ami derék nagy földbirtokosunk Cherier Miklós épitett egy kápolnaszerü sirt 10.000 horona költséggel. Ez a temető is igen diszes és szépen van ápolva.

Ujabban az iparegyesület kezd láthatólag emelkedni. Büszkén mutathatják azt az első jegyzőkönyvet, amit 1822-ben magyar nyelven felvettek. Az iparosság magasabb müveltsége folytán, most már szállójukra is nagyobb gondot fordítanak. Ipar ügyeiket maguk igen buzgón végzik ipariskolájukra nagy gondot fordítanak. Remélhető, hogy legközelebb egy szép emeletes szállót épitenek, fényes közgyülési teremmel.

A polgári Casinót Telléry József még a 80-as évek elején alapitotta. Ez a társulat legujabb időkben Gróff Gyula az arad csanádi takarékpénztár igazgatója inditványára a régi rozoga Szalay házból kijavitott ház, ujjá épitését mondotta ki, s miután ugyancsak Gróff Gyula ezt az épitést financirozta is, az ujjá épült és egyik legszebb ingatlana Nagyszentmiklósnak. Gyönyörü szép nagy teremmel, amely a 250 rendes tag befogadására elégséges. Jelenleg Muth János elnök, Koosz Lajos titkár és Jung János gazda vezetése alatt, oly tapintattal lesz kezelve, hogy ma már az összes inteligentia kedves találkozási helye. Itt ki kell emelnem Alk János épitészünket, a ki ezt az épületet jutányosan, talán saját veszteségére épitette. A Társaskör eredete már az 1848 előtti időkben alapittatott, és a Bach-sistema alatt a nagyszentmiklósi takarék épületének

emeleten volt, és azért a nép maig Casinónak hivja e házat, mert ez volt az első lakos benne. Onnan kimenve és a kir. jbiróságnak átengedve az összes termeket, eleinte a fekete sasba, és onnént a Klar, most Dr. Kassovits Henrick úr házába ment, Ramboszky kitünő Casinóőr is ott hagyva a fekete sast, a körrel ment. Innen ujólag átment a takarékpénztár házába.

Itt Koos Adolf elnöklete alatt óriási virágzást ért el, fényes termek, gyönyörüen berendezett kert áll a tagok rendelkezésére. A kir. jbiróságnak terjeszkedésével innen kikellett menni a Casinónak, ami végzetes volt reá, oly annyira, hogy ez egy időre be is szünt, Jurkovits Othmár jbiró ujra felelevenitette és a fekete sas szállodába tette át.

Itt azonban a tagok az első emeleti helyiséggel nem voltak megelégedve és végre Roósz János elnök rávette Czenczinger Ferenczet hogy a jelenlegi pompás Casino helyiségeket épitette. A Casino neve is Társaskör lett és elnökül Simonsich Géza kir. közjegyzőt, királyi tanácsost választották meg, ki minden választásnál kijelentette, hogy most már elég volt az elnökségből, de a társulat egyhangulag kényszeriti az elnökségre.

Szép comfortal van berendezve, szép uj angol butor és szép képekkel van diszitve, sajnos a füstől, amit a tagok ugy fujnak ki a czigarettákból, mint a Vulkán a lávát, semmiféle készülékkel se sikerült eltávolitani, amiért azt szépen elnyelik.

Az 1872. év meghozta az elmaradt kir. törvényszék helyett a kir. jbiróságot. Ez ujonnan szerzett kir. jbiróság 12 év utáni távollét után tehát ismét régi góczpontjára jött. Első jbiró volt Antalfi Zsiros Lajos, ki innen Curiai birósági vitte. Aljárásbiró lett Rácz Gyula Nagyszentmiklós szülöttje, utóbb szegedi kir. táblai biró Simonsich Géza, szinte mint aljárásbiró kezdte, billédi járásbiró lett utóbb nagyszentmiklósi kir. közjegyző lett.

Nevezetes személyiség volt még akkor Kormos Béla kir. közjegyző, Frank János községi orvos, Bayer Gyula, Velcsov József ügyvéd, stb. Ezek és még sokan mások is a nagyszentmiklósi társadalmat megmagyarositották. Zsiros Lajos jbiró urat felküldötték képviselőnek, hogy a telekkönyvet szerezze meg. Ő hozta magával Vécsay Tamás egyetemi tanárt, és ez lett országgyülési képviselőnk és ő hozta meg a telekkönyvet is Nagyszentmiklósnak. A nagyszentmiklósi jelengi kir. járásbiróságról Róth Gergely curiai

biró, a kir. törvényszék elnöke szavait idézem: »Mióta Juhász József járásbiró vezeti a kir. jbiróságot, egy minta járásbiróság lett.« Juhász járásbiró a ki érdemei elismeréseül a kir. táblai bíróságot kapta, a telekkönyvek rendezések nehéz munkáján fáradozik, és ösmerve Kovacsics Ferencz járásbiró úr kitünő vezető képességét, már évek óta fárad távol székhelyétől kitüzött czélja megvalósitásán. Lükő László, Török Miklós, Gaszner Béla kir. jbirók pedig az állandóan távol levő kir. jbirót szakadatlan szorgalmukkal pótolják. Sajnos, hogy az igazságügyi kormányzat nem nevez ki néhány járásbirót, hiszen Juhász jbiró müve pótolja a betét szerkesztést, ami által már itt 100.000 koronát takarit meg az államnak. A kir. jbiróság telekkönyvi osztályát Moldova Béla és Ronkovits Sándor kir. telekkönyvvezetők kezelik.

A még 1856-ban készült telekkönyvek el voltak rontva, e két vezető urnak köszönhető, hogy ez a telekkönyv, uj lapokkal, de mintaszeri könyvekkel is bir, ugy, hogy egy pár percz alatt lehet mindent megtalálni, a mi a közönséget nagyon kellemesen érinti. Moldova Béla ur volt az első telekkönyvvezető, a ki nem csinált komoly képet, amikor ilt-ott valaki megkésve jött tudakozódni. Mindenkor igen szivélyes volt, ami e fontos intézményünk iránti előszeretetünket csak növelte, de őt is igen népszerü emberré tette.

A nagyszentmiklósi főszolgabiróság székhelye Nagyszentmiklós 1718 óta. A kamarai tisztartósággal egyetemben jött ide és az első főszolgabiró volt Szőlősy, ki a Schwarcze-ház helyén épitette fel házát és ott tartotta hivatalát is, esküdtje Rácz nevezetü nemes ember volt, aki a Kupkay háza telkén épült régi házat alakitotta át. A leghosszabb ideig volt tarnói Buocz János főszolgabirája Nagyszentmiklósnak, 1848 előtt Rónay János hites esküdtje, később főszolgabirája a járásnak.

Az 1849-ben aradi rab lett. Aztán gazdasági intéző, utóbb megszerezvén az ügyvédi diplomát, ügyvéd lett. Az 1860. év októberi diploma alapján történt választások után főszolgabiró, az egész ország tisztikarával már 1861-ben ő is leköszönt.

A provizórium letelte után lett főszolgabirónak megválasztva. Akkor tartatott az a fényes honvédbál, amelyen egész felső torontálmegye összes jó gazdái részt vettek. Az óriási tiszta jövedelem a menház felállitására lett felküldve. Akkor tartatott Buocz János tényes installátiója. A nagyszentmiklósi főszolgabirók között fel

kell emlitenem Jankó Ágoston mostani alispánunkat. Hogy érdemeit egyenként elősoroljam, az nem a monografia feladala, de hogy Nagyszentmiklóson neki köszönhetjük az aszfaltirozást, azt el kell ismernünk. Ő vette reá az öt nagyon kegyelő grófot, a takarékpénztárokat és a községet s igy meginditva a házi urakat beszélte reá, és most télen, amikor egy mellék utczába kell menni, iszonyodunk, nem tudunk megteremtőjének eleget hálálkodni.

A járás utjai a lehető legroszabb állapotban sinylődtek. Hiszen ki nem emlékezik arra, hogy a megyei ut azon szakasza, amely Nyerő és Teremia között volt, éveken keresztül ugy állott kiépitetlenül. Janko Ágoston alispánná választása után ezt megcsináltatta s igy egy erős közlekedési utat nyert Nagyszentmiklós.

Nagyszentmiklós utjai azonban végre megtalálták mesterüket Hadfy Károly főszolgabiró ur személyében. Ő az uj kor embere lévén, azonnal a kőutak épitését kezdette és ma már Nagyszentmiklós járásának 2 kis községe kivételével kitünő kőutakkal van összekötve.

Hadfy Károly bölcsnek mondható beosztással halad kitüzött célja felé, de jellemzi mély szivü gondolkozását, hogy a járás költségvetését szigoruan félti és nem engedi emelni, tudva azt, hogy az adózók ugy is eléggé sujtva vannak.

Legnehezebb feladata volt, hogy a szük bérlakásokból valahogy egy közigazgatási otthont kapjon. Végre fáradhatatlan utánjárásának meg volt az eredménye, Nagyszentmiklós megvette Jeszenszky Géza házát főszolgabirói hivatalnak, és ha ez nem is felel meg teljesen egy ily nagy járás székhelyének, hiszen egy nagy tanácskozó terem sincs benne, de ösmerve a belügyminister szükkeblüséget, egyelőre megleheti nk vele elégedve.

A főszolgabiróság, de az egész megyei szervezet maig mostoha gyermeke kormányzatunknak, amely nemcsak abban nyilvánul, hogy ily nagy járásnak oly temérdek tenni valóval szemben is csak 3 tiszti állást engedélyez, amely egy főszolgabiró, egy szolgabiró és gyakornokból áll.

Ugyanigy volt dotálva tiszti személyzettel, mikor még a kir. jbiróság teendői is hozzátartoztak. A kir. jbiróság tiszti személyzete azóta meghaladja a 12 személyt, mig a főszolgabiró 3-as száma még ma is szerepel. Pedig a közigazgatás rendszeresebb vezetése okvetlenül megkövetelné szinte a tiszti személyzetet és megfelelő-

séged személyzetet. Az állam nem követelheti az idegölőmunkát tisztviselőitől. Krevráth Ármin t. főszolgabiró és Ördög Virgil már néhány éve segitik önfeláldozó munkával a főszolgabirájukat, de félő, hogy e kitünő 3 munkaerő idő előtt leőrlik idegeiket. E főszolgabiróság személyzete, noha az utóbbi időben szaporittatott, még most sem mondható elegendőnek, még mindig tulsokat követel a hivatal magától a munka halmazattal küzdi személyzettől is.

Orszgy. képv., volt Rónay J. Vécsey Tamás, Mocsonyi Jenő, gróf Nákó Kálmán, Rónay Ernő, Telbisz Alajos és jelenleg ujólag Rónay E. Azon szent hitben élünk, hogy Rónay Ernő szeretett képviselőnk, ha a politikai válságok megengedik, a polgári iskolák fölé emelendő kereskedelmi iskolát, és ez iskoláknak az állam általi végleges átvételét és a község tehermentesitését kieszközölni fogja.

A nagyszentmiklósi adóhivatal sokáig volt tényleg elhanyagolva, ott a hol ma a Zsolnay József adótárnok vezetése mellett, Borbély György ellenőr, Dr. Boross Sándor, Jung János, Tóth Béla, Koosz Lajos, Téglás Gábor főtisztek és Topcsiov Márk altiszt müködnek és megfeszitett erővel dolgoznak, és alig képesek megfelelni a reájuk háromló munka halmaznak, ott, a kormány egy meglehetős elöregedett tárnokot, egy ellenőrt, egy tisztet és 1 irnokot tartott. Meg is volt a köszönete, több mint egy millió korona leiródott. Zsolnay József kinevezése után uj organizatiót adott az adóhivatalnak. Ez nem csak a külső csin, de a kitünő, gyors és igazán előzékeny kiszolgálas révén első rangu hivatal.

Nagyszentmiklós intézményei azonban mind eltörpülnek a kifejlődés terén a m. kir. posta hivatallal szemben. Ha az 1848 utáni posta járatokat emlitem, a monografiát szolgálom. Jánosyné Halasról költözött ide fiával Györgygyel és Jánosy István ügyv. sógorával. Jánosyné szerb leány volt, s mint ilyen a szerbek ügyeiért lelkesedett, mig viszont sógora tősgyökeres magyar volt.

Jánosyné azonban a Bach-sistema alatt ezen szerb lelkesedésért megnyerte a nagyszentmiklósi postát. Amelyet később fia, a tősgyökeres magyar vett át. Jánosy Györgynek két ugynevezett Ritje volt. Egy Csanád, Kiszomborra, a másik Lovrinba. Minden község azonfelül idejött a postájáért, még Csanád is.

Jezicsek Nándor volt tulajdonképen az egyedüli, a ki az irodában dolgozott, s hogy milyen lehetett ez a postai forgalom, bizonyitja, hogy Jezicsek egy maga el is látta. A posta intézmény

növekedtével az államositva lett. Mohaupt Lajos, talán a véletlen által az én házamba jött az első állami posta hivatallal, utóbb a Kálmán utczába került Korber házába, mig végre a község felépitette a posta palotát.

Ma óriási forgalmánál fogva az egész Temesvári igazgatóság alatti állami postahivatalok között a 6-ik helyen áll. A nagy közönség a posta személyzet, a jelenleg itt roppant előzékenységgel és pontossággal müködő uraknak és hölgyeknek nagy köszönettel tartozik, mert birony az ugynevezett postai fogadtatás, itt nem a régi, amelytől mindenki félt, hanem kellemes. A postahivatal, a telefon és távirda intézménnyel felszerelve, mert már a főnök lakásán kivül az egész posta palotát vette igénybe. Dicsérettel kell felemlitenem Pethő János temesvári postaigazgató urat, a ki a nagyszentmiklósi postát egyik általa alapitott legkedvesebb hivatalának tartja és a közönség kivánatait még minden esetben teljesitette.

A vasut góczpontja is, a Hódmezővásárhelyi és Temesvár—Varjas—Temesvári, Nagykikinda—Lovrin, Zsombolya—Lovrin, és Perjámos—Ujaradi vonalak által, Nagyszentmiklós lett. Itt állitotta fel a szegedi üzletvezetőség a zosztályi mérnökséget. Főnöke, Mantuanó Jenő osztályvezető mérnök, Orbán Károly mérnök, Tokay Dezső és Bayer Ferencz irodakezelők vezetik.

Erre a kis személyzetü hivatalra van bizva a pálya fenntartása és ujjá épitése. Az 1912. évi program szerint magába a szentmiklósi indóházba 200.000 korona és a perjámosiba szinte 200.000 korona lesz beépitve.

Az állomás főnök jelenleg a közkedveltségü Szauer Arthur, a pénztárnok Polgár János.

Pénzügyi biztosságunk a Bach-sistemában Heinrich József főbiztos kezében összpontosult. A pénzügy 3 részre volt osztva: Nagybecskerek, Pancsova, Nagyszentmiklós. Óriási hivatal volt ez akkor, mert még nagykikindai districtus is ide tartozott. Észrevétlenül kezdett az ujabb időkben egy Bauer nevezetü biztos Nagyszentmiklós ellen agitálni és pedig tudvalevőleg neje végett, és sikerült neki ezt a mi forgalmunkat, központunkat megtámadó eljárásával megingatni. A pénzügyi biztosság azonban alig 3 - 3 évi távollét után kénytelen volt a szolgálat érdekében vissza jönni, de a kikindai districtus nélkül.

Alkotásaink közzé fel kellett vennem a nagyszentmiklósi parkot is. A gróf Nákó család ritkán volt Nagyszentmiklóson s igy a tisztikar megengedte, hogy a közönség a nagyterjedelmü és a város közepéből könnyen megközelithető grófi parkot használhassa.

Ami eleinte az inteligens osztálynak volt megengedve, azt utóbb a nép is vindicalta magának. Igaz ugyan, hogy gróf Nákó Kálmán és neje ezen nem ütköztek meg. Én egyszer szóvá tettem és azt kérdeztem a grófnőtől, nincs-e terhére, hogy különösen akkor, amikor a grófi család itt van, oly sokan járnak nem csak a nagy parkba, de a kastély parkjába is. A grófnő mosolygott s azt mondotta : Volt ön már Schönbrunban ? — Igen, bécsi lakos is voltam, jogász koromban, feleltem. — No, akkor láthattta, hogy még ő felsége se tiltja el a bécsi népet és a sok idegent parkjától, söt parkja egyik része állatkert és pedig a világ egyik legszebb állatkertje. — Az ujabb időkben a korcsolya pálya is ép a park hidja alatt lévén, annak egy alkalmasabb és hozzáférhetőbb helyre tevésével felmerült egy városi park megalkotása.

Mohaupt Gyula biró fáradságának köszönhetjük a parkot, de hogy a valódi érdemet is elismerjem, fel kell emlitenem gróf Nákó Sándor ur bőkezüségét, mert ő adta a korcsolya egyletnek ingyen a pályát és az Arankamenti földet, továbbá kertészetéből minden nélkülözhető fát és cserjét, és amikor a park teljes diszében megvolt, gróf Nákó Sándor urnak Erzsébet királynénk Magyarország nagyasszonya iránti véghetetlen kegyelete Nagyszentmiklós közönségével szövetkezve felállitották az »Erzsébet«-emléket, amely a park közepén feállitva hirdeti azt a szeretet és örök hálát Erzsébet királynénk iránt, amely élni fog, mig egy magyar sziv dobog.

Kormányzatunk a hus drágaság enyhitésére, az állattenyésztés előmozditására fáradhatatlanul közreműködik. Első feltétele a hústermelés ellen fellépő betegségek elháritása.

Nagyszentmiklós és vidékének állattenyésztése virágzó állapotából az örökké itt lappangó betegségek által meg lett tizedelve. Nagyszentmiklós községei Mayer Ottó állatorvos megválasztása és a kormány Nyáry Sándor állatorvos Nagyszentmiklós kerületi székhelylyel történt kinevezésével ezek együttesen és egyetértőleg folytak össze ezeknek a kóroknak leküzdésére. És a nagyközönség hitetlensége ez uttal szégyenbe került, mert e két állatorvos Nagyszentmiklósról és vidékéről az összes folyton előtörő beteg

kórokat megszüntette. Kelcs Péter jelenlegi állatorvosunk is utóbb szinte közremüködött, amikor Mayer az állam szolgálatába lépett.

Nyáry Sándor elévülhetetlen érdemei és folyton előre törő tanulmányainak elismerése, most már ő felsége részéről is megnyilvánult, mert őt főállatorvosnak nevezte ki, de Nyáry úr székhely megtartásával.

Nagyszentmiklós már a régi időkben is mint egészséges hely volt ösmeretes, a mi valószinüleg arra vezethető vissza, hogy Nagyszentmiklóson mindig igen sok orvos lakott. Bobor, Telléry, Slezák Antal, Csambál Ernő, Sodex, Hercz, Frank. Tudvalevő, hogy az 1832 évi, az 1848, 1866, 73-iki kolerák igen kevés áldozatot követeltek, és az utóbb az országban fellépő kolerák itt tanyát se verhettek.

A régi időktől fogva Nagyszentmiklóson egy megyei központi orvosi állás volt rendszeresitve, és ezt mai napig megtartotta. Jelenleg Dr. Kassovitz Henrik, már többször megválasztott és most végleg rendszeresitett járási orvos látja el a járás közegészségi ügyeit, hü társa ebben Dr. Blattner Ármin községi orvos.

Nagyszentmiklós és egész környékének kedvencz orvosa Dr. Rőrich Tamás, a ki fogászati műtermében oly örvendetes bizalomnak örvend, hogy ritka nap az, amelyen néhány idegen itt nála ne keresné különösen a fogászat révén gyógyulását. Kórházunk a legmodernebb intézménye felső torontálnak. Már Doctor Lövengard Bertalan is emelte ez intézet kiválóságát, de fénypontjára Dr. Tenner Vilmos orvos keze alatt emelkedett.

Hogy ma kórházunk 300 beteget fogadhat be és egy megfigyelő osztályból is áll és igy kórházunk mindjárt Temesvár után sorakozik, gróf Nákó Sándor és Tenner Vilmosnak köszönhetjük.

A templomépitésben a jelen század rövid éveiben Nagyszentmiklós vallásfeletkezetei önmagukat multák felől. A szerb és román gör. keleti templom ügye végre a Curiánál befejezést nyert. A főtéren álló óriási nagyságu szerb templom a gör. keleti szerbeké maradt, de kárpótlást kellett fizetni a románoknak. A gör. keleti románok a Deák Ferenc utca és lovarda utca sarkán épittettek Alk Jánossal egy diszes templomot, amelynek belseje oly gazdagon van aranyozva, hogy az ember szeme káprázik. De a müvészetre is volt érzékük és a nagymüveltségü Dr. Oprean Nestor hitközségi elnök ur egy kitünő fresko festőt hozatott, aki tényleg páratlan szép festészetével nevét itt megörökitette

A templomra igen szép hangzásu harangokat vettek és Albu Szimeon nevét megörökitendő egy harangot sajájából vett.

Megható példája a vallásosságnak, hogy az Amerikában dolgozó szegény román földmüvesek 2400 koronát küldöttek arra a czélra, hogy abból a templom elé egy szép keresztet állitson a hitközség, a maradék pénzen pedig egy ékes templomi zászlót vegyen.

A templom előtt áll most a diszes fehér márvány kereszt, és oldalán az adományozók neve meg van örökitve.

A gör. keleti román templomban eddig csak egy lelkész volt: Popovits János plébános uri személyében, de, miután a Curia kimondotta, hogy a papi földeket a püspöki consistorium nem fordithatja saját céljaira, mert ez a plébánia fentartására van rendelve, a románok még egy parochiát állitottak és erre Nyegru Virgil egresi plébánost választották meg.

A gör. katholikusok itt helyt egy pár család kivételével szinte román ajkuak. Ezeknek a rom. kath. vallás alap épitetett egy igen csinos templomot. Eddig csak bér házakban volt elhelyezve és Murgu és Groczesku Vincze lelkészek után jelenleg Decsiu Vazul kedves és népszerü gör. kath. esperes látja el a plébániát. Ma már Groczesku Vincze fáradozása és az én közremüködésem eredménye, hogy a Rudolf alaptól felvett kölcsön révén van parochia, háza és iskolája.

A német község közepén állott a Rochus tiszteletére felállitott kápolna. De az ép a falu közepén, de egyuttal az utcza közepén is állott. Ez a kápolna fogadalmi kápolna volt, a 32-iki évi kolera után. Ezt most a község lerombolta és az utczában a házak közzé épitette, de igen praktikusan, mert egyik szárnyában elhelyezte az ovodát, amelyben a gyermekek magyarul tanulnak. E kitünő intézetünket Cocron Etel urleány vezeti igaz magyar lelkesedéssel.

A kápolnában tartatnak a gyászmisék, és az Urnapját követő csötörtökön itt lesz nagy pompával tartva a körmenet.

A zsidók temploma illetve bazilikájuk is kiszolgált. Az epreskert utcza sarkán épült egy oly diszes hajléka Jehovának, hogy el kell ösmerni azt, hogy ily szép és diszes hajlékok nagyon nagy hatással vannak a hivőkre. Mert a szépség magasabb ideálokat teremt, és ezek a lelkeket az Istenhez közelebb hozzák.

Meg kell itt említenem, hogy Jeszenszky Nándor evangelikus lelkész nyugalomba vonulása után, az ő lelki erejével összetartott reform. ev. ágostai egyesült vallású lelkezet széjjel bomlott. A nagyszentmiklósi evangelisták kaján lelkészt választottak, és a reformátusok a nagykikindai parochiának filialisai lettek. Fekete Gyula nagykikindai plébános két hetenként tart Isten tiszteletet az állami iskola egy termében, hivei áhitattal hallgatják a remek szónokot. Lükő László kir. jbiró ernyedetlen hitbuzgóságának köszönhetik a reformátusok, hogy már anyagilag is segitve van az egyházon, nemsokára lesz imaházuk.

A legutóbbi időkben a babtisták is találtak és pedig kizárólag a románok között hivőkre. Ezek is már szervezkedtek, de számok még oly csekély, hogy egy jobb módu hivő szobájában elférnek, és ott igazán nagy és mély vallásossággal imádkoznak, és Voikitza nevü gyógyszerész labaransból lett predikátor tanitja őket a babtista vallásra.

Az alkotmányos világ végre meghozta az alapitás iránti kedvet is. Az 1847/48-ik évben keletkezett takarékpénztár már csecsemő korában meghalt. De 1867-én végre megérlelte a szükséges takarékpénztárt. Nagyszentmiklós polgárai tarnói Buócz Jánossal az élén, kibocsájtották az aláirási iveket és az ily ügyekre érettebb zsidó urak alá is irták az iveket, amelyhez utóbb még többen is járultak. Az első mérközésnél a Koos Adolf pártja megbukott, és meglett választva Jakobi Izidor. Az intézet nagyon nehezen prosperált, sulyos pénzügyi viszonyok megpróbálták ez intézetet, mert a 70-es évek oly rosszak voltak, hogy az 1873. évi óriási bécsi Krach (ekkor volt a világkiállitás) sok kitünően vezetett intézetet sarkaiból kiforgatott. De ép ez időben mutatta meg Jakobi Izidor, hogy mennyire reá szolgált a bizodalomra, a Nagyszentmiklósi Első Takarékpénztár fényesen állotta meg a romboló finánez krizis között helyét. Azután játszva folytathatta üzemét, amely ez intézetet elsőranguvá tette.

Már az 1875. év után Karl Nándor egy szövetkezetet létesitett, havi befizetésekre, az 5. év lejárta után pedig »Népbank« czimén mert tényleg a nép összerakott filléreiből keletkezett ez a pénzintézet, amely Karl Nándor, Bayer Gyula, Bayer Nándor, most Müller János igazgató alatt egy kitünő intézetünknek nevezhetünk. Itt meg kell említenem Pilkó Mihály könyvvezető urat, ki szak-

májában, mint első rangu tekintély van elismerve, és mint a biróság szakértője kitünő relatiókat adott. Jelenleg ő az első magyar ált. biztositó társaság főügynöke, Nagyszentmiklós és vidékének.

Az agrarusok is külön szervezkedtek és Popper Jakab-vezérlete mellett megalapitották a nagyszentmiklósi gazdaköri takarékpénztárt, amely gazdakör elnöke Schreyer Viktor is belébett az igazgatóságba. Ez az intézet már alaptőkéjénél fogva is, de minden krizises idő szerencsés elkerülésével máig is prosperál és König Jakab igazgató ur által, Popper Jakab szellemében tovább vezeti nagy szakértelemmel.

Ez intézetnél fel kell emlitenem Roósz János ez intézet elnökét és igazgatóját, a ki az Aranka társulat pénztárát is ez üzletre bizta. Kiváló segitő társai voltak Heim Ferencz és Telléry József, de mindezek között elsőnek kellett volna emlitenem Weisz Miksa pénztárnokot, aki a telekkönyv kiváló szakösmerete révén, az intézetnek akkor, a mikor sok más intézet az árfelszökések alkalmával hoppon maradt, az ő bekeblezései mindig az első rangot vivták ki.

A német nagyszentmiklósi takarékpénztár is egyik legkitünőbben szervezett intézetünk. Igaz, könnyü Riesz Jakab igazgatónak oly óriási eredményeket kimutatni, hiszen oly gazda köre van, amely másfél millió betéttel látja el, de Muth János és Martin Ádám könyvelőknek, daczára nagy elfoglaltságuknak, Grünn Péter pénztárosnak ernyedetlen szorgalmával is segitik ez intézetet felvirágoztatni. Itt emlitem meg megyénk nagyfia Poroszkay Béla nyugalmazott főügyészünk által alapitott és Rőrich János vezetése alatti németnagyszentmiklósi hitelszövetkezetet is. Ide csoportosul szinte a németnagyszentmiklósi gazdák egy része. A privilegiumokkal dolgozó intézet szinte segitségére van a hitelt keresőknek, különösen igen sok uj ház épitésére nyujt hosszabb kölcsönöket.

Talán nem sértettem meg a két nagy filialis intézetünket, hogy őket a mi szentmiklósi intézeteink után sorolom. Az arad-csanádi gazdasági takarékpénztár, saját házában most már egy évtized alatt Gróf Gyula vezérigazgató vezetése alatt felső toronTál nagyobb kölcsöneit látja el. A Wimpfen gróf féle nagy parczellázásához óriási tőkéket mozgositott, és a nagyobb hitelt keresőknek valódi kincsesháza lett.

Legujabban az »Albina« nevezetü takarékpénztár is nyitott filialist és a Deák Ferencz utczában házat vett, amelyből látható,

hogy ez az intézet nem csak egyedül Dr. Opreán Nestor ügyvédre bizott nagyszentpéteri parczellázás czéljából, hanem állandó üzletkörre rendezkedett be.

Legujabban nagyon örvendetes mozgalom keletkezett a tagositás terén. Én már mint végzett jogász, amikor a budapesti kir. itélő táblánál mint joggyakornok voltam alkalmazva, Torontál és Temesben lakó német gazdák részére egy terjedelmes művet irtam a tagositásról. Igen szivesen fogadták, az egyik perjámosi ujság is egész terjedelmében közölte, de semmi sikerrel sem járt fáradságom. Hogy most a kormányzat az én számtalan hirlapi czikkeimre válaszolva, a kényszer tagositást törvénybe iktatta, annak legjobban örülök, mert törekvésem legalább nem hiába való volt, mert a kormány az én tagositási javaslatomat fogadta el.

Kormányzatunknak a selyemtenyésztés előmozditására irányzott figyelme is kiváló, és ép Nagyszentmiklós mint központba állitotta fel a selyemgubó beváltó hivatalt, ami szinte a forgalmat, habár csak bizonyos időkben előmozditja és sok munkásnőnek ad kenyeret.

A szinészetről is tovább szövöm a traditiókat. A komlósi Nákó család a szinházat minden évben fejlesztette, sőt legutóbb operai előadásokat is tartott, nem tudom mennyire való ezen állitás, hogy maga Nákó János ur is részt vett, és igen gyakran énekes darabokban fellépett volna, de hallottam előkelő emberektől, hogy igen szép tenor hangja volt. Ezt a szinházat még én is láltam, különösen láttam a divers costümöket, hiven emlékezem a hollandus nagy strucz tollas kalapokra és veres sárga kaftányokra. A kuliszák is még megvoltak. De már az én születésem utáni években a szinház zárva volt. Itt ott megengedték egy pár ripacs társulatnak, hogy fellépjen, de Nagykomlós hajdani magyságát teljesen elvesztette. A főszolgabiróság ugyan még a provizorum után vissza lett állitva, hiszen Hertelendy József, a későbbi törvényszéki elnök és főispán volt a főszolgabiró, de a Nagykikindai distriktusnak a megyébe történt beolvasztása után, Komlós lehanyatlott és faluvá lett.

A nagyszentmiklósi szinészet, még a Bach-sistema alatt is magyar volt. Persze a mi hires vándorszinészeink, a kiket könyöradományok gyüjtésével kellett innen tovább utaztatni, hátrahagyván egy nagy csomó adóságot, szerepeltek itt is.

De a 60-as években a magyar szinészet ügye is fellendült, de nem is volt csoda. Akkoriban, gondolom Mariáhy nevü director

alatt szerepelt Blacha Lujza, Tamásy és Odri Lehel, kik aztán innen Szegedre kerültek és onnan Budapestre, a hol Blacha Lujza, Tamásy a népszinházhoz és Odri Lehel pedig az operához kerültek.

Itt-ott egy német szintársulat is játszott akkortájban Nagyszentmiklóson, ahol bizony a Bach-sistéma után nagyon elnémetesedett az inteligentia, Duba szinigazgatónak jó is ment a dolga, de nem hiába praktikus nép a német, itt is bebizonyitotta. A magyar szintársulat beállit 40 taggal, — persze köztük sok ripacscsal, — mig a német társulat csakis 8 tagból állott — és csak vigjátékokat adott elő. Itt-ott egy énekes népszinmüvet.

Az idevaló mesterlegényekből itt-ott egy pár dézsa contesz volt a népség, katonaság. Ezek egy estére kaptak 50—60 krt. és meg volt a nagy kiséret stb.

A 8 tag igen összevágóan és betanult darabokat adott elő, és a német község tele tömte a szinházat.

Az ujvidéki szerb nemzeti szintársulat is adott már néhány darabot, és erre a Nagyszentmiklóst körül övező szerbség adta a közönséget.

A románok még csak diletans és különösen az éneklésre fektetik a fősulyt, és el kell ösmerni, hogy a románok között igen igen sok kitünő hangu énekes van. Lipován Athanász tanitó ernyedetlen buzgalommal tanitja a fiatalságot.

A dalárda intézménye is divatozott és részben dívik mai napig, sokszor igen jó eredménnyel. A 80-as években a magyar dalárda oly kitünő volt, hogy több rendbeli operettet adtak elő, és igen sok, akkor nagyon divatos magyar népszinmüveket adott elő. Jelenleg mint iparos dalkör áll fenn, amelynek elnöke Szukk Antal, karnagy a már fent dicsért Lipován román tanitó.

A sajtóról is meg kell emlékeznem. Kőnig Salamon nyitotta meg 1877. évben itt Nagyszentmiklóson az első könyvkereskedést és már 1879-ben az én szerkesztésem alatt megindult a »Nagyszentmiklós« czimü lap, amely akkor a 2-ik magyar lap volt egész Torontálmegyében. Nevezetes ez a kis lap, mert csak kézi sajtóval lett nyomva, és abban Vécsey Tamás egyetemi tanár, országgyülési képviselőnk irta az örökké maradandó értékü **„karczolatokat a képviselöházból"**. Sajnos, amikor a másik évfolyamra akartunk áttérni, Salamon barátom kézi sajtója felmondta a szolgálatot és igy a lap egyelőre megszünt, de Kőnig ur csakhamar

rendes sajtót állitott fel és ő folytatta a Magyar Polgár czimen a magyar lapot, sőt hozzá még egy németet is adott ki.

A nagyszentmiklósi ujabbkori sajtójának sorrendjét a Nagyszentmiklósi Közlöny nyitotta meg, amely 1885-ben, 1886-ban az én szerkesztésem alatt volt. Itt e lapok hasábjain akartam Nagyszentmiklós gazdáit a tagositásra reá birni, lemondva a legelő felosztásról, sajnos szinte eredménytelenül, mert a gazdák felosztották a legelőt. Ugyanezen ujságban vannak az elemi iskolák keletkezése is leirva.

A magyar ujságot Jeszenszky Géza kezébe vette, a Felsőtorontál czimű lapot adta ki, amely ma büszkén viseli homlokán XXI-ik évfolyamot, Wiener Náthán szerkesztése alatt. Nagykikinda és Nagybecskereket kivéve, egyetlen egy magyar lap sem tudta fentartani magát. De hogy a most megjelenő Felsőtorontál egész környékünk szivesen látott heti vendége, azt egyedül Wiener Náthán emberfeletti szorgalmának, buzgóságának köszönhetjük. Nagyszentmiklós neves és tehetséges irói nem segetik oly mértékben, mint az ő per exellens magyar vállalata megkövetelné. Wiener Náthán magára hogyatva eleinte nehezen, de utóbbi időkben már oly szépen irja vezérczikkeit, hogy azok őt a magyar irók sorába emelik.

A 60-as években az állam a Mezőhegyesi ménesből szervezett egy méntelep állomást, a Német község házánál. Akkor a gidrán tenyésztés volt napirenden. Miután azonban ez a méntelep a nagy kiterjedésü lótenyésztésnek nem felelt meg, a mi községünk vett két ménlovat Mezőhegyesen, később szinte állami méntelepet kapott, amelyben egy telivérü, egy fél vérű és a kisgazdák apró lovai fedeztetésére a lipiczai ménesből való ménlovat kapott.

A kormányzatunk azonban a dorozsmai, utóbb verseczi méntelepekből sorozott ménlovakat, azóknak épen különféleségeinél fogva a mi városunkra megszüntette és egy tájfaj megalkotása végett egy uj tenyész anyagot hozott a vidékre és pedig ujra német községi részbe.

Legujabban az állam és Németnagyszentmiklós községe kötött szerződést egy méntelep istáló épitésére. Németnagyszentmiklós disze ez a létesitett szép intézmény, amelyben az állam az egész járás számára az ugynevezett kis Noniusokat telepitette, amely lófaj hivatva lesz egy nagyszentmiklósi tájfajtát megállapitani. Ma már 12—14 darab ménló fedez, és egy fedeztetési napon a méntelep előtti tömeg, egy egész lóvásárhoz hasonlitható.

Németnagyszentmiklós szép faiskoláját is ki kell emelnem, ugy az utczák tisztaságát és a gyönyörü épitkezéseket, amelyek ma már legkevésbé falusi szinezetüek, hanem egy gazdag, közép osztály szép otthonaihoz hasonlithatók.

A fogyasztási adót sok vajudás után végre a község kezeli és a lendületet vett szeszes italok fogyasztása a fogyasztási adónak 3—3 évről történt felemelése daczára, sajnos, még mindig jó üzletnek bizonyul. Hogy a szesz, illetve alkohol fogyasztás minden téren mily óriási dimensiókat vett, igazolja az, hogy ma már 24 nagy kocsma és 24 boltos jogosult az italmérésre, és hogy mily jó üzleteket csinálnak, igazolja az a körülmény, hogy egyes üzletek ma már a nagy városokhoz hasonlitható fényes berendezést nyertek. Még 100 jogositványra is volna pályázó, de a kormányzat a meglevők védelméről gondoskodva, valóságos monopoliumot adott a jelenlegi vendéglőknek.

Minden téren az alkohol fogyasztás óriási terjedelmet vett, és sajnos, nem csak a paraszt nép, de az iparosok és az urak is egy nagy része, tisztelet a kivételeknek, ivásnak adta magát. Ugy öntik magukba az alkoholt, mint a legjobbat, amit a világ nyujthat.

A legkisebb lavateri tudományu ember is láthatja a legtöbb és legjava korbeli férfiaknál az arczukba pingált alkohol mérgezést, de minden szó, minden intés csak annyit tesz, mint a borsót a falhoz vetni.

Pepi nevü czigány volt az első jobb czigány zenekarunk, utána jött Bodri Pista, ez több évtizedig viditotta fel a közönséget. Purcsi szoritotta ki Szentmiklósról Bodrit, de őt felváltotta Szénásy és amikor ez is elment, Biás helybeli házbirtokos és vendéglő tulajdonos zenész vette át a vezetést, és az óta ujból állandó rendes és jó magyar zenénk van.

A trombitás zenekarok háromszor is megujultak 1848 óta, de a mikor Steiner kitanitotta őket, elmaradnak és külön zenebandákat alkotnak, és akkor züllenek, felednek, mig mindenünen el nem kergetik a hamis fuvásért. Most egyetlen egy fuvó zenebandánk sincs, és azért időről-időre a katona zenekarokat hozatják nagyobb bálokra Szeged és Temesvárról.

Intézményeik között, noha ők voltak egy időben az egyedüli ős lakosok, utolsó helyre hagytam a gör. keleti szerb egyházat. Agrima Péter plébános, kitünő magyar érzelmü szerb lelkész,

összetartó lelke a nagyon is pártoskodásra hajlandó nagyszentmiklósi szerb lakosságnak. A szerb népnek is az az átka, a mi a magyaré, soha nem tart össze. De Agrima urnak sikerült a fiatalságot lassan-lassan magához édesgetni, és sokszor bámuljuk azt a gyermek csoportot, amelyet ő vezet a templomba és ott fáradhatatlanul csepegteti lelkükbe vallásuk, nemzetük és hazájukhoz való szeretetet. Igy már kész sikerrel áll szemben, mert a müvelt lélek csak ideálisan gondolkozhat, és ez a nép erkölcsére óriási hatással lesz.

A magyar geografiai átalakitásánál a község képviselő testülete a mezőváros és most község nevét Nagyszentmiklósra változtotta, pedig ha a traditiókat figyelembe vette volna, és eredetére tért volna vissza, akkor Szerbszentmiklósra is változtathatta volna, hiszen a név csak az ősiséget mutatja, de a nép caracterizálja azt, a mely abban lakik. Én inkább a legrégibb időket vettem volna figyelembe és **Csanádszentmiklósnak** neveztem volna.

Szentmiklós a régi Árpád király nemzetségü királyok alatti térképeken is több községből állt, és maradt több község, mig a szerbek letelepülésével nem csináltak 3-ból egy Veliki-Szentmiklóst, hát ez a Veliki magyarra lett forditva, de még mindig, bár egészen összeépitve két részből áll, és az egyik még mindig a német név révén német nemzetiségre hagy következtetni, aminek ép e keretben nincs semmi értelme.

Mielőtt traditiómat befejezném, hivatkozom előszavamra, amelyben gróf Nákó Kálmán és neje hazajöveteléről emlékezem. Már akkor ösmerte meg a zenetudományokban kitünő jártasságu grófnő Puka Jancsi makói primás zenetehetségét. Az 1860. évben lejött a grófnő, elvállalta a bálanya tisztét a Révay szobor javára rendezett conczert és tánczvigalomra és itt Puka Jancsi zenekarával fellépett és az egész közönséget elragadta. Ezen a virtuozitással összekapcsolt előadást ismételte a budapesti nemzeti szinházban. Édes atyám erre az előadásra engem is felvitt Budapestre és pedig akkor elsőizben, nekem e perczek feledhetetlenek lettek. Oly óriási volt a taps és éljenzés, aminőt az óta sem hallottam. És é szinházi hatással ment ki az egész közönség az utczára. Éljen Nákó Kálmánné zugta 30.000 torok. Aztán megkezdődött a Kossuth, Garibaldi, itt-ott a Szózat, a Himnus, a tenger nép hullámzott, mind gyászkokárdákkal, mert egy tüntetésnél a jogászokra lőttek

és egyet agyon is lőttek. Ez ember áradatból a Kerepesi uton nem lehetett kiszabadulni, csak a Váczi körut és Erzsébet térnél. A vasárnapi ujság közölte is a grófnő arczképét és külön a szinházban való felléptét a zenekarral együtt.

A grófnő korának legszellemesebb és legtanultabb asszonyai közzé tartozott.

A müvészet terén, a zongorát virtuozitással kezelte, a festészet terén is nevet vívott ki magának. Különösen a genrefestészetben majdnem utólérhetetlen szinvonalra emelkedett. Kedvenczei voltak a czigányok tipikus arczu vonásaikkal. Ezek tipicus arczát Piczianna helybeli czigány leányban találta meg. Felvitte ő méltósága Bécsbe, Schwarczauba, de a grófnő halála után a czigányok közé keveredett, mégis csak oda vonzotta czigánylelke

Meg kell emlitenem a grófnő emlékkönyvét. Ebben örökitette meg benyomásait és tapasztalatait utazásairól, nagyon szép rajzok kiséretében. Örökké kár, hogy a grófnő kivánságára ezt az emlékkönyvet a gróf elégette. Interpelláltam ezért, hogy miért tette? A gróf ur azt mondotta, nőm kivánsága parancs. Nem tehettem máskép, pedig nehezemre esett. Mint a féle ujságiró ember, reá akartam venni a grófnőt, hogy adjon lapom számára ezekből az emlékekből. Akkor felolvasta nekem Egyiptomi utazását és megmutatta a hozzá készitett képeket és rajzokat. De akkor még avval a tervvel foglalkozott, hogy azt, mint egy önálló müvet kiadja. Ugyanakkor mutatott egy essayt, amelyet azon fényes bálról irt, a melyben őfelsége őt kiválólag kitüntette.

Erre a bálra csináltatott a grófnő Párizsban egy ruhát, a melynek selyem szövete örök becsü. Ezt és még néhány ily kitünő selymet a grófnő parancsából a gróf a rom. kath. plébániának ajándékozott. Dr. Kuhn Lajos ezekből misemondó ruhákat csináltatott, még ma is a legszebbek az egész dioczezisben.

Mily szellemi kincsek vesztek el az emlékkönyvvel együtt, csak az tudhatja, aki tudja, hogy a grófnő és a gróf egész életüket az utazás gyönyöreiben találták.

Talán nincs a világnak az a szép pontja, amit a grófi család meg nem látogatott leginkább négyes fogatán, és mindezeket a feljegyzéseket ily nagy értelmü nő kezéből nélkülöznünk kell, a lángok megették. De kár!

Gróf Nákó Kálmán oly annyira szerette nejét, hogy egész élete folyamán feljegyezte azokat a keserü perczeket, amikor nejétől távol kellett tartózkodni és erről könyvet is vezetett, amit velem utazva, a budapesti helyi gőzösön felmutatott, mert fájt a feje és a Dunára jött egy kis jó levegőt szivni. Akkor mondotta, képzelje, már annyi napra rug az én távollétem Bertától, de a számra nem emlékezem, de az bizony nem volt nagy.

Ez a mély szeretet és tisztelete a gróf urnak párosulva Nagyszentmiklós iránti hü érzelmeivel, szülte benne azt az elhatározást, hogy feledhetetlenné tegye és megörökitse neje emlékezetét.

Hogy a gróf ur mily előszeretettel csüngött Szentmiklóson, nekem volt egy esetem. 1886-ban meglettem választva iskola gondnoknak a rom. kath. iskolaszék részéről. Felvetnem kellett a gróf ur illetékességét. Bogdán Vincze tudva azt, hogy ha magát a gróf nagyszentmiklósi illetőségünek mondja, ez neki 1500 ft iskola adójába fog kerülni, tiltakozott az illetékesség megállapitása ellen. De a gróf ur azt jelentette vissza: Hogy bárhol legyek a világon, Nagyszentmiklós az én szülőhelyem és ide vagyok illetékes mig élek.

A Berta név meg van örökitve a polgári iskola fundusának adományozása által, de a nagy alapitványu korházban még jobban.

Feledhetetlen a grófnő vendégszeretete, daczára annak, hogy már szellemi fölényénél fogva is szorosan vett legmagasabb aristocratiahoz tartozott még saját ősi magyar nemessége révén is, amely őt udvarképessé tette, leereszkedő és véghetetlenül szives volt mindenki iránt.

Nagyszentmiklóson léte alkalmával a nagyszentmiklósi intelligentia, értelmesebb elemeit nagyon gyakran meghivta asztalához. Kitünő magyar konyhát tartott és nem affectálta a franczia konyhamüvészet ismeretlen zagyvalékait. Még ma is élénk emlékezetemben van az a mogorva tél, amikor a mi nagy asszonyunk a kastélyban sulyos szivbántalmaiban szenvedett. Minden perczben vártuk, hogy jóságos szive meg fog békülni fiával. Már tudta a közönség Dr. Lövengard Bertalan, a grófnő házi orvosa révén, hogy a grófnő nagyon rosszul van, de a grófnő bizott erős szervezetében, és nem is álmodta, hogy halála oly közel van. És az ő jóságos szive megszünt dobogni, mindnyájunk őszinte fájdalmára.

Temetése, daczára a nagy hidegnek, óriási dimensiókat öltött, mindnyájan szivből sajnáltuk a fájdalmaiban megtört grófot. Azután, a temetés után kezdetét vette kalvária járása. Soha még a kripta ajtaja annyit meg nem nyilt, mint akkor. Oltárt emeltetett, sarkofágokat csináltatott, még a maga részére is. Aztán ott tartotta hite szerint az engesztelő miséket, amelyeken az inteligentia igaz részvét mellett részt vett.

Vigasztalódni is iparkodott, e czélból kedves főszolgabirójával és barátjával Jankó Ágoston szeretett alispánunkkal, daczára 80 éves korának, elzarándokolt lóháton mindazon helyekre, a hol az ő feledhetetlen Bertájával együtt volt valaha. De bánata folyton kisérte és el nem hagyta.

Noha utolsó éveiben az aggkori gyengeségek kisérték, utolsó éveit megaranyozta unokájának, méltóságos grói Nákó Sándor urnak házassága. Találkoztam vele, megfogta kezemet. Schreyer ur, nagyon boldog vagyok, unokám kisfaludi Báró Liptay Esztert vette feleségül. Ez az egy tény engem boldoggá tesz.

Mielőtt az én olvasó közönségemtől elbucsuznék, engedjék meg nekem, hogy a történeti igazságérzetemből folyólag azt a tanácsot adom önöknek, legyenek hálásak gróf Nákó Kálmán iránt.

Gróf Nákó Kálmán volt az a gondviseléstől küldött férfiu, a ki Nagyszentmiklóst ujra egy virágzó központtá, **kulturhelylyé tette.**

Ő volt a Valkány—perjámosi vasut megalkotója.

Ő volt az Arankatársulat megalkotója.

Ő fejlesztette a 100 év előtti gazdasági iskolát bőkezü alapitványával és az ő initivájából alapitottak a községek is alapitványokat.

Ő volt a polgári iskola alapitásának forrása, mert ő ajándékozta a Trombita szállodát két utczára terjedő fundusával ez iskola czéljára.

Ő volt a Wiener Náthán könyvnyomdának, tehát egy kultur intézményünk létesitője, és pedig azon feltétel mellett, hogy Wiener ur még él, magyar lapot tartozik kiadni.

Ő volt a korcsolya egyletnek Jankó Ágoston feledhetlen főszolgabiránkkal megalkotója, sőt saját parkja Aranka medrében állitotta fel a nagy hidnál és e czélra a helyet is ajándékozta.

Ő volt, aki megörökitette és felejthetetlenné tette nejének, Gyertyánfy Bertának nevét a fejedelmi korház alapitványnyal, amely ténye által a szenvedő emberiség örök hálájára érdemesitette magát.

És önzetlenül, minden ünnepeltetés nélkül létesitette mindezeket az intézményeket városa iránti igaz és meleg szeretete által.

A szép kastély és egyéb épitései is megörökitik nevét, legalább a traditiókban, de legyen ez a hála kifejezés a már megkezdett és megtekinthető emléktáblákon minden alkotásánál, avagy a mi szerény viszonyainkhoz megfelelő, legalább a Révay szobor nagyságához mért, neki is felállitandó szoborból, ezt polgártársaim belátására bizom.

De engedjék meg kedves polgártársaim, hogy kifejezzem aggodalmaimat kedves szülővárosom sorsa felett.

Hogy kételyeim felburjánozhattak, kérem annak tulajdonitani, hogy nem látom az inteligentia falankszját csatasorban küzdeni a város felvirágoztatásában. Csak merő közönyt látok és semmi nagy alkotásokra való törekvést. Oly mozdulatlan, divatja ment, a közintézményekkel való foglalkozás, hogy ugy látom Szentmiklóst, mint a régi, mozdulatlan Aranka mocsarát. Látom, hogy egy alkotó szellem se lebeg felettünk, stagnál minden, ugy látszik megelégszik a kivívottakkal, pedig tudnia kell mindenkinek, hogy az, aki megáll, az már egy lépéssel hátrább van, mint a ki előtte halad.

Istenem, de boldog volnék, ha az én kis fáradságom meghozná polgártársaimba ujra a cultur intézmények iránti szeretetet.

És most én is szeretnék egy Nagy Péternél jobb végrendelkező lenni :

— Egyesüljön a két község, hogy **Csanádszentmiklós** néven köztörvényhatósági város legyen
— Legyen felső iskolája.
— Legyen egy városi nagy nép- és gőzfürdője.
— Legyen egy téli szinháza, oly nagy, hogy a zóna rendszer utján, sok látogatója legyen, és a magyarosodás haladhasson.
— Legyen élővize és kitünő vizvezetéke és vele kapcsolatos csatornázása.

Tartsanak össze a polgárok, mert az összetartásban van az erő. És ha mindezek után tovább is haladt **„Csanádszentmiklós"** örömmel fog fenn a magas égből lenézni Attila — birodalmának székvárosára.

NAGYSZENTMIKLÓS traditionális monografiájának előfizetési felhivása meglepő sikerrel végződött, mert Nagyszentmiklós magas müveltségü inteligentiája, és Nákó Sándor gróf kegyelmes úr ország- és világszerte köztudomású bőkezűsége és nagylelküsége, valamint Cherier Miklós és az előfizetők névsorában látható adományozók, lehetségessé tették, hogy e művecske megjelenhetett.

Sajnos, hogy bizonyos körök bizalmatlansága és maga Nagyszentmiklós községének kérelmem felett Dr. Oprean Nesztor napirendre térési inditványának elfogadásával az a célom, hogy Nagyszentmiklós állandó szinházának tekintélyes alapot szerezzek, hajótörést szenvedett.

Viszont örömömnek adok kifejezést és hálás köszönetemet mindazoknak, akik előfizetésükkel nekem bizalmukat előlegezték. Legnagyobb örömet azonban az okozta, hogy Nagyszentmiklósnak távolba szakadt fiai majdnem kivétel nélkül — ereklyeként fentartandó soraikkal üdvözöltek és vállalkozásomat támogatták.

Az előfizetők névsora	Példány	Felülfizetés korona
Zombori Rónay Cecilia őméltósága	5	—
Nagyméltóságu nagyszentmiklósi gróf Nákó Sándor v. b. t. t. Nagyszentmiklós kerületének volt országgyülési képviselője. Az Arankatársulat elnöke, volt fiumei kormányzó, főrendiházi tag, stb.	10	100
Nagyméltóságu gróf Csekonits Endre v. b. t. t., az országos vörös kereszt egyesület elnöke, a torontáli gazdasági egyesület elnöke, főrendiházi tag, stb.	1	—
Méltóságos zombori Rónay Jenő ny. főispán, a bánátkomlósi kerület országgyülési képviselője, a felsőtorontáli ármentesitő társulat elnöke, az Arankatársulat alelnöke	1	—
Nagyságos zombori Rónay Ernő, a nagyszentmiklósi kerület országgyülési képviselője, a torontál vármegyei gazdasági egyesület alelnöke	2	—
Nagyságos Babits József volt országgyülési képviselő, a torontál várm. közigazgatási bizottság tagja, a zsombolyai uradalmak kormányzója	1	—
Nagyságos Vinczehidi Ernő, a magyar kultur közmüvelődési egyesület vezérlő tagja, Torontál vármegye főjegyzője	1	—
Torontálmegyei magyar közmüvelődési egyesület Nagybecskerek	2	—
Délmagyarországi kultur egyesület Szeged . . .	1	—
Makó város	1	—
Csanád vármegye törvényhatósága	1	—
Főtisztelendő Kayser Lajos apátplébános Makón	1	—
Délmagyarországi Internátus Makón	1	—
Nagys. Koós Elemér a »Szeged—Csongrádi Takarékpénztár« vezérigazgatója Szeged	3	—
Nagys. Dr. Nyilassy Pál az ügyvédi kamara volt elnöke	1	—

Az előfizetők névsora	Példány	Felülfizetés korona
Nagys. Poroszkay Béla, Torontál várm. nyug. főügyésze, a torontál vármegyei szövetkezetek elnöke	1	—
Nagys. Léber Antal magy. kir. erdőtanácsos Szatmár	1	2
Nagys. Berendy (Berndl) Adolf földb. Sárköz	1	2
Nagys. Telléry Gyula a »Szepesi Lapok« főszerkesztője, a felvidéki magyar irók és ujságirók szövetkezetének elnöke Iglón	1	5
Nagys. Küzdy Artur a Ferenczcsatorna főpénztárnoka Budapest Gresham palota	1	—
Nagys. Dréher János kir. tanácsos, a m. kir. államnyomda igazgatója	1	8
Nagys. Bőhmer Péter főhadnagy Temesvár	1	1
Nagys. Juhász József kir. táblabíró	1	—
Tek. Moldova Béla kir. jbirói telekkönyvvezető	1	—
„ Gyuth Nándor vendéglős Budapest	1	—
„ Gatter Jakab jegyző Pészak	1	—
„ Török Árpád jegyző Sárafalva	1	—
„ Móritz Julia áll. tanitónő Pa-Keresztur	1	—
„ »Önképzőkör« Pa-Keresztur	1	—
„ König Gyula gyáros Pa-Keresztur	1	—
„ »Társaskör« Pa-Keresztur	1	—
„ Telléry József nyug. jegyző Budapest	1	—
„ Orbán Károly osztálymérnök Siklós	1	—
„ Glücklich Béla Apátfalva	1	—
„ Fried Józsa Ruma	1	—
„ Kupkay Domokos kereskedő Budapest	1	—
„ Kupkay Géza gyógyszerész Vinga	1	—
„ Főtiszt. Jeszenszky Nándor nyug. evang. pléb. Szeged	1	—
„ Küzdy Jenő kereskedő Budapest	1	—
„ Vogel Károly főhadnagy Igló	1	—
„ Mudra Alajos. a Mariaffy uradalmak tárnoka	3	—
„ Kriszt Testvérek kereskedők Szeged	1	—
„ Dr. Minyov László ügyvéd Óbesenyő	1	—
„ Girth Győző tanár Szeged	1	—
„ Hennlein János tanitó Tót-Szerdahely	1	—
„ Kovács József ügyvédsegéd Óbesenyő	1	—
„ Cherier Miklós földbirtokos	5	50
„ Procháska Ede fiai gőzmalom tulajdonosok	4	12

Az előfizetők névsora	Példány	Felülfizetés korona
Tek. Dr. Röhrich Jakab orvos	1	10
„ Popper Ernő takarékpénztári igazgató	1	10
„ Első nagyszentmiklósi takarékpénztár	1	10
„ Gróff Gyula takarékpénztári igazgató	3	3
„ Fischhoff Leó kereskedő	1	—
„ Arad—csanádi takarékpénztár fiókja	1	10
„ Müller János takarékpénztári igazgató	1	—
„ Piffkó Mihály könyvelő	1	—
„ Jambrik N. pénztárnok	1	—
„ Petrovics János gyógyszerész	1	—
„ Mály János gyógyszerész	1	—
„ Ruthner Iván nyug. kir. állatorvos	1	—
„ Zsolnay József kir. adótárnok	1	2
„ Jung János kir. adótiszt	1	2
„ Poppé Ferencz vendéglős	1	—
„ Dr. Stoisics Vladimir ügyvéd	1	—
„ Breitmann Armin iparos	1	—
„ Müller Mór igazgató	1	—
„ Dr. Mányov Vincze ügyvéd	1	—
„ Deutsch Ernő gyáros	1	—
Főtisztelendő Petrovits Emil rk. plébános	2	—
Tek. Iskolanővérek	1	—
„ Dr. Tenner Vilmos főorvos	1	—
„ Rajtók István iparos	1	—
Főtisztelendő Agrima Péter gkel. szerb esperes	1	—
Tek. Fried Lajos kereskedő	1	—
„ Wéber és Jakobi kereskedő	1	—
„ Ürményi Antal kereskedő	1	—
„ Raschofszky Gézáné kereskedő	1	—
„ Eiler Péter számvevő	1	—
„ Roósz János főmérnök	1	—
„ Margita Viktor főmérnök	1	—
„ Állami földm. iskola könyvtára	1	—
„ Lukácsy Imre igazgató	1	—
„ Szukk Antal igazgató	1	—
„ Polgári iskola könyvtára	1	—
„ Blickling Antal tanár	1	—
„ Sziklássy István biró	1	—
„ Jánossy Dénes rendőrbiztos	1	—
„ Albu János községi irnok	1	—
„ Osztrovácz György községi pénztárnok	1	—

Az előfizetők névsora	Példány	Felül-fizetés korona
Tek. Richter Lajos községi segéd jegyző	1	—
„ Nagyszentmiklós községe	1	—
„ Franz Rezső segéd jegyző	1	—
„ Reck Ottó igazgató	1	—
„ Kühn Lajos állami tanitó	1	—
„ Állami elemi iskola könyvtára	1	—
„ Schwartz Ferencz állami tanitó	1	—
„ ifj. Jeck György állami tanitó	1	—
„ Brumbeax János állami tanitó	1	—
„ Lipován Athanáz felekezeti tanitó	1	—
„ Martin Ádám állami tanitó	1	—
„ Weiser Carola állami tanitónő	1	—
„ Roósz János állami tanitó	1	—
„ Deciu Cornél felekezeti tanitó	1	—
„ Kolofon Ödön chrom börgyáros	2	—
„ Muth János igazgató tanitó	1	—
„ Anhaltzer Jakab felekezeti tanitó	1	—
„ Theodorovits Ilona felekezeti tanitónő . .	1	—
Nagys. Simonsich Géza kir tanácsos, közjegyző	1	—
Tek. »Magyar Társaskör« könyvtára	1	—
Főtiszt. Neszmerák Imre rk. lelkész	1	—
Tek. Popper Alfréd Nagybecskerek	3	—
„ Popper Miksa Nagybecskerek	2	—
„ Nagyszentmiklósi kerületi takarékpénzt. r. t.	2	—
„ Weisz Miksa pénztárnok	1	—
„ Kőnig Jakab igazgató	1	—
„ Boér Zoltán könyvelő	1	—
„ Rosenzweig József fakereskedő	1	—
„ Heim Ferencz nyugalm. ellenőr	1	—
„ »Polgári Casino« könyvtára	1	—
„ Kovacsics Ferencz kir. járásbiró	1	—
„ Brommer Ödön kir. járásbiró	1	—
„ Dr. Cocron Miklós ügyvéd	1	—
„ Dr. Luczay Liviusz ügyvéd	1	—
„ Dr. Demian János ügyvéd	1	—
„ Dr. Martinovics Endre ügyvéd	1	—
„ Szántó József uradalmi számvevő	1	—
„ Kádár Gyula ügyvéd	1	—
„ Dr. Minyov László ügyvéd	1	—
„ Dr. Szilárd Adolf ügyvéd	1	—
„ Ronkovits István telekkönyv vezető . . .	1	—

Az előfizetők névsora	Példány	Felül-fizetés korona
Tek. Stefán Antal hivatalnok	1	—
» Agócsy Dénes hivatalnok	1	—
» Dr. Herke Ferenc jb. jegyző	1	—
» Dr. Strubert Jakab ügyvéd	1	—
Főtiszt. Deciu Vazul esp. plébános	1	—
Tek. Krevráth Ármin t. szolgabiró.	1	—
» Dr. Polits Nagybecskerek	1	—
» Dr. Söffler Nagybecskerek	1	—
» Matisz János főhadnagy a bpesti rendőrségnél	1	10
» Gerényi (Gerlach) Péter tárnok Székesfehérvár	4	10
» Gerényi (Gerlach) Jakab s. tanf. Budafok . .	1	—
» Kriegner Béla kereskedő	1	—
» Dr. Ardelean Antal ügyvéd	1	—
» Schultz Ede hivatalnok	1	—
» Popovits Sándor hivatalnok	1	—
» Gábris Elek hivatalnok	1	—
» Putics Milán kereskedő	1	—
„ Martinovics János kereskedő	1	—
„ Ivanits István kereskedő	1	—
„ özv. Cherier Vilmosné	1	—
„ Sztojsits Iván s. jegyző	1	—
„ Szamossy Elek gyógyszerész	1	—
„ Fászel György jegyző	1	—
„ Polonyi Gyula iparos	1	—
„ Nikolits György kereskedő	1	—
„ Cherier Antal földbirtokos	1	—
„ Incze Károly ny. áll. vas. gépész	1	—
„ Lévay István iparos	1	—
„ Gráf József épitész	1	—
„ Czagány János iparos	1	—
„ Drágossy Richárd hivatalnok	1	—
„ Simon Sándor vendéglős	1	—
„ Roósz Antal iparos	1	—
„ Basch Miklós iparos	1	—
„ Szabó Károly iparos	1	—
„ Keszler Béla borkereskedő	1	—
„ Unterwéger Fidél vaskereskedő	1	—
„ Lévay József iparos	1	—
„ Hajnal István hivatalnok	1	—
„ Zsadányi Antal kereskedő	1	—
„ ifj. Jung Gusztáv hivatalnok	1	—

Az előfizetők névsora	Példány	Felül-fizetés korona
Tek. Dr. Boross Sándor jbsági jegyző	1	—
„ Borbély György ellenőr	1	—
„ Tóth Béla adótiszt	1	—
„ Koósz Lajos adótiszt	1	—
„ Téglás Gábor adótiszt	1	—
„ Topcsiov Mark hivatalnok	1	—
„ Lévay Jenő fodrász.	1	—
„ Sors Jakab hivatalnok	1	—
„ Doby Gyula hivatalnok	1	—
„ Halbhuber Ármin postafőnök	1	—
„ Schmorl Oszkár postatiszt	1	—
„ Német Károly postatiszt	1	—
„ Gassenfeit Jakab postatiszt	1	—